

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

ФАЛСАФА КАФЕДРАСИ

Жондор Туленов

ЖАМИЯТ ФАЛСАФАСИ

*(Бакалаврият йўналиши учун
маърузалар матни)*

Олтинчи бўлим

ТОШКЕНТ — 2001 й.

13-мавзу: ЖАМИЯТНИ ФАЛСАФИЙ АНГЛАШ
АСОСЛАРИ
(24-маъруза)

РЕЖА

1. Жамият тушунчаси ва унинг асосий жиҳатлари. Жамиятнинг моддий асоси
2. Давлат ва сиёсий ташкилотларнинг жамият ҳаётидаги ўрни
3. Оила ва ижтимоий-этник бирликлар жамият таркибининг муҳим қисми.
4. Жамиятни ҳаракатлантирувчи кучлар

АДАБИЁТЛАР

- Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўғасасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997 йил (49-69 б.)
- Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. Т., 1993 йил (189 б.)
- Туленов Ж., Гофуров З. Миллатлараро ҳамжиҳатлик давлатимиз бойлиги. Т., “Ўзбекистон”, 1999 йил (3-19 б.)
- Рустамова М. “Катта оға” ва тор миллатчилик муносабатларининг келажаги йўқ. Т., “Ўзбекистон”, 1999 йил (3-22 б.)

1. Жамият тушунчаси ва унинг асосий жиҳатлари. Жамиятнинг моддий асоси

Оламни билиш нафақат табиат балки жамият ҳодисаларини фалсафий таҳлил этишни тақозо этади. Шунинг учун ҳам жамият нима, у қандай қилиб пайдо бўлган, жамият тараққиётининг манбаи нимада каби саволлар кишиларни доимо қизиқтириб келган.

Жамиятнинг келиб чиқиши, унинг тараққий этиш қонуниятлари ҳақида Шарқ мутафаккирлари Форобий, Беруний, Ибн Сино ва бошқалар бир қанча ажойиб фикрларни илгари сурганлар.

Форобий жамият инсонларнинг хоҳиши билан ўзларига керак бўлган истеъмол маҳсулотларини биргалашиб ишлаб чиқариш ниятида ташкил этилган жамоа бирлашмаси, деб ёзади ўзининг “Фозил одамлар шаҳри” асарида.

“Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Шу сабабли яшаш учун зарур бўлган, инсонларни бир-бирларига боғловчи ва ўзаро ёрдамлашувчи кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича интилган етукликка эришуви мумкин. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шунинг учун инсон шахслари кўпайдилар ва ернинг аҳоли яшайдиган қисмига ўрнашдилар, натижада инсон жамоаси вужудга келди”¹.

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Тошкент, 1993 й., 183-184-бетлар.

Берунийнинг фикрича, жамият инсонлар томонидан “шартнома” асосида тузилган. Унингча, “инсон ўз эҳтиёжларини тушуниб, ўзига хос ўхшаш кишилар билан бирга яшашнинг зарурлигини англай бошлайди. Шунинг учун ўзаро келишувчанлик қабилдаги “шартнома” тузишга киришади. Одамларнинг биргаликдаги турмуши инсонни ҳақиқий қудратига, унинг эҳтиёжларини қондиришга олиб келмайди, бунинг учун яна меҳнат қилиши ҳам зарурдир”¹.

Ибн Сино жамиятда инсонлар ўзаро ёрдам асосида яшашлари керак, жамият кишиларнинг ўзаро келишуви асосида қабул қилинадиган адолатли қонунлар асосида яшашлари зарур деб таъкидлайди.

Олмон файласуфи Гегельнинг кўрсатишича, жамиятнинг тарихий тараққиёти, унинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларнинг асосий сабаби “мутлоқ ғоя” га боғлиқдир. У ўзининг “Фалсафа тарихи” асарида “мутлоқ ғоя” кишилик жамияти тарихини ҳаракатга келтирувчи куч, деб кўрсатади. Табиат ва жамиятнинг тараққиёти ҳам, ижтимоий муносабатлар тараққиёти ҳам “мутлоқ ғоя”, абадий руҳ тараққиётидан келиб чиқади, деган қараш Гегель фалсафасининг асосий ғоясини ташкил этади.

Жамият тараққиёти сабабларини ғояларга боғлаб тушунтириш, дунёни ақл идора қилади деб ҳисоблаш фақат Гегель таълимоти учунгина эмас, балки Фейербахга ҳам хосдир.

“Христианликнинг моҳияти” деган асарида Фейербах жамият тарихида рўй берган барча ўзгаришлар диний таълимотлар, қарашлар ўзгаришидан келиб чиқади деган фикрни илгари суради. Динни такомиллаштириш ёки янги бир дин ўйлаб топиш, Фейербахнинг фикрича, жамиятни ўзгартириш йўли ҳисобланади.

Жамият тушунчаси одатда кенг ва тор маънода ишлатилади. Кенг маънода бу тушунча табиатдан ажралиб чиққан моддий дунёнинг таркибий қисми, ўз-ўзидан ривожланиб турадиган кишилар ҳаётий фаолиятларининг мажмуини ифодалайди, тор маънода эса у кишилик тарихининг муайян босқичи ёки ижтимоий тузумнинг аниқ, турини англатади.

¹ Буюк сиймолар, алломалар. Т., 1995, 51-бет.

Кишилик жамияти табиат тадрижий тараққиётининг муайян бир босқичида вужудга келган ижтимоий муносабатлар йиғиндисидир. Кишилик жамияти тараққиёти оламда рўй бераётган умумий қонуният жараёнининг муҳим бир таркибий қисмини ташкил этади ва у табиатда рўй бераётган диалектик ривожланиш билан бевосита боғлангандир.

† Табиат тараққиётининг олий маҳсули бўлган жамиятни кишиларнинг фаолияти яратади, шу билан бирга одамнинг ўзи ҳам жамият тараққиётининг маҳсулидир. ↓

‡ Кишилик жамияти одамларнинг ишлаб чиқариш фаолияти асосида вужудга келган. Ишлаб чиқариш жараёнида кишилар ўзаро муайян ижтимоий алоқа ва муносабатларда бўладилар. Ишлаб чиқариш муносабатларининг жаъми ижтимоий муносабатлар деб аталадиган нарсани, яъни жамиятни вужудга келтиради, вужудга келтирганда ҳам тарихий тараққиётнинг муайян босқичида турган жамиятни вужудга келтиради. ↓

∴ Илмий фалсафа жамиятга мавҳум, ғайритарихий қарашга, яъни уни вақт билан ва унинг ўзи турган муайян тараққиёт босқичи билан боғланмаган ҳолда изохлашга асосланган метафизик тушунишлардан, умуман жамият йўқ ва бўлмайди, балки тарихий тараққиётнинг муайян босқичида турган, ўзига хос хусусиятга эга бўлган жамият мавжуддир, деб ҳисоблайди.

Жамият қотиб қолган эмас. Инсоният сингари ҳар бир алоҳида жамият ҳам доимо тараққий этиб, ўтмишдан келажакка томон юксалиб, илгарилаб бораверади. Жамият тараққиёти асосини меҳнат, ишлаб чиқариш ташкил этади. ↓

Моддий бойликларни табиат инсонга тайёр ҳолда етиштириб бермайди. Табиат бахш этган нарсалар билан ўз эҳтиёжларини қондирувчи ҳайвонлардан фарқли ўлароқ, инсон тирикчилиги учун зарур бўлган моддий буюмларларни ўзи ишлаб чиқаради. Ҳайвонлар табиатга мослашади. Инсон эса табиатга фаол таъсир кўрсатиб, уни ўзгартиради, ўзлаштиради ва ўз мақсади йўлида ундан фойдаланади. Инсон ўзининг битмас тугалмас меҳнати билан табиатга таъсир кўрсатади, ишлаб чиқаришни амалга оширади.

∕ Моддий бойликлар яратиш куйидаги уч жиҳатни ўз ичига олади: 1) мақсадга мувофиқ фаолиятни, яъни меҳнатни; 2) меҳнат предметларини, турли хилдаги табиий

материалларни (ишланган материалларни ҳам); 3) меҳнат предметларига таъсир кўрсатиш учун хизмат қиладиган меҳнат воситаларини (уларнинг асосий таркибий қисми ишлаб чиқариш қуроллари, ишлаб чиқариш қуроллари асбоблар, машиналар, автоматлар ва бошқалардан иборат).

Моддий ишлаб чиқариш усулининг ўзи нимадан иборат? Ишлаб чиқариш усули моддий бойликларни ишлаб чиқариш жараёнидаги ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатларининг бирлигидан иборат. Ишлаб чиқаришнинг, бу икки муҳим томоннинг ўзаро алоқадорлигисиз меҳнат қилиш ҳам, моддий неъматларни яратиш ҳам мумкин эмас.

Моддий бойликлар ишлаб чиқармоқ учун аввало меҳнат предметлари ва меҳнат воситаларига эга бўлмоқ зарур. Инсон меҳнати қаратилган буюмлар *меҳнат предметлари* деб аталади. Меҳнат предметлари ишлаб чиқариш жараёнида муҳим ўрин тутди. Меҳнат воситаларига, аввало, ишлаб чиқариш қуроллари, меҳнат предметларига таъсир кўрсатишда инсон томонидан фойдаланиладиган машиналар, асбоб-ускуналар, ишлаб чиқариш воситалари ва бошқалар киради. Меҳнат воситалари, яъни меҳнат жараёнининг моддий элементлари ҳам бўлиб, ишлаб чиқариш воситаларини ташкил қилади.

Барча меҳнат воситалари ичида ишлаб чиқариш қуроллари ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун, демак, жамиятни ривожлантириш учун катта аҳамиятга эга. Одамлар меҳнат қуроллари сиз ишлаб чиқара олмайдилар. Инсон ана шу қурооллар ёрдами билангина тирикчилик воситаларини ҳосил қилади.

Меҳнат қурооллари ишлаб чиқариш жараёнида жуда катта роль ўйнаса ҳам, одамсиз бу қурооллар яратилмайди, ишлатилмайди. Ҳар қандай меҳнат қуроли, инсон амалий фаолияти самарасидир. Инсон меҳнат қуроолларининг яратувчисигина эмас, шу билан бирга ундан фойдаланувчи, уларни доимий равишда такомиллаштирувчи ҳамдир.

Ишлаб чиқариш қуроолларини яратиш ва уларни ишлаштириш одамларнинг фаолиятисиз бўлмайди. Демак, инсон — ишлаб чиқарувчи кучларнинг энг муҳим бўлаги, жамиятнинг асосий ишлаб чиқарувчи кучидир. Энг асосий ишлаб чиқарувчи куч сифатида инсон янги машина ва механизмларни ихтиро қилади, ишлаб чиқаришни оқилона

ташқил этади, илмий кашфиётлар қилади, фан ва техникани, адабиёт, санъат ва маданиятни ривожлантиради, янги технологияни яратади. Инсон ўзининг билими, тажрибаси, малакасига таяниб ишлаб чиқаришни амалга оширади. Инсон фақат ишлаб чиқарувчи кучдан иборат эмас. Шу билан бирга у ишлаб чиқариш ва бошқа ижтимоий муносабатларнинг субъекти ҳамдир.

Ишлаб чиқарувчи кучлар ва уларнинг асосий қисмлари хусусида, ҳозирги шароитда фан ва техниканинг ўсиб бораётган роли ва аҳамияти ҳақида фикр юритмасдан бўлмайди. Инсон ишлаб чиқариш қуроллариани такомиллаштира бориб, ўзининг ишлаб чиқариш малакасини ҳам ўзгартиради.

Ижтимоий, иқтисодий, маданий, сиёсий тараққиётнинг ҳозирги тарихий босқичида, фан ва техниканинг замонавий ютуқларидан ижтимоий ишлаб чиқаришда, инсон амалий фаолиятининг барча соҳаларида мунтазам равишда фойдаланмасдан туриб олға ривожланиб бўлмайди. Моддий ишлаб чиқаришнинг ривожланиши, меҳнат унумдорлигининг ўсиб бориши ҳам шунга бевосита боғлиқ. Фан ишлаб чиқаришга, халқларнинг турмуш даражаси, маданияти, ахлоқи, дунёқарашига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Ҳозирги пайтда ишлаб чиқаришни замонавий қурооллар билан таъминлашда, жамият тараққиётида фаннинг тутган ўрни ва аҳамияти беқиёс даражада кучайди.

Фан ва техника тараққиёти ишлаб чиқариш янгидан янги тармоқларининг юзага келиши ва турмушда қўлланишига замин яратади. Радиотехника, радиоэлектроника, электрон техникаси, синтетик кимё. Ядро энергетикаси, сунъий тўқималар кимёси, электрон ҳисоблаш машинаси — булар ва бошқа шу кабилар фан ва техниканинг янги замонавий тармоқларидир. Инсониятнинг атом энергиясини эгаллаш, коинотни ўзлаштириш, автоматлаштириш, кибернетика, математика, физика, биология фанлари ютуқларидан фойдаланиш борасида эришган натижалари ҳайрон қоларлик даражада сон-саноқсиздир. Демак, ҳозирги шароитда ишлаб чиқарувчи кучлар, айниқса саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жаҳон миқёсида тезкорлик билан ривожланаётган экан, бу албатта, фан ва маданиятнинг ривожланишининг қонуний оқибатидир.

Моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнида кишилар хоҳлаш-хоҳламасликларидан қатъи назар бир-бирларига боғлиқ бўладилар, ҳар бир ишлаб чиқарувчининг меҳнати эса ижтимоий меҳнатнинг қичкина бир қисмига айланади. Ишлаб чиқариш ҳар доим ва ҳар қандай шароитда ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, икки хил муносабатларни, яъни кишиларнинг табиатга ҳамда бир-бирларига бўлган муносабатларни ўз ичига олади.

Ишлаб чиқариш жараёнида кишилар ўртасида бўладиган муносабатлар ишлаб чиқариш муносабатлари ёки иқтисодий муносабатлардир. Моддий муносабатлар одамлар ўртасидаги барча мавжуд муносабатларнинг энг асосийси ва муҳимидир. Улар бошқа ҳамма ижтимоий муносабатларни — турли гуруҳлар, табақалар ўртасидаги, жамият билан шахс ўртасидаги муносабатларни белгилайди. Маънавий, мафкуравий, ижтимоий, сиёсий, оилавий, ахлоқий ва бошқа муносабатлар ҳам ишлаб чиқариш муносабатларига ёки моддий муносабатларга боғлиқ.

Моддий ишлаб чиқаришнинг асосини турли шаклдаги мулкчилик ташкил этади. Моддий ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси худди шу мулк шакллари билан беvosита боғлиқдир. “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисидаги қонун”га мувофиқ, ҳозир жамиятимиз иқтисодий негизини қуйидаги мулк шакллари ташкил қилади: 1) хусусий мулк; 2) ширкат (жамоа) мулки; 3) давлат мулки; 4) аралаш мулклар; 5) бошқа давлатлар ҳамда халқаро ташкилотлар, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулки.

2. Давлат ва сиёсий ташкилотларнинг жамият ҳаётидаги ўрни

Жамият тараққиётида, уни бошқаришда давлат, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари қатта аҳамият касб этади.

Давлатнинг келиб чиқиши, унинг жамият тараққиётидаги аҳамияти ҳақида ҳар хил қарашлар мавжуд

“Ижтимоий шартнома” назарияси намоёндалари Томас Гоббс (1588—1679 й.й.), Жан Жак Руссонинг (1712—1778 й.й.) фикрича, давлат ва ҳуқуқ одамлар орасидаги онгли равишда тузилган шартнома натижасида пайдо

бўлган. Кишилар узоқ вақт яшаб келган “табий ҳолатда” чекланмаган шахсий эркинликка эга бўлганлар. Кейинроқ улар ўртасида турли зиддиятлар келиб чиққанлиги туфайли ўз хавфсизлигини, хусусий мулкни ва бошқа шахсий ҳуқуқларни таъминлаш учун давлат фойдасига бу эркинликлардан воз кечишга онгли суратда қарор қилганлар ва бу ҳақида шартнома тузганлар. Натижада давлат юзага келган.

“Зўрлик назарияси”нинг тарафдори Е.Дюринг (1833—1921 й.й.), давлат бошқаларнинг ҳудудини зўравонлик билан тортиб олиб мазлум бўлган кишиларга зўрлик ўтказиш учун таъсис этилган деган ғояни илгари сурган.

Илмий фалсафа нуқтаи — назаридан назаридан давлат жамият тараққиётининг муайян босқичида фуқаролик бошқарув тизимининг емирилиши туфайли пайдо бўлган сиёсий институтдир.

Ҳар бир ижтимоий-иқтисодий тузум ўзига мос давлат тизимига эга.

Давлат ўз тузилиши жиҳатидан асосан уч турда: федератив, конфедератив, унитар (яхлит) тарзда бўлиши мумкин. Бу давлатнинг таркибидаги қисмларнинг марказий ҳокимият билан ўзаро муносабатлари, шунингдек, ҳар бир ҳудудий қисмнинг мавқеи турлича моҳият касб этишидан келиб чиқади.

Федератив давлатлар автоном (мухтор) республикалар, штатлар, ҳудудий ер бирликларидан ташкил топади.

Конфедерацияни таъсис этувчи давлатлар ўз мустақилликларини тўлиқ сақлаб қолган ҳолда, муайян бир мақсадда ўз кучларини уйғунлаштириб иш юритадилар.

Унитар (яхлит) давлатлар, федерациядан фарқли ўлароқ, вилоят, ўлка, туман, губерния, графликлар сингари маъмурий-ҳудудий қисмлардан ташкил топган тузумдир.

Давлатнинг зарурий белгиларини қуроли кучлар — армия, полиция, суд, прокуратура ва бошқа тузилмаларнинг мавжудлиги, ўзининг давлат чегараси, давлат рамзлари (мадҳия, байроқ, герб), давлат тили, Конституцияси, валютаси бирлиги ташкил этади.

Шунингдек, ҳар қандай давлат ўзининг давлат бошқарув тизимига эга. Дунё давлатчилиги тараққиётида бошқарувнинг асосан икки шакли — монархия ва республика шакллари мавжуд. Республика ўз навбатида, парламент ва прези-

дентлик республикаси кўринишларига эга. Ҳозиргача жаҳон миқёсида 140 давлатда Президентлик лавозими мавжуд.

Президентлик республиканинг парламентар республикадан асосий фарқи шундаки, Президент халқ томонидан сайланиб, давлатнинг ва ижроия ҳокимиятнинг бошлиғи ҳисобланади, ҳукумат Президент томонидан тузилади ва унга ҳисобот беради.

Парламент республика эса, парламент, яъни олий вакиллик, қонун чиқарувчи Президентни ва ҳукумат таркибини сайлайди ва уларни ўзига итоат эттиради.

Давлат ҳокимиятининг мустақамлиги, истиқболи унинг халқ оммасининг манфаат ва эҳтиёжларини қай тарзда ифода этишига бевосита боғлиқ. Шунинг учун халқ оммаси давлатни демократик асосда бошқаришдан манфаатлидир.

Жамиятнинг олға томон ривожланиб ва тараққий этиб туришида сиёсий партиялар алоҳида ўрин тутади.

Сиёсий партиялар маълум бир ижтимоий гуруҳлар, табақаларнинг манфаатларини ифодалайди ва уларга хизмат қилади. Сиёсий партияларни йўлбошчилар деб аталадиган энг обрўли, тажрибали кишилардан иборат бирмунча барқарор гуруҳлар идора қилади.

Ривожланган мамлакатларда сиёсий партиялар сайлов тизими воситасида марказдаги ёки жойлардаги ҳокимиятни қўлга киритиш ёхуд ундаги лавозимларни сайловда олган улушларига қараб мутаносиб равишда тақсимлаб олишга ҳаракат қиладилар.

Барча демократик давлатларда бўлганидек, бизда ҳам партияларнинг ўзаро кураши, ғоя ва қарашларининг рақобати, сайловчилар овози учун кураш бўлиши табиий. Албатта, бу кураш мамлакатда қабул қилинган қонунқоидалар доирасида олиб борилиши керак.

“Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ҳокимият тизимларидан, аввало ҳокимиятнинг сайлаб олинаётган органларидан ўрин олиш учун курашар эканлар, аниқ мақсадлари, ҳаракат дастурлари бўлиши керак. Токи бу дастурларнинг амалга оширилиши мамлакатдаги ижобий ўзгаришларга баракали таъсир этсин”¹, — дейди И.А. Каримов.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т., “Ўзбекистон”, 1999, 21-бет.

Сиёсий партиялар каби жамоат ташкилотлари ҳам жамиятнинг сиёсий, ижтимоий ва ҳўжалик ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Улар ўз вазифаларини ўзига хос шакллар ва усуллар асосида бажарадилар.

Жамоат ташкилотлари, уюшмалари ихтиёрийлик асосида барпо этилган бўлиб, Низомлари ва ҳаракат дастурларини ўзлари қабул қиладилар, ўз ваколатларига кирган масалаларни ўзлари мустақил ҳал этадилар. Уларнинг бутун фаолияти ўз-ўзини бошқариш, демократик норма ва асос эътибор асосида олиб борилиши лозим.

“Нодавлат ва жамоат ташкилотларини ривожлантиришдан мақсад, — дейди И.А.Каримов, — жамият аъзоларининг манфаатлари мувозанатини таъминлаш ва ҳимоя қилиш. Сиёсий ва ижтимоий соҳада эса давлат тизимларига муқобил куч сифатида улар адолат тарозисини ҳаёт ҳукмрон қилишга ҳисса қўшишлари лозим”¹.

Жамият ҳаётида оммавий ахборот воситалари муҳим ўрин эгаллайди. Оммавий ахборот воситалари ҳамиша жамоатчилик фикрига кучли таъсир ўтказишга қодир бўлган маънавий қуролдир. “Айни шу оммавий ахборот воситалари ҳар бир киши ўз фикрини ифода эта олишига имкон берадиган эркин минбар бўлиши керак. Айни шу аммавий ахборот воситалари жамиятимизнинг демократик кадриятларини ва тушунчаларини ҳимоя қилиши, одамларнинг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий онгина шакллантириш бўйича фаол иш олиб бориши керак”².

3. Оила ва этник бирликлар жамият таркибининг муҳим қисми

Оила — жамиятнинг кичик ҳужайраси — жамият таркибининг муҳим қисми бўлиб ҳисобланади. У кишиларнинг табиий-биологик, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий-этник бирликдир. Оила — жамиятнинг негизидир. “Бизнинг давлатимизни ҳам, — дейди И.А.Каримов, — катта бир оила деб тушуниш мумкин ва лозим. Бунда ўзаро ҳурмат ва қаттиқ тартиб бўлмаса, оила-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Т., “Ўзбекистон”, 1999, 21-22-бетлар.

² Ўша асар, 30-31-бетлар.

нинг барча аъзолари ўз бурчларини адо этмаса, бир-бирига нисбатан эзгулик билан меҳр-оқибат кўрсатмаса, яхши ва муносиб тарзда яшаш мумкин эмас. Оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустақкам ва манъавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшниларининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир”¹.

Уруғ — қон-қариндошлик замирида бирлашган ижтимоий — этник бирликнинг шакли бўлиб ҳисобланади. У ибтидоий жамоа тузумининг бошланғич даврларида вужудга келган.

Қабила-ибтидоий жамоа тузумининг сўнги даврида қон-қариндош бўлган тил ва ҳудуди жиҳатидан бир-бирига яқин уруғларнинг ижтимоий-этник бирлигидир.

Элат — жамият тараққиётининг кейинги босқичида тил, маданият, ҳудудий бирлик асосида бир неча қабилалар бирлигида юзага келган ижтимоий-этник шакли ҳисобланади.

Миллат — ижтимоий-этник бирликнинг жамият тараққиётининг юқори босқичларига хос бўлган шакли ҳисобланади.

Ижтимоий-этник бирликлар бир-биридан ўзининг турмуш тарзи, тили, тарихи, маданияти, урф-одатлари, иқтисодий ривожланиш даражасига кўра фарқ қилади.

Ҳар бир миллатнинг қиёфаси, унинг катта ёки кичиклигидан қатъи назар энг аввало, ўзининг миллий онги ва психологиясида ифодаланadi.

Миллий психология — ҳар бир миллат вакилининг миллий ҳис-туйғулари, хатти-ҳаракатлари, руҳий кечинмалари, психик температура ва феъл-атворлари каби муносабатларни намоён этади. Маълумки, миллий туйғу — бу табиий туйғудир. Айни пайтда миллий туйғу маънавий ҳаётнинг жуда ҳам нозик элементидир. Миллий туйғулар эса миллий ифтихор, миллий характер, яъни миллий психологиянинг белгиларидан бири, унинг ажралмас қисмидир.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., “Ўзбекистон”, 1992, 22-23-бетлар.

Миллий ҳис-туйғу миллий ифтихор билан боғлиқдир. У ўз миллатининг тарихини, ҳозирги аҳволи, миллий психологияси ва характерини руҳий тушуниш, эмоционал шаклда мужассамлашишидир.

Миллий ифтихор ҳам миллий ўз-ўзлигини англашнинг кўринишидир. Миллий ўз-ўзини англашнинг ривожланиши билан миллий ифтихор, миллий ҳис-туйғулар намоён бўлади.

Ижтимоий-этник бирликнинг муҳим томонини маданият ташкил этади. Маданият тарихи жамият тарихининг ажралмас бир қисмидир. Маданият тушунчаси инсон фаолияти туйғули яратилган барча моддий ва маънавий бойликлар мажмуасини ифодалаш учун ишлатиладиган атамадир.

Ҳар бир халқнинг маданий бойлиги, ақл-идроки ва тафаккури, тарихи унинг тилида, ёзма ва оғзаки адабиётида ўз ифодасини топади. Тил бирлиги миллатнинг миллат бўлиб шаклланишида энг муҳим шартлардан биридир. Тил бўлмаса эл ҳам, миллат ҳам йўқ бўлади. Тил миллат тириклигининг, унинг яшаб турганлиги ва фаолият кўрсатётганлигининг асосидир. Тил одамлар ўртасидаги энг муҳим алоқа, мулоқат воситасигина бўлиб қолмай, балки у ёки бу миллий маданиятнинг улкан ютуғи, халқнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ҳаёти, кўп асрлик ривожининг кўзгуси ҳамдир. Тил шу тил эгаси бўлган халққа куч-қувват, руҳий баркамоллик беради, унда миллий фахр-ифтихорни шакллантиради ва ривожлантиради.

Ижтимоий-этник гуруҳлар ҳаётининг асосини иқтисодий бирлик ташкил этади. Миллатларнинг шаклланишида моддий омиллар, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий тараққиёт кишиларнинг миллат қаби тарихан барқарор бирлигининг вужудга келиши учун асос бўлади.

Миллатнинг яна бир хусусияти шундан иборатки, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириётган, ижтимоий-этник бирликлари ўзаро қариндош-уруғчилик белгилари билан эмас, балки ҳудудий белгилар бўйича ажралиб туради. Яхлит ҳудудда истиқомат қилиш ишлаб чиқаришнинг ривожланиши, меҳнатнинг тобора тақсимланиб бориши, савдонинг, товар алмашувининг ўсиши натижасидир.

Шундай қилиб, миллат кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит ҳудудда истиқомат қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлигидир.

Кишиларнинг миллий бирлигини давлат ёки ирқий бирликлар билан тенглаштириб бўлмайди. Давлатлар бир ирқдан ёки турли ирқлардан ташкил топиши мумкин. Миллатлар эса юқорида эслатиб ўтилган ижтимоий-этник белгилар билан тавсифланади.

Маълумки, дунёда яшаётган этносларнинг кўпчилиги ўз миллий давлатларига эга эмас. “Шу сабабли кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатларига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилувчи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда”¹.

Тарих сабоқлари шундан далолат берадики, агар мавжуд ижтимоий-этник гуруҳлар ўртасида ҳамжиҳатлик, анъанавий уйғунлик вужудга келган бўлса, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жадаллашади. Миллатларнинг ва маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатиши бу давлатларда яшаётган халқларнинг маънавий-ақлий бойиши учун яхши манба бўлиб хизмат қилади. Аксинча, кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда ҳамжиҳатлик, уйғунлик мавжуд бўлмаса, ижтимоий тараққиётнинг ривожланишига катта путур етказилиши табиийдир. Шунинг учун ҳам кўп миллатли давлатларда истиқомат қилувчи ижтимоий-этник бирликлар ўртасидаги муносабатларга жуда эҳтиётлик ва зийраклик билан ёндошиш муҳим аҳамият касб этади.

Ижтимоий тараққиёт жараёнида миллий ўзликни англашнинг ўсиши ўз давлатчилигига эга бўлмаган этник гуруҳлар томонидан миллий озодлик ҳаракатларини келтириб чиқариши табиий ҳолдир. Миллий озодлик ҳаракатларининг асосий мақсади-мустамлакачилик зулмини йўқ

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 69-70-бетлар.

қилиб, мустақил миллий давлат тузиш, миллатларнинг ўз тақдирини ўзи ҳал қилишига эришиш, чет эл давлатлари ҳукмронлигини тугатиш, миллий қадриятларни, одамларнинг ўзига хос хусусиятлари ва анъаналарини сақлаб қолишга қаратилган объектив эҳтиёждир. “Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак.

Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир”¹.

Ўрта Осиё халқларининг хоризм мустамлакачиларига қарши XIX асрнинг иккинчи ва XX асрнинг биринчи ярмида олиб борган курашлари, ҳозирги вақтда Ичкерия-Чеченистон халқлари томонидан Россияга нисбатан қилинаётган ҳаракатлар, Грузия ва Абхазия, Озарбайжон ва Тоғли Қорабоғ ва бошқа жойларда содир бўлаётган вазиятлар миллий озодлик ҳаракатларининг нақадар авж олиб кетганидан далолат беради. Миллатлараро муносабатлар айна вақтда, давлатлараро эканлигини ҳеч қачон эсдан чиқармаслик даркор. Бунга Югославия, Исроил ва Фаластин ўртасидаги кескинликлар яққол мисол бўла олади. Этник тозалаш сиёсати туфайли сайёрамизнинг у ёки бу мамлакатларида содир бўлаётган миграция жараёнлари мазкур давлатларнинг ижтимоий-этниқ таркибининг хилма-хил бўлишига олиб келмоқда. Бу эса, ўз навбатида, бирқатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Мисол тариқасида шуни кўрсатиб ўтиш жоизки, ҳозирги даврда Олмония Федератив Республикасида икки миллиондан ортиқ турк мигрантлари истиқомат қиладилар. Францияга кўчиб келган мигрантларнинг сони бундан кам эмас. Англия ва АҚШ маъмуриятлари кўчиб келаётганлар сонини чеклаш йўллариини излаб, турли қонунлар ишлаб чиқмоқдалар.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 73-74-бетлар.

Собиқ Иттифоқ пароканда бўлиб, унинг ўрнида мустақил давлатларнинг барпо этилиши туфайли миллий ўзликни англаш жараёни янада ривожланиб кетди. Мустабид тузум ҳукмронлик қилиб турган йиллари Ўрта Осиё ва Қозоғистон Республикаларига қатағон қилинган чеченлар, месхети-турклар, қорачойлар ва бошқалар ўзларининг ота маконига қайтиб кетдилар, бу қатор сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий муаммоларни юзага келтирди. Мана шундай вазиятни минтақамизда кўп йиллар яшаб, эндиликда Олмония Федератив Республикасига қўчиб кетиш истагини билдираётган немислар мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

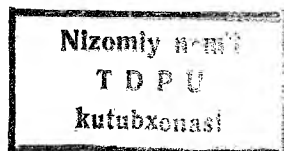
Янги мустақил давлатларга эски тузумдан мерос бўлиб қолган мазкур муаммолар миллатлараро муносабатларни йўлга қўйишда алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда.

Кўп миллатли давлатларда ижтимоий-этник муносабатлардаги уйғунликни таъминлашда барча этник гуруҳларнинг манфаатларини эътиборга олиш катта аҳамият касб этади.

Миллий манфаат теран ижтимоий-психологик ҳодиса бўлиб, миллатларнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётини ҳар томонлама қамраб олади. Бошқача айтганда, ҳаққоний миллий манфаатлар бу муайян миллат вакилларининг қўллаб-қувватлаётган талаб ва эҳтиёжлари йиғиндисидан иборатдир. Мана шундай қарашдаги миллий манфаатлар ва эҳтиёжлар бошқа миллат вакиллари манфаатларига зид бўлмаслиги керак. Бир миллат “ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакилларининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакилларининг бошқаларга такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим”¹.

Миллатлар ва миллий манфаатлар, миллий эҳтиёжлар мавжуд экан, уларни назар-писанд қилмасликка асло йўл қўйиб бўлмайди. Бир миллатнинг манфаатлари бошқа

¹ И.А.Қаримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 74-бет.

миллат ва элатларнинг манфаатларидан ажратилмаган ҳолда ўрганилиши лозим.

У ёки бу миллатнинг манфаати умумхалқ, умуммиллий манфаатлар билан уйғун бўлмоғи керак. Умуммиллий манфаатлар миллий манфаатлардан фарқли ўлароқ алоҳида ёки бир гуруҳдаги кишиларни эмас, балки мамлакатдаги барча мавжуд миллат, элат ва халқларнинг мақсад ва интилишларининг яхлитлиги, умумийлигини ифодалайди. Миллий ва умуммиллий манфаатлар бир-бири билан узвий боғлиқдир. Шунинг учун уларни бир-биридан ажратиб ёки бир-бирига қарама-қарши қўйиб бўлмайди. Умуммиллий манфаатлар миллий манфаатларга нисбатан устувор туради.

Умуммиллий манфаатлар қуйидагиларни ифодалайди:

— барча халқларнинг миллатидан ва яшаш жойидан қатъи назар, тенг ҳуқуқлилиги ва эркин ривожланишини таъминлаш;

— халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши, миллий кадр-қимматни қарор топтириш;

— она тили ва маданиятини, халқ урф-одатлари ва анъаналарини ривожлантириш ҳуқуқи билан таъминлаш;

— кам сонли халқларнинг, миллий гуруҳларнинг манфаатлари ва қизиқишларини ҳимоя қилиш, улар турмушининг анъанавий шакллариغا эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш, қатағонга учраган ва зўрлаб кўчирилган халқларнинг ҳуқуқларини тиклаш, мана шу зўравонлик ҳаракатлари оқибатларини бартараф этиш, уларга зарурий ёрдам бериш;

— миллий экстремизм, шовинизм, ирқчилик, фуқароларнинг миллатларига ёки тилига, турмуш ёки яшаш жойига қараб камситилишининг ҳар қандай кўринишига қарши курашиш;

— ҳар қандай кўп миллатли давлатнинг миллий хавфсизлигини таъминлаш ва қўриқлаш.

Юқорида кўрсатиб ўтилган муносабатларнинг барчаси айнан ҳаётимиз мезонидан келиб чиқаётган ҳаққоний талаблардир. Буларга вақтида эътибор бермаслик, ўз навбатида, кўплаб салбий ижтимоий оқибатларга олиб келиши муқаррар.

Маълумки, Ўзбекистон халқининг этник таркибида туб аҳоли усгун мавқени эгаллайди. Шу билан бир вақтда республикамиз ҳудудида ўз маданияти ва анъанасига эга бўлган юздан зиёд миллат вакиллари яшаб турибди. Ўрта Осиё туб халқлари табиатида бошқа миллатларнинг вакилларига нисбатан кенг феълликнинг мавжудлиги билан ажралиб туради. “Халқимиз, — дейди И.А.Каримов, — ва давлатимизнинг тарихий хотирасида антисемитизм, ирқчилик ва ўзга миллатга, ўзга халққа менсимасдан, ҳурматсизларча муносабатнинг бошқача шакллари намоён бўлган шармандали саҳифалар йўқлиги билан фахрланади”¹. Миллатидан қатъи назар инсонларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдард бўлиш ва ўзаро ёрдам кўрсатиш Ўзбекистон халқига хос фазилатлардандир. Бу халқимиз тинчлигининг асосий манбаидир.

Миллий муносабатлар ижтимоий муносабатларнинг ажралмас қисмидир. Шунинг учун ҳам миллий ва миллатлараро муносабатларда ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида рўй бераётган ўзгаришлар, қийинчиликлар, зиддиятлар ўз аксини топмай қолмайди. Ҳар қандай ривожланишга ҳам зиддиятлар хос бўлади, улар миллатлараро муносабатлар соҳасида ҳам муқаррардир. Энг муҳими уларнинг доимо юзага келиб турадиган жиҳатлари ва қирраларини кўра билиш, ҳаёг ўртага қўяётган саволларга ўз вақтида тўғри жавоб топиб беришдан иборат.

Мустақилликка қадар нашр этилган илмий ишларда, собиқ раҳбарларнинг баландпарвоз нутқларида миллий муносабатларда ҳеч қандай муаммо йўқлиги, бўлиши ҳам мумкин эмаслиги ҳақида зўр бериб гапирилди, бу соҳадаги ютуқлар бир ёқлама, фақат яхши томондангина баён этилди ва бўрттирилди, реал ҳақиқат бузиб кўрсатилди. Умумтараққиётнинг барча соҳаларида мавжуд бўлган зиддиятлар ҳақида, миллатлараро муносабатларда, маданият соҳасида, аҳолини озиқ-овқат, уй-жой, тиббий хизмат билан таъминлаш, миллий кадрларни ўстириш каби соҳа-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 73-74-бетлар.

лардаги муаммолар эътиборга олинмади, керакли чоратадбирлар кўрилмади. Бунинг натижасида кўп йиллар давомида юзага келган муаммолар йиғилиб-йиғилиб ижтимоий зиддиятларни кескинлаштирди ва собиқ тузумнинг емирилишига олиб келди.

Шуни эслатиб ўтиш жоизки, миллий сиёсатдаги бузилишларнинг катта қисми шахсга сиғиниш даврида юз берди. Бутун-бутун халқлар, элат ва миллатлар қатагон қилинди. 1941—1945 йилларда Шимолий Кавказ ва Қрим аҳолиси — қалмоқлар, чеченлар, ингушлар, қорачойлар, Қрим татарлари ва бошқалар зўравонлик йўли билан ўз юртларидан Шарққа томон кўчирилди. Кўчирилган халқларнинг умумий сони тахминан 3 миллион кишини ташкил қилди. Мажбурий равишда ўз худудларидан бадарға қилинган халқларга нисбатан асосиз чеклашлар жорий этилди, уларнинг барча ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари камситилди.

50—60-йилларда миллий муносабатлар соҳасидаги салбий хатолар кўпайгандан кўпайиб бораверди. Миллий муносабатлардаги муаммолар, камчиликлар ва қийинчиликлар хусусида сукут сақланди, кенг жамоатчиликдан бор ҳақиқат атайин яширилди, ютуқлар керагидан ортиқча мақталди. Миллатлар ва элатларнинг иқтисодий, сиёсий ва маънавий манфаатлари эътиборга олинмади.

60—70-йилларда мамлакат иқтисодиётида рўй берган танглик, ижтимоий, маънавий ва ахлоқий соҳалардаги бузилишлар, порахўрлик, таниш-билишчилик, ўз вазифасини суистеъмол қилишлар, қўшиб ёзишлар ва бошқа салбий ҳодисалар миллий ва миллатлараро муносабатларнинг ҳолатига кескин таъсир кўрсатди. Ана шу салбий ҳодисаларнинг ҳаммаси ҳар хил миллатчилик кайфиятларининг намоён бўлиши, миллатлараро низолар вужудга келиши учун негиз яратди.

Мустақиллик туфайли жамиятимизнинг барча соҳаларида содир бўлаётган туб сифат ўзгаришлар миллатлар ва миллатлараро муносабатларни такомиллаштирилишига қулай шарт-шароитларни вужудга келтирди. Айни вақтда шулардан тўлиқ фойдаланган ҳолда миллий ва миллатлараро муносабатлар соҳасидаги барча мавжуд камчиликларни бартараф этиш устида мунтазам равишда кўпгина ижобий ишлар қилинмоқда.

И.А.Каримов таъкидлаганидек, миллатлараро муносабатлар соҳасида муайян, ноантагонистик зиддиятларнинг мавжудлиги янги мустақил давлатларнинг қарор топиш даври учун реал ҳодисадир. Лекин мавжуд зиддиятларнинг халқлар ва давлатларнинг хавфсизлигига таҳдид соладиган фожиали оқибатларга олиб борувчи миллатлараро можароларга асло йўл қўйиб бўлмайди. Миллий ва миллатлараро муносабатлар соҳасидаги муаммоларни ҳал қилишда минтақадаги этник-нуфус вазиятни, аҳолининг полиэтник таркибини ҳисобга олиш катта аҳамият касб этади. Ўзбекистоннинг туб аҳолиси — ўзбеклардир. Уларнинг мамлакат аҳолиси таркибидаги ҳиссаси 78% ни ташкил этади. Республиканинг иккинчи туб аҳолиси қорақалпоқлар 2,1%, тожиклар 4,7%, қozoқлар 4,1%, қирғизлар 0,9%, туркманлар 0,6% ни ташкил этади. Республикада улардан ташқари татарлар, Қрим татарлари, озарбайжонлар, бошқирдлар, уйғурлар, славян халқларидан — руслар, украинлар, белоруслар, шунингдек, поляклар, чехлар, словаклар, болгарлар истиқомат қилади. Шунингдек, Ўзбекистонда форслар, пуштунлар, балужлар, корейслар, арманлар, яҳудийлар ва бошқалар ҳам яшайди. Уларнинг турли-туман эҳтиёжларини қондириш учун республикамизда қатор чора-тадбирлар қилинмоқда. Она тилида таълим олиш борасидаги эҳтиёжлари тўларoқ қондирилмоқда. Кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, маданият ва маънавий бойликларни тақсимлаш масалаларида ижтимоий адолат таъминлашга асосланилмоқда. Миллий тилларда рўзномалар, китоблар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва бошқа адабиётлар нашр этилмоқда. Кўпчилик миллатларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиб телевизион кўрсатув ва радио эшиттиришлар кенгайтирилмоқда, миллий маданият марказлари очилмоқда. Бошқа миллатларнинг вакиллари давлат ва жамоат ишларига жалб қилинмоқда.

Этник гуруҳлар, миллатлараро муносабатлар масаласида йўл қўйилган хато ва камчиликлар қандай салбий оқибатларга олиб келганлигини, нималарда намоён бўлаётганлигини билиш, миллий масалада келажақда бундай вазиятлар такрорланишига йўл қўймаслик учун уларни келтириб чиқарган ва кескинлаштириб юборган сабабларни

чукур ва атрофлича идрок қилиш миллий сиёсат юритишда катта аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда барқарорлик, тинчликни сақлаб, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришда миллат ва элатлар ўртасидаги дўстликни кучайтириш, уларнинг ҳамкорлигини мустаҳкамлаш катта аҳамият касб этади.

Ҳозирги вақтда мавжуд бўлган ҳар бир миллий маданиятдаги ютуқлар, унинг ижобий, фойдали томонларини доимий равишда ўрганиш, улардан кенг ва атрофлича фойдаланиш миллий маданиятларни ўзаро бойитишнинг, кишиларни байналминал руҳда тарбиялашнинг зарур йўлларида ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида барча этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар қандай одамга ўзини эркин ва тенг ҳуқуқли деб ҳис қилиш учун барча имкониятлар яратиб берилган. Уларнинг фуқаролик, шахсий, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида кафолатланган. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда Ўзбекистон Республикасининг ҳамма фуқаролари “ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкый мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар” тенг сайлов ҳуқуқига эга деб ёзиб қўйилган. Шунингдек, Ўзбекистон ҳудудида яшайдиган этник озчиликнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида ҳам алоҳида кўрсатиб ўтилган. Конституцияда ёзилганидек, “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади”.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, жамиятимизда кундан-кунга мустаҳкамланиб бораётган миллий ҳамжиҳатлик, миллий бирдамлик нафақат республикамиз туб аҳолиси — ўзбеклар, қорақалпоқлар билан бошқа миллатлар ўртасида, балки Ўзбекистонда яшаётган бошқа миллатларнинг вакиллари орасида ҳам этник-маданий асосларда жипслашиш жараёнлари фаол юз бермоқда.

Республикамизда ҳозирги кунда 80 дан ортиқ миллий-маданий марказлар фаолият кўрсатиб келмоқда. Улар кўп миллатли Ўзбекистоннинг жамиятни сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий жиҳатдан қайта қуриш жараёнида ижобий роль ўйнамоқда. Миллатлараро тинчлик, тотувликни таъминлашда ўзбек миллатининг бошқа суверен давлатларда, хусусан, Ўрта Осиё мамлакатларида яшаётган ўз этник қардошлари билан яқин муносабатда бўлиши катта аҳамият касб этади.

Мавжуд маълумотларга кўра, ҳозирги кунда кўпгина ўзбеклар бошқа республикаларда яшаб келмоқдалар. Масалан, Тожикистонда жами аҳолининг 24,4 фоизини, Қирғизистонда — 13,8 фозини, Туркменистонда — 9,0 фоизни, Қозоғистонда — 2,5 фоизни ўзбеклар ташкил этади.

Маълумки, Туркистон халқларининг кўп асрлик тарихи, бой маданияти, ранг-баранг урф-одат ва анъаналари бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетган. Улар Туркистонни ўзларининг муқаддас ватани деб билганлар. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Туркистон — умумий уйимиз” ғояси минтақамизда истиқимот қилувчи миллий-этник бирликни янада мустақкамлаб, минтақамизда барқарорлик, тинчликни сақлаб қолишда қўл келмоқда. “Туркистон — умумий уйимиз” ғоясини, асосланган ўзаро муносабатлар концепциясини илгари сурар эканмиз, — дейди И.А.Каримов, — минтақада ҳам, унга кирадиган айрим давлатларда ҳам инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар тартибга солинишини истаймиз”¹.

Миллатлараро муносабатлар жараёнида миллий ва минтақавий хавфсизликка путур етказиши мумкин бўлган ҳар қандай вазиятларнинг олдини олиш учун қуйидаги қоидаларга амал қилишимиз керак:

1. Давлатнинг этник сиёсати шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг устивор бўлишига асосланиши даркор, шунин-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 84-бет.

гдек, миллий озчиликнинг ҳуқуқлари ҳам камситилмаслиги шарт.

2. Давлатнинг этник сиёсатидаги бош йўл миллатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қиладиган усулларга асосланиши лозим.

3. Жамиятимизнинг бозор муносабатларига асосланган иқтисодий тараққиёти республикамызда яшаётган барча миллатларнинг манфаатларига мос бўлмоғи керак.

Миллатлараро ҳамдўстлик, тинчлик, тотувлик — мустақиллик туфайли қўлга киритилган энг катта ютуғимиздир.

“Ўзбекистон аҳолисининг кўп миллатлилиги, — деб ёзди И.А.Каримов, — ўзбек халқининг миллий ўзлигини англаши ва маънавий қайта тикланишининг ўсиши билан чамбарчас боғлиқ ҳолда жамиятни янгилаш, уни демократлаштиришга ундовчи зўр куч бўлиб хизмат қилмоқда. Бу республиканинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши учун қулай шарт-шароит яратмоқда”¹.

Халқларимиз азалдан орзу қилиб келган миллатлараро дўстлик, ҳамжиҳатлик, тинчлик, тотувликка эришган эканмиз, эндиликда бизнинг олдимизда турган долзарб вазифа — ана шу олий ижтимоий-сиёсий қадриятларни қўлдан бермай, авайлаб-асраб, кўз қорачиғидай эҳтиёт қилиб, сақлаб қолиш устида доимий ҳаракат қилишимиз даркор. Бунга Республикамызда яшовчи ҳар бир инсон — ёшидан, миллатидан қатъи назар, ўз ҳиссасини қўшмоғи керак. Бунинг учун Президентимиз атрофида жипслашиб, халқ билан бамаслаҳат, бир тан-бир жон бўлиб, ҳалол меҳнат қилиб мустақилликни янада мустаҳкамлашимиз даркор.

4. Жамиятни ҳаракатлантирувчи кучлар

Жамият тараққиёти инсон фаолиятининг ифодасидир. Кишилар ўртасида содир бўладиган хилма-хил алоқа ва муносабатлар, уларнинг ҳақиқий воқеликка, табиатга бўлган

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 72-бет.

муносабатлари амалиётда ўз ифодасини топади. Амалиёт кишиларнинг шундай фаолиятидирки, бу фаолият жамиятнинг яшаши ва ривожланишини таъминлайди.

Инсон ўзининг амалий фаолиятида ташқи оламга таъсир этади, уни ўз эҳтиёжлари асосида ўзгартиради. Инсон ўз амалий фаолияти жараёнида ижтимоий муносабатларни ривожлантиради, моддий бойликлар яратади, маданиятни юксалтиради. Ижтимоий ҳаётнинг ўзгариши инсон ижтимоий амалиёти тарзида содир бўлади.

Жамиятнинг ривожланиши объектив қонунлар асосида кишиларнинг фаол амалий фаолияти туфайли рўёбга чиқади.

Кишилар фаолияти тасодифий равишда рўй берадиган кўр-кўрона жараён эмас. Кишилар ўз олдиларига аниқ мақсадларни қўйиб, уни амалга оширишга интилар эканлар, бу интилишларнинг заминида гавдаланган ривожланиш қонунларини билиш ётади. Жамият тараққий этиши учун фақат объектив шарт-шароитларнинг ўзи кифоя қилмайди, бунинг учун субъектив омиллар ҳам етилган бўлиши зарур.

Жамият аъзолари қанча онгли бўлса, яъни субъектив омил роли тез ўсиб борса, жамият тараққиёти шунчалик тезлашади.

Халқ оммасининг будёдкорлик фаолияти, аввало унинг моддий бойликлар яратишда ўз ифодасини топади.

Инсон эҳтиёжлари учун зарур бўлган озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, уларни ишлаб чиқарадиган мураккаб меҳнат қуролилари, асбоб-ускуналар, технологиянинг ижодкори-халқ оммасидир. Ер юзидаги барча шаҳарлар, қишлоқлар, қадимги дунёнинг карвон йўлларини, катта-катта иншоотлар, суғориш каналлари ва кўприкларни халқ ўз меҳнати билан барпо этган. Халқ оммаси ўз меҳнати билан Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқон, Тошкент, Шаҳрисабздаги ва бошқа улкан тарихий обидаларни юзага келтирган ва келтирмоқда.

Халқ оммаси жамиятнинг барча маънавий бойлигини яратувчи куч ҳамдир. Кишиларнинг маънавий ҳаёти гарчи улар моддий турмушининг инъикоси сифатида юзага келган бўлса-да, лекин у ўз навбатида бутун ижтимоий

тараққиётга ғоят катта таъсир кўрсатади. Жамият тараққиётда, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши ва такомиллашувида, меҳнат унумдорлигининг ўсиб боришида илм-фан ва маданиятнинг, инсон ақл-идроқи ва заковатининг қанчалик муҳим аҳамият касб этишини исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Халқ оммасининг ижтимоий тараққиётда ҳал қилувчи куч эканлиги унинг ижтимоий-сиёсий фаолиятида ҳам намоён бўлади. Халқ оммаси тарих давомида бўлиб ўтган барча ўзгаришларнинг ҳал қилувчи кучи ҳисобланади.

Халқ оммасининг ижтимоий — сиёсий соҳадаги фаолияти унинг жаҳонда тинчликни мустақкамлаш ядро уруши бошланиб кетишига йўл қўймаслик учун олиб бораётган курашида ҳам ўз ифодасини топмоқда.

Жамият тараққиёда халқ оммаси ичидан чиққан буюк шахслар, арбоблар, саркардалар катта роль ўйнайдилар. Тарихий жараёнлар моҳиятини бошқаларга нисбатан чуқурроқ тушунадиган, узоқни кўрадиган йўлбошчилар, раҳбарлар халқнинг бахт-саодати, орзу-умидларини рўёбга чиқариш учун астойдил ҳаракат қиладилар. Бундай шахсларга халқ ўзинининг иссиқ бағрини очади, қўллаб-қувватлайди, эъзозлайди.

Тарихий жараёнларнинг субъекти ва ҳаракатлантирувчи кучлари бўлган халқ оммаси муайян ижтимоий — этник табақалардан ташкил топади. /

Жамиятимизда бозор иқтисодиётига ўтиш туфайли содир бўлаётган мулкий жараёнларнинг ўзгариши кишиларнинг кескин табақаланишига — ошиб-тошиб кетган бойлар-у, қашшоқларга бўлиниб кетишига йўл қўймайди.

Ҳозир бизнинг жамиятимизда ишчилар, деҳқонлар, зиёлилар билан бир қаторда янгидан шаклланаётган мулкдорлар синфи фаолият кўрсатмоқда. Давлат ҳалол меҳнат қилаётган ҳар бир кишига ўз оиласини боқиш, билим олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, ўзининг қариндош-уруғларининг кадр-қийматини ҳимоя қилиш учун баробар имкониятларни вужудга келтирмоқда.

“Мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий хусусияти унинг барқарорлигида, турли сиёсий оқимларнинг ижобий тарзда ўзаро ҳамжиҳат бўлиб ҳаракат қилишида, синфий, иж-

тимой ва диний белгиларига қараб бир-бирига қарама-қарши турган турли сиёсий гуруҳларга бўлинишининг йўқлигида намоён бўлмоқда”¹.

Ҳар бир ижтимоий-иқтисодий тузум ўзининг пайдо бўлиш ва ривожланиш қонунларига эгадир. Шу билан бирга уларнинг ҳар қайсисида жаҳон тарихининг ягона бир жараёнига боғловчи умумий қонунлар ҳам амал қилади. Инсоният жамияти тарихида турли ижтимоий-иқтисодий тузумлар бир-бирининг ўрнини эгаллайди.

Тараққиёт ҳеч қачон тўхтаб қолмайди. Инсониятга хос бўлган ўсиш, ўзгариш ва ривожланиш бир тузумдан бошқасига ўтиш жараёнидагина эмас, айти пайтда ҳар бир тузум доирасида қуйи босқичдан юқори босқичга томон ривожланиш жараёнига ҳам хосдир.

Кишилиқ жамиятининг ўсиши, ўзгариши ва ривожланиши ўтмишдан келажакка томон бораётган жараённи ифода этади. Ишлаб чиқариш қуролларининг оддий, қўпол тошболта ва найзалардан ҳозирги замоннинг мураккаб техникаси томон бораётганлиги бунинг исботидир. Жамият ҳаётининг қайси бир томонини олиб қарамайлик, ҳамма жойда ҳаракат, ўсиш, ўзгариш мавжудлигини кўрмай иложимиз йўқ. Кишилиқ жамиятидаги тараққиёт оламда рўй бераётган умумий диалектик жараённинг муҳим бир таркибий қисмини ташкил этади.

Тарих ўзгарувчандир. Бу ўзгарувчанлик инсоният жамияти ҳеч қачон бир нуқтада туриб қолмаслиги, ижтимоий тараққиёт вақт сингари орқага қайтмайдиган жараёндан иборатлигини кўрсатади. Жамият тараққиёти ҳаминша битта йўлдан, ўтмишдан ҳозирга, ҳозирдан келажакка томон боради.

Тарихий тараққиёт жаҳоннинг барча мамлакатларида бир хил тезликда бормайди. Бу нарса тарихий тараққиётнинг ҳаракатлантирувчи кучидан келиб чиқади. Халқлар, мамлакатларнинг, миллатларнинг ижтимоий ривожланишида тутган ўрни, юксалиш суръати ҳам бир хилда бўлмасдан, балки турлича бўлган. Ўзгарувчан тарихий тараққиёт жараёнида айрим халқлар олға кетиб, бошқалари эса ўзи-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., 1995, 167-бет.

нинг юксалиш имконияти жиҳатидан цивилизация тараққиётининг турғун шакллари билан чегараланиб қолганлар. Бироқ тарихий шароитнинг ўзгариши билан цивилизациянинг улкан ютуқлари чегарасидан четда қолиб кетган халқлар ва миллатлар ҳам тарихий тараққиётнинг оқимига келиб қўшиладилар, илгари қолоқлик, турғунлик ҳолатидан қутилиб, ижтимоий ва сиёсий тараққиётда етакчилик қилаётган халқларга етиб оладилар, ҳатто улардан ўзиб ҳам кетишлари мумкин.

Тарихий тараққиёт нурафшон йўл билан борадиган ҳаракат сифатида кенг маънодаги тушунча бўлиб, бу тизимнинг бир бутун қисмини ва унинг айрим бўғинларини тавсифлайди. Ижтимоий ҳаётда илмий-техник тараққиёт билан бирга ижтимоий тараққиёт, маънавий тараққиёт, ахлоқий тараққиёт ва бошқалар ҳам мавжуд бўлади. Уларнинг ҳаммаси бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, жамият ҳаёти у ёки бу томонларининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ёрдам беради.

Такрорлаш учун саволлар

1. Жамиятга фалсафий ёндошишнинг асосий тамойиллари нималардан иборат?
2. Жамият ҳаётининг асосий соҳалари нималардан иборат? Уларнинг хусусиятлари ҳақида сўзланг.
3. Жамият тараққиётида оила ва ижтимоий-этник birlikларнинг ўрни ҳақида нималар биласиз?
4. Миллат нима? Миллий ва миллатлараро муносабатлар моҳиятини сўзлаб беринг.
5. Тарихий жараённинг субъекти ва ҳаракатлантирувчи кучлари деганда нимани тушуниш керак?
6. Тарихий жараёнда халқ оммаси амалий фаолиятининг ўсиб бориши ва буюк шахсларнинг тутган ўрни ҳақида, фикр — мулоҳазаларингизни билдиринг.

Таянч тушунчалар

- Давлат — фуқаролик бошқарув тизимининг емирилиши туфайли пайдо бўлган сиёсий институт
- Сиёсий ташкилот — давлат, сиёсий партиялар, жамоа ташкилотларини ифодаловчи тушунча
- Оила — жамиятнинг негизи
- Уруғ, қабила, элат, миллат — жамият этник birlikларининг шакллари
- Жамиятни ҳаракатлантирувчи кучлар — халқ оммаси, буюк шахслар, ижтимоий табақалар

14-мавзу: ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ОМИЛЛАРИ

(25—28-март)

РЕЖА

1. Маънавият ва ижтимоий тараққиёт
2. Қадриятлар-жамият тараққиётининг пойдевори
3. Маданият жамият тараққиётининг қудратли маънавий кучи
4. Миллий ғоянинг жамият тараққиётидаги аҳамияти

АДАБИЁТИ

- Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т., “Ўзбекистон”, 2000 йил (5-40 б.)
- Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. Т., “Ўзбекистон”, 1997 йил
- Туленов Ж., Ғофуров З., Қодиров Б. Маънавий юксалиш сари. Тошкент. “Меҳнат”, 2000 йил

1. Маънавият ва ижтимоий тараққиёт

Жамиятнинг маънавий ҳаёти қамрови ниҳоятда кенг, мазмунан чуқур, шаклан хилма-хилдир. Маънавий ҳаёт инсон ақл-идроки ва тафаккурининг барча маҳсулларини жамият томонидан тўпланган маданий бойликларида ифодаланган ютуқларни, ижтимоий онг шакллари, кишиларнинг ғояларини, қарашлари, тасаввурлари, дунёқарашни, одоб-ахлоқи, бутун маънавий оламни қамраб олади.

Жамият маънавий ҳаёти, бошқача айтганда, умуман маънавий ишлаб чиқаришни ўз ичига олади.

Маориф, илм-фан, адабиёт, санъат, кино ва театр, халқ ижодиётининг жамики дурдоналари инсон маънавий фаолиятининг муҳим элементлари, кўринишлари, таркибий қисмларидир. Кутубхона ва музейлар, радио ва телевидение, матбуот, умуман оммавий ахборот воситалари ҳақида ҳам шу фикрни айтиш мумкин.

Жамият тараққиёти иқтисодиёт билан маънавиятнинг бир-бири билан боғланган, бири иккинчисисиз воқе бўлмайдиган мураккаб жараёндир. Иқтисодиёт ва маънавият ҳар қандай жамият ҳаёти ва тараққиётининг ўзаро ажралмас икки соҳаси, муҳим томонларидир. Улар бири-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб ривожланиб ва такомиллашиб боради. “Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт — жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи, ақли жонидир”¹.

Жаҳон тарихий тажрибасининг кўрсатишича, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий тараққиётнинг танҳо бир ўзигаги-

¹ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод ватан қолсин, 2-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 261-бет.

на асосланган жамият ва давлатнинг таг замини мўрт бўлади. Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тараққиёт маданий-маънавий, руҳий, маърифий камолот, ўсиш-ўзгариш ва ривожланиш билан чамбарчас боғлангандагина жамият, давлат, халқ ва миллат тараққиёти беҳад тезлашади ва юксак самаралар беради. Ижтимоий ҳаётда туб тарихий ўзгаришлар ана шундай шароитларда содир бўлади. Жаҳондаги барча илғор мамлакатлар шу боисдан ҳам тарихий тараққиётнинг бурилиш давларида жамият маънавий ҳаёти ривожланиши масалаларига катта эътибор берганлар, маданий савияси даражасини, маънавияти ва маданиятини кўтариш зарур деб ҳисоблаганлар.

И.А.Каримов, жамият ҳаётининг барча жабҳалари, биринчи галда иқтисодий ҳам маънавиятга маърифат билан узвий алоқадорлигини таъкидлаб шундай дейди: “бугун биз ўтказаётган ислоҳотларда маънавият соҳасидаги вазифалар менинг учун асосий масала бўлиб келмоқда. Нимага деганда, бозор иқтисодиётини кўриш мумкин. Янги ҳаётни ҳам албатта барпо этамиз. Халқимизнинг ҳаёт даражасини ҳам кўтариб оламиз. Ишсизлик баргараф этилади, одамларнинг даромадлари яхшиланади. Лекин одам нафақат иқтисодий жиҳатдан, балки менинг назаримда, аввало маънавий жиҳатдан бақувват бўлиши шарт. Яна бир тақрор айтаман: илдизи бақувват, янги руҳан бардам, онги тийрак, маънавий нуқтаи назардан юксак кишилар билан олдимизда турган барча муаммоларни ҳал этиш осон кечади”¹.

Иқтисодий ва сиёсий омиллар сингари маънавият ва маърифат ҳам жамият тараққиётини тезлаштириш ва жадаллаштиришнинг энг муҳим шароитларидан бири бўлиб ҳисобланади. Дунёдаги ҳар бир миллат ва халқнинг катта-кичиклигидан қатъи назар маънавий бойликларга эҳтиёж сезган ва сезаётганлиги тарихий ҳақиқатдир.

Маънавий ҳаёт юксак бўлмаган жойда моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш маданияти юқори даражада бўлмайди. Дунёга келиш ва яшашдан

¹ И.А.Каримов. Бунёдкорлик йўлидан, 4-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996, 121-бет.

мақсад қорин тўйдириб бойлик ортириш деб ҳисоблаган одам тўқ, фаровон, маданий турмуш кечириш меъёрларини ҳам билмайди. Маънавияти етук инсонлар келажакни олдиндан кўришга, қийинчиликларни енгишга, оғир шароитда ҳам юксак мақсадларни олдига қўйиб, уларга ишонч-ихлос, иймон-этиқод билан интилишга қодир бўлади.

Маданият, маънавият, маърифат одамларни жамият талаблари, қонун-қоидалар, одоб-ахлоқ меъёрлари асосида яшаш ва фаолият кўрсатишга, инсонпарварлик, халоллик, ижтимоий адолатлилик, умуминсонийлик ғоялари ва тамойилларига астойдил содиқ бўлишга йўналтиради.

Одамларнинг маданий-маънавий савияси башарти паст бўлса, унинг салбий оқибатлари иқтисодиётда ҳам, ижтимоий соҳаларда ҳам, оилада ҳам, жамоатда ҳам кишиларнинг ўзаро муносабатлари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзлари ва юриш-туришларида ҳам албатта сезилади. Иймон-этиқод сустлашган, маънавий омиллар заифлаша бошлаган жойда одамлардан меҳр-оқибат кўтарила бошлайди, ҳақиқий инсоний муносабатларга путур ета бошлайди.

Маънавий бойликлардан оқилона, ҳар томонлама фойдаланишнинг аҳамияти ва бебаҳолиги унинг турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон-қариндош, ҳамкор-ҳамжиҳат қилишда, уларнинг тақдирини, ўзаро ҳурмат асосини яқинлаштиришда ҳам яққол кўринади. У инсон ҳаётини гўзаллаштиради, турмушига мазмун ва моҳиятини бағишлайди. Маънавий ҳаётда бой бўлган инсоннинг қалби пок ва беғубор бўлади.

Жаҳон фалсафасининг таркибий қисми бўлган Шарқ фалсафасида инсонда икки қарама-қарши асос, модда (жисм) ва руҳ мавжудлиги алоҳида таъкидланади. Ана шу икки асос инсон вужудида мутаносиб бўлиши, бири устиворлик қилиб, бошқаси орқасига кетмаслиги керак. Агар шу тартиб бузилиб моддийлик руҳидан устун келиб руҳ жисм қулига айланиб унга хизмат қилгудек бўлса, унда инсон амалий фаолиятида салбий ҳолатлар авж олиб, ижобий фазилатлар кейинга сурилиб ташланади. Аксинча руҳий-маънавий томонлари тараққий этган инсонларда ақлузаковат, инсофу-диёнат, одобу-ахлоқ, илму-маърифат устун бўлиб, мол-дунёга берилиш, қул бўлиш сингари хато

ва нуқсонлардан ҳоли бўлади. Руҳий, маънавий жиҳат инсонни инсон қиладиган, унинг ҳаётини гўзаллаштирадиган фазилатлардандир.

Маънан, руҳан, ахлоқан камол топган инсон нафсининг қулига айланиб қолмайди, таъмагирлик қилмайди, еб-ичиш, бойлик тўплаш, ҳаётнинг мазмунини, яшашдан мақсад деб тушунмайди. Бундай инсон олам сир-асрорларидан хабардор бўлади, ўзи ва ўзгаларни ҳурмат қилади, қадрлайди, ўзлигини англаб етади, миллий тили, тарихи, маданияти, урф-одатлари, қадриятларини юксак даражада эъозлайди, улар билан фахрланади. Руҳий-маънавий бойлик беҳад гўзаллаштиради ва айни пайтда уни ёмон одатлардан қутқаради, нотўғри йўлдан қайтариб, тўғри йўлга бошлайди, адолат учун курашиш йўлида камарбаста бўлишга даъват этади.

Инсон вужуди, амалий фаолиятида руҳий, маънавий томонлар кейинга суриб ташланиб, беъмани ҳислар ва нафсга берилиш ғолиблик қилса, ундай инсон нафс тузоғига илинади. Маънавий фазилатлардан бири — ҳалол, покиза яшаш, бировларнинг ҳақиқага заррача бўлсада хиёнат қилмасликдир. “Туркистон мулкининг шайхул машойихи” Хожи Аҳмад Яссавий эътиқодича, “ҳақ йўлига кириб бўлмас пок бўлмасдан”, ҳалол билан ҳаромни фарқлаш, фақат ўз меҳнати эвазига тирикчилик қилиш, ҳаром-ҳаришдан жирканиш, ҳаромхўрликни энг катта гуноҳи азим ва ахлоқсизлик деб ҳисоблаш яссавийликнинг муҳим ғояларидан бўлиб ҳисобланади. Хожи Аҳмад Яссавий таъбирича, “нафс йўлига кирган киши расво бўлур, йўлдан озиб, тойиб, тўзиб, гумроҳ бўлур. ётса, турса шайтон билан ҳамроҳ бўлур...”

Нафсга эрк берган киши, Шарқ мусулмон фалсафасида қайд этилишича, беҳисоб азоб-уқубат, кулфатларга гиррифтор бўлади. Нафсга эрк бериб мол-дунё тўплашга берилиб кетган ўзгаларни ўйламайдиган, бошқалар ташвиши билан куйиб-ёнмайдиган одам одамийликдан чиқади, эл-юрт эътиборидан четда қолади. Нафс ҳоким бўлган кўнгиллардан руҳ, маънавият чекинади. Кўнгул бутунлай нафс ихтиёрига айланади. Бу кўнгил ҳеч кимга яхшилик келтирмайди. Барча разилликлар, зўравонликлар, барча инсофсизликлару, макру-ҳийлалар ва оқибатсизликлар

нафс туфайлидир, нафс бандаси бўлиб қолишнинг оқиба-тидир. Нафс — ҳийлакорликнинг, қувликнинг, шайтон-ликнинг, учига чиққан маккорликнинг асосидир.

Инсоннинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан безайдиган ажойиб халқимиз маънавияти, маънавий ҳаёти шакллани-ши ва ривожланиши тарихига назар солсак, унинг замин-лари ниҳоятда мустаҳкам эканлигига ишонч ҳосил қила-миз. У ўзининг чуқур илдизига эга. Унинг илдизлари асрлар қаърига бориб тақалади. Дунёдаги қадимий цивилизация-ларидан бири бизнинг минтақамизда, Туронимизда пайдо бўлган.

“Ҳозирги Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни биз-нинг Ватанимиз, — дейди И.А.Каримов, — нафақат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизацияси марказларидан бири бўлганини бутун жаҳон тан олмақда. Бу қадимий ва та-баррук тупроқдан буюк алломалар, фозилу — фузалолар, олиму уламолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиқ-қан. Диний ва дунёвий илмларнинг асослари мана шу за-минда яратилган, сайқал топган. Эрамизгача ва ундан ке-йин қурилган мураккаб сув иншоатлари, шу кунгача кўрку файзни, маҳобатни йўқотмаган асори — антиқаларимиз қадим-қадимдан юртимизда деҳқончилик, ҳунармандчи-лик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак бўлганидан далолат беради. Бешавқат давр синов-ларидан омон қолган, энг қадимги тошёзувлар, битиклар-дан тортиб бугун кутубхоналаримиз хонасида сақланаёт-ган 20 мингдан ортиқ қўлёзма, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, физика, кимё, астрономия, меъморчилик, деҳқончиликка оид ўн минглаб асарлар бизнинг беқиёс маънавий бойлигимиз, ифтихоримиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда кам топилади. Шунинг учун ҳам бу борада жаҳоннинг санокли мамлакатларигина биз билан беллаша олиши мумкин, деб дадил айта ола-ман”¹.

Ўзбекистонда илм-фан, маданият ва маънавиятга, ин-сон ақл заковатининг ноёб ва гўзал бойликларига бундан

¹ И.А.Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., “Шарқ” наш-риёт-матбаа концерни Бош таҳририяти, 1998, 3-4-бетлар.

бир неча асрлар илгари асос солинган. Мамлакатимиз фани, санъати, маданияти жуда қадим замонлардан юксала бошланганини, унинг илдизлари, заминлари чуқур, қудратли ва қадимийлигини яхши биламиз. Маънавий бойликлар, илм-фан, ақл-заковат асрлар давомида ўзбек миллатига, бутун инсониятга табиат сир-асрорларини ўрганишда, тиббиёт, фалсафа, ҳуқуқшунослик, илоҳиёт, адабиётшуносликда хизмат қилиб келмоқда. Илмлар хазинасини очган буюк аждодларимизнинг номларини бутун дунё биледи. Бу бизлар учун чексиз фахр-ифтихордир. “Токи бизнинг қонимизда, бизнинг суягимизда, бизнинг наслимизда қандай улуғ маданият бўлганини, биз нечоғлик буюк маданият ворислари эканимизни дўстларимиз ҳам билишсин. Бу мақсадни амалга оширишни шахсан ўзим ҳам қарз, ҳам фарз деб ҳисоблайман”¹, — дейди Президент.

Жамиятнинг илм-фан, маданият, маънавият, маърифати умуман айтганда, маънавий ҳаёт ижтимоий-сиёсий, моддий ҳаёти тараққиётга ҳамиша ва ҳар доим энг кучли таъсир этувчидир.

Шунинг учун ҳам аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини барқарорлаштириш учун энг муҳим вазифасидир.

Ўзбекистоннинг келажакда ривожланган буюк давлатга айланиши, Ислом Каримов айтганларидек, тўртта маънавий негизга асосланади. Бу негизлар умуминсоний қадриятларга содиқлик, халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши ҳамда ватанпарварликдан иборат.

Мамлакатимизнинг мустақиллик бошлаб берган ўзига хос, мос тараққиёт йўлидан буюк келажак сари тезкорлик билан илгарилаб бориши учун халқ маданияти, маънавияти, маърифатини доимий равишда юксалтириб бормоқ, маънавий ривожлантиришга алоҳида эътибор бермоқ мақ-

¹ И.А.Каримов. Бунёдкорлик йўлидан, 4-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996, 21-бет.

садга мувофиқдир, чунки тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади.

Маънавият инсоннинг ҳаёт тажрибаси, меҳнати, билими, ахлоқ ва одоби, авлодлар тажрибаси асосида шаклланиб боради. Маънавият инсоннинг ҳаёти ва фаолиятига мақсад ва йўналиш беради. Маънавият инсоннинг ўз халқи тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқурроқ билиш ва тушуниб етишига ёрдамлашади. Инсон маънавиятсиз яшай олмайди. Маънавият алоҳида бир инсон учунгина эмас, жамики одамлар учун ҳам, халқ, элат ва миллат учун ҳам, жамият тараққиёти учун ҳам ўта зарур ва муҳимдир. Маънавиятсиз инсон бўлмаганидек, маънавий етук, ахлоқан пок ва мукамал инсонларсиз жамият ва миллат ҳам бўлмайди.

Маънавият инсонга хос бўлган ички руҳий ҳолатгина эмас, балки жамият, давлат, миллат тараққиётининг ҳам асосий омилларидан биридир”. “Маънавият, — дейди И.А.Каримов, — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди”¹.

Инсон маънавияти жамият, давлат ва миллат маънавияти билан узвий алоқадордир. Инсон ва жамият маънавияти моҳият жиҳатидан яқин бўлиб, бир-бирини ўзаро бойитса ва тўлдирса-да, лекин улар айнан тенг эмас. Инсон маънавияти миллат, давлат ва жамият маънавиятининг таркибий қисмидир, ҳолос. Инсоннинг маънавияти, шахснинг маънавий камолоти жамиятда мавжуд бўлган кўп қиррали муносабатлар, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий имконият ва шарт-шароитлар асосида шаклланади ва амалга ошади. Миллат ва мамлакатнинг маданий-маънавий тараққиёти инсон маънавий камолотига асос бўлади.

Маънавият инсонга сув ва ҳаводек зарур. И.А.Каримов таъкидлаганидек, “саҳродаги сайёҳ ҳар доим булоқдан чанқоғини босади. Худди шунингдек инсон ҳам неча-неча азоблар ва қийинчиликлар билан маънавият чашмасини излайди. Ер, оила, ота-она, болалар, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар, халқ, мустақил давлатимизга садоқат,

¹ И.А.Каримов. Истиқлол ва маънавият. Т., “Ўзбекистон”, 1994, 9-бет.

инсонларга ҳурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлик — маънавиятнинг маъноси ана шундай кенг”¹.

Маънавият инсонга муайян мақсад, келажакка ишонч билан бориш учун катта умид, куч ва қудрат бахш этади. Маънавият инсоннинг ўзлигини англаб олишда унга ёрдам беради. Ўзлигини англаган инсонгина, ўзлигини англаган миллатгина кучли давлат, адолатли жамият барпо эта олади.

Миллий жиҳатдан ўзлигини таниган инсон миллатини, Ватанини, унинг ўтмиш тарихини, адабиёти, санъати ва маданиятини билиб олади. Ўзлигини англаган инсон, ўзлигини англаган миллат уруғ аждодларининг ақлу заковати ва уларнинг ҳаётбахш меросларига муносиб бўлишга ҳаракат қилади. Ватанини ўзгача меҳр билан севади, у билан чексиз фахрланади, юртим деб, элим деб яшайди.

Маънавият инсон ҳаётини гўзаллаштиради, турмушига мазмун ва моҳият бағишлайди. Юксак маънавият ва маданият соҳиби бўлган инсоннинг қалби пок, сўзи билан иши бир бўлади.

Инсон онги, одоб-ахлоқи, маънавияти, дунёқараши шаклланиши, талаб-эҳтиёжларининг қондирилиши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муносабатларга, ижтимоий тузум моҳияти ва характериға бевосита боғлиқ. Жамият қандай бўлса, ижтимоий муносабатлар мажмуи бўлган инсон ҳам унга мос бўлади. Демак, инсоннинг инсон сифатида шаклланиши, ўзини намоён қилиши, маънавий камолоти, қобилияти ва истеъдодини рўёбга чиқариши учун жамият ўзининг барча жабҳаларида инсонийлашмоғи лозим.

Тарих сабоқларидан шу нарса аниқ ва равшанки, қайси бир давлат ёки жамият ўзининг моддий бойликларига ишониб, асосий эътиборни фақат уни кўпайтиришга қаратиб, халқнинг маданиятини, инсоннинг маънавий эҳтиёжлари ривожланишини ўйламас экан, у албатта, инқирозга юз тутади.

Мустақил Ўзбекистон Республикаси эълон қилинган биринчи қадамлариданоқ инсоннинг одоб-ахлоқи, билими, дунёқараши, маънавияти ривожига катта аҳамият бе-

¹ И.А.Каримов. Истиқдол ва маънавият. Т., “Ўзбекистон”, 1994, 8-бет.

рилганлиги унинг келажаги буюк эканлигига яққол далилдир. Маънавий камолот, билим, одоб-ахлоқ, иймон-этиқод, фалсафий дунёқараш инсон учун ҳам, жамият учун ҳам бебаҳо бойликдир.

Юқорида айтилганлардан яққол кўриниб турганидек, маънавият инсоннинг ички руҳий дунёсининг маъно ва моҳиятини ифодалайди.

Маънавият — бу ҳавога ўхшаб кўзга кўринмайдиган, кўл билан ушлаб бўлмайдиган нарса эмас, балки у аниқ шаклларда ташқарида намоён бўладиган ижтимоий ҳодисадир. Буни биз куйидагилардан яққол кўришимиз мумкин.

Биринчидан, инсоннинг ички руҳий дунёси унинг дунёқарашида намоён бўлади. Дунёқараш — бу кишиларнинг олам ҳақидаги, жамиятда юз бераётган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий воқеалар, ҳодисалар, жараёнлар ҳақидаги ғоялар, қарашлар мажмуидир. Инсоннинг дунёқарашига қараб унинг ички руҳий дунёсини билиб олиш қийин эмас.

Иккинчидан, кишиларнинг ички руҳий дунёси, ҳар бир инсоннинг кундалик хатти-ҳаракати, юриш-туриши, одоб-ахлоқи, муомиласи, оила аъзолари, бошқаларга, давлат ва унинг сиёсатига муносабатларида намоён бўлади.

Учинчидан, одамларнинг ички руҳий дунёси уларнинг ақлий ва жисмоний фаолиятининг натижаларида, жамият тараққиётига ўзининг ҳалол меҳнати билан қўшган ҳисса-сида намоён бўлади.

Тўртинчидан, инсоннинг ички маънавий дунёси уларнинг психологиясида, ҳиссиётлари, кечинмаларида, завқланиш, изтироб чекиш каби бошқа психик ҳолатларда намоён бўлади.

Бешинчидан, инсоннинг ички маънавий дунёси уларнинг ўз-ўзини англашда ҳам намоён бўлади. Ўз-ўзини англаш кишиларгагина хос хусусият бўлиб, у ўзининг ички ҳолати, аҳволини билиш, ўз-ўзини тушуниб етиш ва назорат қилишда, шунингдек, ўз хатти-ҳаракатларини бошқаришда намоён бўлади.

Шундай қилиб, инсоннинг ички маънавий, руҳий дунёси бирқатор кўзга кўринадиган, жамият томонидан баҳоланадиган кўпгина хислатларида ўз аксини топади, ташқарида намоён бўлади. Агарда кишиларнинг ички маъна-

вий дунёсини билиб бўлмайдиган бўлса, унда маънавий етуқ баркамол инсонларни тарбиялаш вазифаси жамият-тимизда долзарб муаммо бўлиб турмас эди.

Инсоннинг ички рухий, маънавий дунёсининг намоён бўлиш шаклларини билиш катта илмий ва амалий аҳамиятга эга. Кишиларнинг ички дунёсини билмай туриб уларга таъсир кўрсатиш амри маҳолдир. Аксинча, уларнинг ички маънавий дунёсини билиб олиш кишиларнинг дунёқараш-ши, одоб-ахлоқи, юриш-туришига, меҳнат қилишига, пси-хологик ҳолатларни эътиборга олган ҳолда тани — соғли-ғига ижобий таъсир кўрсатиб, элга, Ватанга садоқатли, фидоий инсонларни тарбиялаш имкониятини туғдиради.

2. Қадриятлар жамият тараққиётининг пойдевори

Қадриятлар — жамият тараққиёти асосий омиллари-дан ҳисобланади.

Хўш, қадриятлар тушунчаси, унинг моҳияти, асосий жиҳатлари нимадан иборат?

Қадрият дейилганда инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаат-лари ва мақсадларига хизмат қиладиган ва шу туфайли улар томонида баҳоланиб қадрланадиган табиат ва жамият неъматлари, ҳодисалари мажмуини тушунмоғимиз лозим.)

Мазкур таърифдан кўриниб турганидек, қадриятлар, биринчидан, воқеликда мавжуд бўлган табиат ва жамият неъматлари, ҳодисаларини ифодалайди; иккинчидан, улар-ни қадрият туркумига киритиш ва киритмаслик кишилар-нинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари, орзу-умид-лари билан белгиланади; учинчидан, табиат ва жамият неъматлари, ҳодисаларнинг қадрият туркумига киритили-шининг асосий сабаби — кишилар уларни қадрлайдилар, авайлаб-асрайдилар, чунки бу қадриятлар уларнинг шах-сий ва ижтимоий турмушларини бойитади.

Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишилар-нинг амалий фаолияти жараёнида шаклланади ва ривож-ланади. Қадриятлар кишиларнинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун фойда келтирадиган нарса ва ҳодисалар мажмуи билан боғлиқ равишда юзага келади. Сўнгра аста-секин субъект фаол-лигининг орта бориши оқибатида нисбий мустақил соҳа

тарзида амал қила бошлайди. Табиат ва жамият ҳодисалари инсон фаолияти натижасида, унинг эҳтиёжларини қондирганлиги туфайли қадрият сирасига киритилади. Инсоннинг манфаатлари, эҳтиёжларини қондира олмаган, орзу-истаклари, идеалларига мос келмайдиган табиат ва жамият ҳодисаларини қадриятлар деб ҳисоблаш ноўриндир. Масалан, табиатдаги қазилма бойликлар инсон эҳтиёжларини қондириш учун ишлатила бошлагандан кейингина қадриятга айланади. Шунгача уларни табиий бойликлар деб ҳисоблашимиз лозим.

Қадриятлар ўзининг моҳиятига кўра бир неча турга бўлинади. Жумладан, инсон ва унинг ҳаёти энг олий қадрият ҳисобланади. Инсон йўқ жойда бирон нарсанинг қадрият қиммати ҳақида сўзлаш бемаъниликдир. Шунинг учун ҳам инсон қадриятини эъзозлаш, унинг турмушини яхшилаш, билимли ва маданий савиясини ривожлантириш, соғлиғини сақлаш, ҳаётини ҳимоя қилиш, давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишини ташкил этади. Жамиятимизда рўй бераётган туб ўзгаришларнинг, ислохотларнинг барчаси кишилар ҳаёти тўқ, бой, гўзал бўлиши, инсон ўзини чинакам эркин ҳис этиши, ўз меҳнатининг, ўз тақдирининг, ўз мамлакатининг эгаси бўлишини таъминлашга қаратилгандир.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Жамиятнинг ислоҳ қилиш ва янгилаш бўйича кўп қиррали фаолиятимиз марказида инсон, суверен Ўзбекистоннинг фуқароси туради. Ислохотларнинг мазмуни айтиб бериш фўқаро ўз қобилиятини, ўз истеъдодини намоён этишига, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар мана шу олий мақсадга эришишга — ҳар бир кишининг ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий жиҳатдан бойроқ қилишга бўйсундирилган”¹.

Истиқлол туфайли республикаимизда кейинги йилларда инсоннинг шахсий ҳақ-ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадриятларини муҳофаза қилиш, турмуш фаровонлигини ошириш масаласида жуда катта ишлар амалга оширилмоқда.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 247-248-бетлар.

Инсон эҳтиёжларини қондиришда табиий қадриятлар катта аҳамият касб этади. Иқтисодий аҳамиятга эга бўлган табиий хом ашё — фойдали қазилмалар Ўзбекистон Республикасининг миллий бойлиги, унинг асосий қадриятларидандир. Ўзбекистон беҳисоб табиий бойликларга, қулай географик муҳитга эга.

Инсон меҳнати, хатти-ҳаракати, ақл-заковоти билан яратилган “иккинчи табиат”, яъни турли-туман моддий бойликлар, завод ва фабрикалар, ишлаб чиқариш кучлари, транспорт воситалари, асбоб-ускуналар, турар-жой, мол-мулк, ноз-неъмат ва шу кабилар моддий қадриятлар ҳисобланади.

Маълумки, моддий қадриятларнинг асосини жамияти-мизнинг моддий техника базаси ташкил қилади. Инсоният жамиятининг ҳар бири ўзига хос моддий техника базасига эга. Улар бир-биридан сифат жиҳатидан эмас, балки миқдор жиҳатидан ҳам фарқ қилади.

Моддий қадриятларнинг негизини мулк ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ёзилганидек, давлат истеъмолчиларининг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркор ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Инсоннинг ҳаётида маданий-маънавий қадриятлар катта ўринни эгаллайди. Унга илмий-техникавий ва интеллектуал имкониятлар, маориф, таълим-тарбия, тиббий хизмат, маданий мерос, диний қадриятлар турли шаклларда намоён бўладиган маданият дурдоналари, тил, адабиёт, санъат, халқ ҳунармандчилиги маҳсулотлари, ноёб тарихий ва маданий ёдгорликлар, архитектура ва ҳоказолар киради.

Ўрта Осиё азал-азалдан илм-фан ва маданиятнинг, адабиёт ва санъатнинг марказларидан бири бўлиб келган. Бу ўлкада етишиб чиққан мутафаккирлар жаҳон илм-фани ва маданиятини ўз кашфиётлари ва ўлмас асарлари билан ижодий бойитиб, юқори чўққига кўтардилар, унинг кейинги тараққиётига самарали таъсир кўрсатдилар.

Ахлоқий қадриятлар кишиларнинг бир-бирига, ўзлари мансуб жамоага, Ватанга нисбатан таркиб топган муно-

сабатларини ифодалайди. Ахлоқ муайян хулқ-атвор, одоб, хатти-ҳаракат, меъёр, қоида ва принциплар мажмуасидир. Кишиларнинг ўзаро муносабатларида мавжуд хатти-ҳаракат, одоб, меъёр ва қоидаларнинг йигиндисидан ташкил топган ахлоқ тушунчаларига яхшилик ва ёмонлик, бурч, виждон, шаън (ор-номус), бахт, адолат, идеал кабилар киради. Инсоннинг оила, жамият, халқ манфаатларини англаб қилаётган ҳар бир хатти-ҳаракати яхшилик категорияси нуқтаи-назаридан баҳоланади. Бурч — кишининг Ватан, халқ, жамоа, оила билан ўзаро муносабатларида ўз олдидаги мажбуриятлар ва маъсулиятни сезиши, уларга нисбатан садоқатини ифодалайди. *Виждон* — кишининг хатти-ҳаракатига ўзининг муносабатини, кишининг хулқ-одоби учун маънавий маъсулият ҳиссини ифодалайди. *Шаън* тушунчаси жамият берадиган ижтимоий баҳони белгилувчи ва шахс қадр-қимматини ифода қилувчи категориядир. *Бахт* тушунчаси инсоннинг ижтимоий ва шахсий ҳаётидаги ўз фаолияти, рўёбга чиққан орзу-истак ва мақсадларидан мамнунлигини билдиради. Ахлоқ категориялари инсоннинг юриш-туришига баҳо беради. Уни жамиятда мавжуд кўпчилик маъқуллаган хатти-ҳаракатга чорлайди.

Жамият тараққиёти, инсон ҳаётида *ижтимоий-сиёсий қадриятлар* алоҳида ўрин тутади. Эркинлик, тенглик, биродарлик инсоният томонидан ҳамisha эъзозланиб, қадрланиб келган.

Инсоннинг эркинлиги, унинг шон-шухрати ва қадр-қиммати жамиятимизнинг олий қадриятидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида бу тўғрида шундай сўзлар ёзилган: “Ўзбекистон Республикаси демократия, умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа даҳлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади”¹.

Жаҳон халқлари томонидан эътироф этилган “Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларацияси”га мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳар бир

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 11-бет.

инсоннинг фуқаролик, шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари кафолатланган, фуқароларнинг бурчлари белгилаб қўйилган.

Ижтимоий-сиёсий қадриятлар ичида истиқлол туфайли қўлга киритилган барқарорлик, тинчлик, тотувлик алоҳида аҳамият касб этади.

“Кўп миллатли жамиятимизда, — дейди И.Каримов, — ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланганлиги мустақил Ўзбекистоннинг бунёд бўлиши ва ривожланишининг биринчи, бошлангич босқичида қўлга киритилган энг асосий ютуқ бўлди”¹.

“Барқарорлик, тинчлик, тотувлик — булар давлатчилигимизнинг янги биноси барпо қилинадиган пойдевордир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир... Тинчлик ва барқарорлик-булар халқаро ҳамжамият билан бирлаштирувчи воситадир... Инсонпарварлик, яхшилик, софдиллик сингари умуминсоний қадриятларни қабул қилган ва биргаликда баҳам кўрган мамлакатгина, халқгина бутун дунё халқларига яқин ва тушунарли бўлиши, жаҳон ҳамжамиятига қабул қилиниши мумкин. Фақат улар билан тенг ҳуқуқли, ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатилиши мумкин”².

Қадриятлар амал қилиш доирасига кўра *миллий, минтақавий* ва *умуминсоний* турларга бўлинади.

Миллий қадриятлар мураккаб ижтимоий-руҳий ҳодиса бўлиб, у миллатнинг тили, маданияти, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамики моддий ва маънавий бойликларини, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча томонларини қамраб олади.

Инсоннинг қайси миллатга мансуб эканлиги ҳақидаги тасавури фақат ғоягина эмас, балки туйғу ҳамдир. Бу туйғу кишида миллатнинг тарихи, руҳияти, ҳозирги ҳолати ва хусусиятини тушуниш, ҳис қилиш шаклида мужассамлашган бўлади. Инсонда миллий онг ва ғурур бўлмаса, у ўзи-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 167-бет.

² И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 170-171-бет.

нинг қайси миллатга мансублигини ҳис этмаса, унинг миллий қадриятларни англашини тасаввур қилиш қийин. Токи миллатлар, миллий мафкуралар мавжуд экан, миллий муносабатлар ҳам, миллий ҳис-туйғулар ҳам, миллий қадриятлар ҳам сақланиб қолаверади. Миллатни миллий қадриятлардан маҳрум қилишга уриниш тарих ва инсоният олдидаги энг катта жиноятдир.

Ҳар бир руҳан соғлом кишида ўз қадр-қимматини сақлаш, ўзини ҳурмат қилиш туйғуси мавжуд. Ҳар бир миллатда ҳам худди шу ҳолатни кузатиш мумкин. Миллатларнинг ўзлигини англаш жараёни такомиллашган сари миллий манфаатлар ҳам, миллий қадриятлар ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади.

Минтақавий қадриятлар-иқтисодиёти, маданияти, тарихи, тили, урф-одат ва анъаналари муштарак бўлган халқлар манфаатларига хизмат қиладиган табиий ва ижтимоий ҳодисалар мажмуини ташкил этади.

Минтақавий қадриятларга мисол сифатила Ўрта Осиё ҳудудида истиқомат қилувчи ўзбек, қозоқ, тожик, қирғиз, туркман халқларига хос бўлган қадриятларни эслатиб ўтишимиз мумкин. Буюк Турон диёрида униб-ўсган мазкур халқларнинг тарихи, тили, маданияти, дини, урф-одати ва анъаналарида жуда кўп умумийлик мавжуд. Улар ҳаммиса бир-бирларига оға-ини, қуда-қудағай бўлганлар, ҳозир ҳам баҳамжиҳат, тотув ҳаёт кечирмоқдалар. Мазкур халқларнинг иқтисодий, маданий, маънавий, савдо-сотиқ муносабатлари жуда қадим замонларга бориб тақалади.

Қадимдан бир маънавий-руҳий иқлимда нафас олиб келган халқларимиз тарихимизнинг айниқса бугунги маъсулиятли даврида ақл, заковат ва шижоат, дунёвий салоҳият ва миллий ғурур талаб этадиган бир паллада яна ҳам яқинроқ, яна ҳам меҳр-оқибатлироқ бўлишлари лозимлигини ҳаётнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Умуминсоний қадриятлар миллий ва минтақавий қадриятлардан мазмуни жиҳатидан чуқур ва кенг бўлиб, умумбашарий аҳамият касб этади. Умуминсоний қадриятлар жаҳондаги барча миллатлар, элатлар ва халқларнинг мақсад ва интилишларига мувофиқ келади. Шунини таъкидлаш керакки, жаҳондаги биронта халқ ва миллат ўзидан бошқа халқ ва миллатлардан, умуман жаҳон цивилизациясидан

мутлақо ажралган алоҳида маданиятга эга эмас. Миллатлар бошқа халқларнинг маданий-маънавий ютуқларидан фойдаланмай туриб ривожлана олмайдилар. Шу сабабли барча халқларнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий ривожланиши, тарихи бир-бири билан чамбарчас бўлиб кетган.

Умуминсоний қадриятлар туркумига инсоният цивилизациясининг тараққиёти билан боғлиқ бўлган умумбашарий муаммолар киради. Улардан энг асосийлари Ер юзида илм-фанни тараққий эттириш, тинчликни сақлаш, ядровий қуролланиш пойгасини тўхтатиш, халқаро хавфсизликни таъминлаш, турли касалликларнинг олдини олиш, табиатни муҳофаза қилиш, қашшоқлик ва саводсизликка барҳам бериш, саноат хом ашёси, энергия манбалари ва озиқ-овқат билан таъминлаш, коинотни ва жаҳон океани ресурсларини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар киради.

Қадриятларнинг жамият тараққиёти, инсон ҳаётига кўрсатадиган таъсири нуқтаи назаридан прогрессив ва реакцион қадриятларига ажратилишини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Жамиятимизнинг иқтисодиёти, маданияти ва маънавиятининг илгари қараб ривожланишига, миллий ахлоқ, одоб, урф-одат негизларида комил инсонни тарбиялашга, мустақил республикамизни ҳар томонлама мустақамлаб, жаҳон цивилизациясига қўшишга астойдил хизмат қиладиган қадриятлар — бу прогрессив қадриятларни ташкил этади. Аксинча, республикамиз олдида турган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий муаммоларни ҳал этишга тўсқинлик қиладиган ҳодисалар реакцион қадриятларига киради.

Қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги, бизнинг миллий ифтихоримиз. Уларни авайлаб-асраш ва муҳофаза қилиш барчамизнинг бурчимиздир. “Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб-асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир”¹, деб ёзиб қўйилган Конституциямизда.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 18-бет.

Миллий қадриятларга ҳурмат билан қараш миллатнинг ўзига ҳурмат билан қарашнинг асосий бўғинидир. Минг йиллар мобайнида шаклланган миллий қадриятларимиз ҳозирги даврда яратилган маданий-маънавий бойликлар билан қўшилиб, тараққиётимизни тезлатади, ғоявий ва маънавий покланишни таъминлашга қўмаклашади.

Қадриятларнинг барча турлари инсоннинг фаровон ҳаёт кечириши, эркин яшаши, маънавий-ахлоқий камол топиши учун хизмат қиладиган воситалар бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам қадриятларни авайлаб-асраш, уларни қўриқлаш, юксалтириш ҳар бир шахс ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам албатта катта аҳамият касб этади.

Башарият кўп минг йиллик тарихи давомида эркин, бахтли ва гўзал ҳаёт кечириш учун зарур бўлган хилма-хил қадриятларни яратди, инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликларини ҳимоя қиладиган қонунлар, сиёсий ташкилотларни бунёд этди. Инсоннинг гўзал яшаши учун зарур бўлган бадиий-эстетик қадриятларни ривожлантирди, кишиларнинг бир-бирига ва жамиятга бўлган муносабатларини белгилаб берадиган ахлоқий қоидалар мажмуини жорий этди ва ҳоказо. Мазкур ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий ва ахлоқий қадриятлар жамият тараққиётида салмоқли ўрин эгаллаб, кишиларнинг инсоний фазилатларини юксалтиришда катта хизмат қилиб келмоқда. Лекин, шу билан бир қаторда, инсон ўзи яратган ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий, ахлоқий қадриятларини кўп ҳолларда поймол қилиб келаётганлигини ҳам тан олишимиз керак. Қонунбузарлик, ахлоқсизлик, миллатимизнинг урф-одат ва анъаналарига зид келувчи хатти-ҳаракатларнинг аҳоли, айниқса, ёшлар ичида авж олиб кетаётгани бунга мисол бўла олади. Буларнинг олдини олиш ҳозирги кунда жамиятимиз олдида кўндаланг турган долзарб вазифадир.

Кишиларни қадриятларга истеъмомчи ёки кузатувчи сифатида қараш кайфиятидан холи этиб, аксинча, уларни янада кўпайтириш, юксалтириш пайида бўлишларига эришиш учун алоҳида эътибор бериш керак. Маълумки, ҳаётда ҳеч бир нарса абадий эмас. Бу қадриятларга ҳам тааллуқлидир. Шундай экан, уларни доимо бойитиб, ривожлантириб, кўпайтириб, янгилаб турмоғимиз даркор.

Қадриятлар катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга. Улар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисийликни ифодалайди, шу туфайли миллатнинг тарихи, унинг ўтмиш ҳаёти, маданияти гавдаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлмоқда. Қадриятлар ўз-ўзидан бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман жамият тараққиётини белгилай олмайди. Қадриятларнинг ҳолати, аҳамияти, инсонга кўрсатадиган таъсири, унинг истиқболи у ёки бу жамиятдаги мавжуд ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари билан узвий боғлангандир. Буни ўзбек халқи миллий қадриятларининг ўтмишдаги ва ҳозирги ҳолатидан яққол кўришимиз мумкин.

Ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий қадриятларимиз жаҳон ҳамжамиятига элтувчи ишончли восита бўлиб ҳисобланади.

Барқарорлик, тинчлик, миллатлараро тотувлик халқимизнинг буюк ижтимоий-сиёсий қадриятларини ташкил этади. Халқлар ўртасида тинчлик-тотувлик, дўстлик ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш миллатимизнинг онгига, қонига чуқур сингиб кетган. Ўзбекистон жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, тинчликсевар мамлакатлар билан ҳар томонлама ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш ҳамда тараққиётга эришишнинг ўзига хос йўлини танлаган. Шунинг учун ҳам унинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў ва эътибори тобора ортиб бормоқда. Барқарорлик, тинчлик, тотувлик — мустақиллик туфайли қўлга киритилган энг катта ютуғимиздир. Шундай экан, бугунги кунда уларни қадрлаш, авайлаб-асраш, ҳимоя қилиш — барчамизнинг энг долзарб, энг олижаноб вазифамиз бўлиб қолмоғи керак.

Маълумки, жаҳон ҳўжалигига киришда бозор иқтисодиётини, шакллантириш муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шундай экан, ҳозирги вақтда бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ жавоб бера оладиган давлатлараро иқтисодий муносабатларни йўлга қўйиш катта аҳамият касб этади. Бу борада Президентимиз томонидан илмий асослаб берилган ва ҳозирги кунда изчиллик билан ҳаётга татбиқ

этилаётган иқтисодий ислоҳотлар стратегияси қўл келмоқда. Ўзбекистон ранг-баранг ер ости ва ер усти бойликларига эга. Республикамизда ўтказилаётган ислоҳотлар йўли етакчи халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар, жаҳон жамоатчилиги, жаҳондаги ривожланган энг йирик мамлакатлар томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон кўп томонлама халқаро иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари фаолиятида қатнашмоқда. БМТнинг иқтисодий муассасалари, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Халқаро молия корпорацияси, Иқтисодий тараққиётга кўмаклашувчи ташкилот, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти кабилар шулар жумласига киради. Республикамиз раҳбарияти Ўрта Осиё ва МДХ давлатлари билан иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш, табиий, моддий қадриятларимизни бирга баҳам кўриш соҳасида ҳам катта амалий ишлар қилмоқда. Буларнинг бари жамиятимизнинг жаҳон хўжалигига қўшилиб, иқтисодий юксалишда катта аҳамият касб этмоқда.

Халқимизнинг ранг-баранг ва бой маданияти жаҳон халқлари маданиятининг ажралмас қисмидир. Кўп асрлар давомида шаклланиб, мазкур халқнинг маънавий бойлигини, унинг урф-одатлари, анъаналарини мужассамлаштирган маънавият айни вақтда умуминсоний қадриятларнинг таркибий қисмини ташкил этади ва шу тариқа у жаҳондаги барча халқларнинг маънавий бойлиги ҳам бўлиб ҳисобланади. Юксак миллий маданият, маънавият ҳамма вақт жаҳон халқларини бир-бирига яқинлаштирувчи воқита бўлиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлиб келмоқда. Халқимизнинг маданияти, тили, тарихи, урф-одат ва анъаналари, бой меъморчилик санъати жаҳон халқларида зўр қизиқиш уйғотмоқда.

Миллий маданият, маънавиятимизни минтақавий ва умуминсоний қадриятлар билан яқинлаштириш, жаҳон халқлари билан маданий алоқаларимизни мустаҳкамлаш ва янада тараққий эттириш ҳукуматимиз сиёсатининг муҳим йўналишини ташкил этади.

Юқорида айтилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкин: 1) қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги, пойдевори. Уни авайлаб-асраш ва оқилона ривожлантириш ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир; 2) қадриятлар ўтмиш би-

лан бугунги кун ва келажакни боғлайдиган восита; 3) қадриятлар маънавий етук, баркамол инсонни тарбиялайдиган қудратли кучдир; 4) қадриятлар жамиятимизни жаҳон ҳамжамиятига қўшувчи ишончли восита.

Шунинг учун ҳам қадриятларга ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ёндошиб, уларни мазмунан бойитиб, ижодий ривожлантириш давр тақозосидир.

Президентимизнинг “Ўзбекистон XXI асрга интилоқда” асарида таъкидланганидек, жамият маънавиятини янада юксалтириш — мамлакатимиз ривожланиш стратегиясининг устувор йўналишларидан бирини ташкил этади. Миллий қадриятларимизни тиклаш ва мазмунан бойитиш жамиятни маънавий юксалтиришда муҳим аҳамият касб этишини ҳаётнинг ўзи яққол кўрсатиб турибди.

3. Маданият жамият тараққиётининг қудратли маънавий кучи

Жамият тараққиётида хусусан комил инсон маънавиятини шакллантиришда маданият катта аҳамият касб этади. Маданият лотинча “*cultura*” атамасидан олинган бўлиб, парвариш қилиш, ишлов бериш маъносини билдиради. Мумтоз лотин тилида маданият ерни парвариш қилиш, ишлов бериш маъносида ишлатиб келинган. Кейинчалик, эрамиздан аввалги 45 йили Рим нотиғи, машҳур файласуф Цицерон маданият атамасини ақлга ишлов бериш маъносида ишлатган. Унинг фикрича, деҳқон ерга ишлов бергани каби инсон онги, ақлига ҳам ишлов бериб туриш зарур. Ақлга ишлов бериш, маънавий, руҳий такомиллашиш, эрк инсонинг ҳақиқий ифодасидир.

Кейинчалик маданият тушунчаси билимдон, маърифатли, юксак тарбияли инсонларни таърифлашда ҳам ишлатила бошланади.

Маданият кўпқиррали ва сермазмун тушунча бўлиб, у жамият тараққиёти давомида инсонларнинг фаолияти туфайли қўлга киритилган барча моддий ва маънавий ютуқларнинг мажмуидир. Моддий маданият деганда инсон фаолияти туфайли яратилган “иккинчи табиат”, яъни ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат қуроолларини, меҳнат кўникмаларини, шунингдек, ишлаб чиқариш жараёнида

яратилган ва моддий ҳаёт учун хизмат қиладиган барча бойликларни назарда тутиш лозим. Маънавий маданиятнинг қамрови беҳад кенг бўлиб, у ижтимоий онгнинг барча шакллари, яъни фалсафий, илмий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, диний қарашлар, маориф, таълим-тарбия, мактаб, ўрта ва олий таълим, фан, маданият муассасалари, оммавий ахборот воситалари, санъат, халқ маънавий ижодияётининг барча турларини ўз ичига қамраб олади. Моддий ва маънавий маданият бир-бири билан узвий боғланган бўлиб, бири иккинчисини тўлдиради. Инсон амалий фаолиятининг ҳар қандай турида айтилиши бир вақтнинг ўзида унинг ҳам ақлий, ҳам жисмоний меҳнати объектив равишда иштирок этади.

Инсоннинг амалий фаолиятида, моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнида моддий ва маънавий маданият органик равишда бирлашади. Биронта ҳам меҳнат қуролини, моддий бойликнинг биронта ҳам турини инсон ақлидроки ва тафаккурисиз, ақлий меҳнатисиз яратиб ва такомиллаштириб бўлмайди. Инсон амалий фаолиятининг ҳар қандай турида айтилиши бир вақтнинг ўзида унинг ҳам ақлий, ҳам жисмоний меҳнати объектив равишда иштирок этади. Ижтимоий ишлаб чиқариш кишилар маънавий ҳаётининг негизидир. Инсон миясида ҳеч қандай фикр, ҳеч қандай қараш ва тушунча ўз-ўзидан тугилмайди ва ривожланмайди, балки уларнинг ҳаммаси моддий шароитлар, табиий омиллар, ташқи таъсирлар билан узвий боғланган ва жамиятдаги моддий жараённинг маҳсули сифатида вужудга келгандир.

Маданиятнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши кишилик жамиятининг энг қадимий босқичларига бориб тақалади. Бошқача айтганда, маданият инсоннинг келиб чиқиши билан узвий алоқадордир. Маданият тарихи жамият тарихининг ажралмас бир қисмидир. Шунинг учун ҳам унинг вужудга келиши ва ривожланишини жамият тарихидан, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлардан, моддий бойликлар ишлаб чиқариш усулидан ажратиб олиш мумкин эмас.

Маданий тараққиётнинг умумий қонунларидан бири - унинг тўхтовсиз равишда бойиб бориши ва ривожланишидан иборатдир. Маданият тараққиётида моддий ишлаб

чиқаришнинг ривожига асос бўлади. Ижтимоий-иқтисодий тузумларнинг ишлаб чиқариш усулларининг алмашинувига қараб маданият ҳам сифат жиҳатидан ўзгариб туради. Жамиятнинг тараққий этиши маданиятнинг ўзгаришини талаб қилади, маданиятнинг янгилалиши эса ўз навбатида жамиятнинг тараққий қилишига сабаб бўлади.

Барча моддий ва маънавий маданият дурдоналари — инсон ақл-идроки, истеъдоди ва меҳнати маҳсулидир. Халқ оммаси маданият ижодкоригина эмас, балки уни тўхтовсиз равишда бойитувчи, ривожлантирувчи, авлоддан-авлодга етказиб турувчи ҳамдир.

Ҳар бир ижтимоий тузум тараққиётида маданият ўзига хос белги ва хусусиятларга эга. Кишилиқ жамиятнинг ҳар бир тарихий босқичи ўз маданий бойликларини яратди ва шу тариқа бошқасидан фарқланиб туради.

Ижтимоий-иқтисодий тузумлар умум социологик қонунлар асосида бир-бири билан узвий боғланишда бўлганидек, маданиятнинг тарихий кўринишлари ҳам диалектик алоқадорлик ва ўзаро боғланишдадир. Маданиятнинг бир тарихий туридан иккинчисига ўтиш ўтмишда эришилган маданий ютуқларнинг барча қимматли томонларини улоқтириб ташлаш, деган сўз эмас. Ҳар бир авлод ўзи учун махсус янги моддий негиз ташкил этмайди, илм-фан ва маданиятни янгидан яратмайди, балки ўзидан олдинги авлодлар томонидан яратилган манбадан, ишлаб чиқариш кучларидан, моддий ва маънавий маданият ютуқларидан фойдаланади. Олдинги авлодлардан қолган ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари, маданий бойликлар кейинги авлодларнинг яшаши ва тараққий этиши учун моддий ва маънавий асос бўлиб хизмат қилади. Ўтмишда қўлга киритилган тажрибани эгалламай ва ижодий ўзгартирмай туриб, олға томон ривожланиб бўлмайди. Ҳар бир авлод илгаригига қараб қилган ҳаракатида ўзидан олдинги барча авлоднинг йўлини давом эттиради. Янги авлод олдинги авлодлардан қолган тажрибага ўзининг хусусий тажрибасини қўшади. Жаҳон тарихи шу йўсинда барпо қилинади. Бунга инсониятнинг қулдорлик даврида яратган маданий бойликлари мисол бўла олади. Қадимги юнон маданиятининг Гомер ва Геродот, Демокрит ва Софокл, Афлотун ва Арасту сингари мутафаккир-

ларнинг тарих ва фалсафа, адабиёт ва санъат, астрономия ва математика, меъморчилик ва ҳайкалтарошлик каби илм-фан ва маданиятнинг турли соҳаларига доир асарлари инсониятнинг энг катта маданий бойлигидир. Улар ўз аҳамиятини асло йўқотмайди. Қадимги юнон адабиёти, санъати ва эпоси ҳозир ҳам кишиларга бадиий завқ беради ва маълум жиҳатдан энг юксак намуна бўлиб хизмат қилади.

Ўрта Осиё халқларининг маданияти жуда қадимий бўлиб, унинг тарихи бир неча минг йилларни ўз ичига олади. Халқимиз маданияти ҳам жаҳон маданияти билан бақамти, ёнма-ён юзага келган ва ривожланган. Биронта халқ маданияти, ўз мамлакатаи доирасидагина, тор миллий биқиқликда эмас, балки бошқа халқлар маданияти билан ўзаро алоқадорликда, ўзаро боғлиқликда, ўзаро таъсир ва акс этиш асосида ривожланади.

Тарихдин маълумки, қадимги дунё ҳамда Рим даври маданияти, жаҳондаги бошқа маданиятларга ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Ўз навбатида Ўрта Осиё халқлари ҳам бошқа халқлар маданиятининг юксалишига, умумжаҳон маданияти тараққиётига ўзининг фаол таъсирини кўрсатади. Ўрта аср маданиятининг буюк намоёндалари Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Али Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Улуғбек, Алишер Навоий ва бошқа алломалар таълимотлари жаҳон маданиятининг ажралмас қисми эканлиги бунга мисол бўлади.

Ўзбек халқи жаҳон моддий ва маънавий бойликларини яратиш ва ривожлантиришда улкан ҳисса қўшган халқдир. У ўзининг тафакқури, қобилияти ва истеъдоди билан Ўрта Осиё фан ва маданиятини, адабиёт ва санъатини, ахлоқ-одоби, фалсафасининг вужудга келиши ва ривожланишида катта ўрин тутди. Шу билан бирга у тарихнинг ҳақиқий ижодкори сифатида жамиятнинг маданий-маънавий тараққиётига кенг имкониятлар очиб берди. Унинг, умуман маданият, хусусан, бадиий адабиёт соҳасидаги хизматлари ҳам бебаҳодир. Достон ва эртақларнинг, мақол ва маталларнинг, қаҳрамонлар ҳақидаги ривоят ва афсоналарнинг яратувчиси ҳам, авайлаб-асровчиси ҳам унинг ўзидир.

Ўзбеклар ўзининг инсонни лол қолдирадиган ажойиб амалий санъати, юксак бадиий дид, ва маҳорати асосида

ишланган ҳунармандчилик буюмлари билан қадим замонлардан бошлаб ҳозиргача ҳам дунё халқлари ўртасида шон-шуҳрат қозониб келмоқда. Ҳунармандчилик санъати бизнинг халқимиз авлод-аждодлари томонидан сақланиб келаётган мерос, бебаҳо қадриятдир.

Ўзбек халқи амалий санъати, ҳунармандчилик илдиэлари узоқ ўтмишга бориб туташади. Ўзбек халқ ҳунармандчилиги тарихига ҳозирги замон нигоҳи билан назар ташлайдиган бўлсак, манбалар, ўтмишдан сақланиб қолган ёдгорлик ва обидалар эрамиздан аввалги мингинчи йилларда яратилган санъат дурдоналари ҳақида шаҳодат беради.

Ўзбекистон ҳудудида бўлган Шош, Мароканд, Урганч, Бухоро, Шаҳрисабз шаҳарларининг қадимги ўрнида олиб борилган қазилма тадқиқотлар ота-боболаримиз яратган ҳунармандчиликнинг ўлмас обидаларини кашф этди. Ёзма манбалар қадимий Ўрта Осиё аҳолисининг қонларда ишлаганини, мис ва темирдан турли хил ҳарбий ва меҳнат қуроллари ясаганликларини, тикувчилик, бинокорлик, заргарлик ва бошқа ишлар билан шуғулланганликларини кўрсатади.

Авлод-аждодларимиз ўтмиш даврлардан бошлаб наққошлик, ўймакорлик, тикувчилик, заргарлик, зардўзлик, гиламдўзлик, мисгарлик, сангтарошлик, кулолчилик, музика асбобларини яшаш ва бошқа соҳаларда катта маҳорат кўрсатганлар. Улар нозик ва гўзал, жаҳонда тенги йўқ нақш устаси бўлганлар, фақат ёғочга эмас, шунингдек, мрамр тошга, металлга ўта нозик ва гўзал нақш солишлари, гилам ва матоларга ранг-баранг гуллар тўқишларига қараб ота-боболаримиз, момоларимизнинг маҳоратлари ва дидларига қойил қоламиз.

Самарқанд, Бухоро, Хива, Наманган, Қўқон ва Тошкентдаги халқ усталари ганч ўймакорлиги соҳасида катта шон-шуҳратга эга бўлганлар. Бу санъат намуналарини қадимий бинолар, муҳташам саройлар, аркларнинг ички ва ташқи безакларида, девор пештоқларидаги ўсимлик ва ҳайвонлар тасвирларида, ложувард кошинларда кўриш мумкин. Нозик ўймакорлик санъатини мукамал эгаллаб олган юксак дидли усталар нафақат ганчга ўйма нақшлар бериш, балки жимжимадор панжаралар ва гўзал гулдонлар ҳам ясай билганлар.

Муסיқа санъати — энг қадимий ва шу билан бирга ўзбек халқи ўртасида кенг тарқалган, унинг турмушига чуқур сингиб кетган соҳалардан биридир. Муסיқа кишиларнинг ҳис-туйғуларини, фикрларини ва кайфиятларини ўзига хос тарзда ифода этади.

Муסיқа санъати кишига бутун бир юксак туйғулар, завқ-шавқ, янги гоълар оламини очиб беради. Одамларни маънавий жиҳатдан бой, соф ва баркамол қилади. Муסיқа туйғули инсон ўзида янги, илгари сезмаган куч топади, ҳаётга ўзгача муносабатда бўлади. Муסיқа инсонни ҳаётни севишга даъват этади.

Муסיқа, рақс, байт, куй, ғазал сингари қўшиқлар ҳам халқ ҳаёти билан шу қадар яқинлашиб, қўшилиб кетганки, инсон ўз ҳаёти, турмуш тарзи ва борлигини усиз тасаввур этолмайди.

Муסיқа ва қўшиқнинг инсон ҳаётида бу қадар кенг ўрин олиши, узоқ яшаш, такомиллашиб, мазмунан бойиб ва чуқурлашиб боришининг сабаблари бор. Чунки қўшиқ инсонни меҳнат қилишга, қийинчиликларни енгишга, руҳан тетик, бардам бўлишга, дўстларга вафодорлик, душманларга нисбатан шафқатсизликка ундайди. Киндик қони тўкилган она Ватанни севишга, унинг барча бойликлари билан фахрланишга даъват этади. Миллий ва умуминсоний қадриятларга нисбатан бўлган меҳр-муҳаббат, фахрифтихорнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳам маълум даражада унга боғлиқ.

Маданият инқирозга учраб халқнинг маънавияти барбод бўлса, одамлар эътиқодларида халқпарварлик, ватанпарварлик каби туйғулар сўна бошлайди. Бундай жойда омманинг оломонлашуви, сиёсий манқуртлик, бепарволик бошланади, миллий мансублик, миллий ифтихор аста-секин барбод бўла бошлайди. Ана шундай давлатни мустамлакачилик кишанларида узоқ вақтлар давомида ушлаб туриш, халқни итоаткор қулга айлантириши мумкин. Миллий ғурури сўндирилган, маданияти, тили камситилган, ҳақ-ҳуқуқи, эрки, иззат-нафси ерга урилиб, руҳан эзилган халқ ва миллат — мустамлакачилар учун тайёр ўлжадир. Чор амалдорлари буни яхши билганликлари учун ерли халқни маданият ва маърифатдан бебахра қолдириш масаласига биринчи даражали аҳамият берганлар, бу йўлда

ҳеч нарсадан тап тортмадилар, раҳм-шафқатни бутунлай йиғиштириб қўйдилар.

Шўро тузуми — миллий бирлик ғоялари билан суғорилган миллий онг ўсиши йўлида турли ғоялар ташкил этди, миллий бирдамлик, миллий туйғунинг ривожланиши ва юксалишига миллатчилик деб қаради. Буни ўзбек халқининг тили, тарихи, маданияти, халқ оғзаки ижодиётига қилинган қатағончилик сиёсати мисолида кўриш мумкин.

Маданият жамият тараққиётида муҳим роль ўйнайди. У қуйидаги ижтимоий функцияларни бажаради:

1. Билиш функцияси. Маданиятда кўп асрлик инсон фаолияти дарида оламдаги нарса ва ҳодисаларни билиш ва уларни ўзлаштириш жараёнидаги тўпланган тарихий тажриба мужассамланган.

2. Ахборот узатиш функцияси. Маданият бир авлоддан иккинчи авлодга ижтимоий тажрибани етказиш шаклидир, яъни тарихий ворислик функциясини бажаради.

3. Мулоқат функцияси. Моддий ва маънавий тарихий ёдгорликда ўз аксини топган маълумотларни қабул қилиш жараёнида биз ўтмишдаги авлодларнинг турмуши, уларнинг диди, маданий даражаси, шунингдек, мазкур асарларни бунёд этган муаллифлар билан мулоқатда бўламиз, шу даврнинг нафасидан хабардор бўламиз.

4. Маданият инсон ахлоқ-одоби, хатти-ҳаракатини баҳолаш ва тартибга солиш вазифасини бажаради.

5. Маданият инсоний фазилатларни шакллантирадиган, гуманистик, инсонпарварлик вазифасини бажаради.

Маданий юксалиш мезонлари хилма-хил бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига қамраб олади: жамият тараққиётида яратилган маънавий қадриятларнинг кўлами ва миқдори, уларнинг тарқатилиш даражаси, инсонлар томонидан ўзлаштирилиши; маънавий маданиятнинг барча турларининг бир текис тараққий этиши; маданий қадриятлардан баҳраманд бўлишда барча кишиларнинг иштирок этиши; маданият дурдоналарини яратишда аҳолининг барча қатламларининг кенг ва онгли равишда иштирок этиши; кишиларнинг маданий юксалишга ўз ҳиссаларини қўшиш учун жамиятда барча имкониятларнинг мавжудлиги.

Ўзбек халқи жаҳон маданиятининг ривожланишига катта ҳисса қўшган, ўзининг кўп асрлик бой ва ранг-ба-

ранг маданиятига эгадир. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Давлат мустақиллигига эришилгандан кейин ўтган қисқа тарихий муддат ичида мамлакатимиз сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий жиҳатдан жуда катта ўзгаришларни бошидан кечирди. Мустақиллик халқимиз маданий-маънавий тараққиётига ҳам кенг йўл очиб берди, топталган, камситилган миллий ғуруримиз, инсоний шайғимиз, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримизга қайта ҳаёт бағишлади. Мустақилликка ўтиш жараёнида биринчи навбатда одамларнинг дунёқараши ўзгарди, ғурур, орият, шайғ ва номус туйғулари кучайди, ҳаётга, меҳнатга, Ватанга, эл-юртга муносабат ўзгача тус олди, миллий-маънавий муҳит соғломлашди, миллий ўзлигини англаш кучайди. Бир вақтда сунъий равишда камситилган шарқона урф-одатлар ва анъаналар яна одамлар ҳаётидан ўрин ола бошлади, ўзбекона меҳр-оқибат, ҳурмат-иззат, меҳр-муруват, ўзгалар дардига ҳамдардлик қилиш сингари олижаноб фазилатлар қайта тиклана бошлади, авлод-аждодларимиз меросига эгаллик қилиш ҳисси кучайди. Бошқача айтганда, маданий-маънавий ҳаётимизда уйғониш юз берди.

Халқнинг бойлиги, ақл-идроки ва тафаккури, тарихи ва маданияти унинг тилида, ёзма ва оғзаки адабиётида ўз ифодасини топади. Ана шу маънода олганда тил халқнинг қалби, тану жонидир.

Ўзбек тилини астойдил муҳофаза қилиш, унга давлат тили мақомини бериш, бу тилни аслидагидай қилиб тиклаш ва тобора ривожлантириш ва шу тариқа уни жаҳондаги энг бой ва етук миллатлар тиллари даражасига кўтариш зарурати туғилиб етилганди.

Узоқ давом этган баҳслар, тортишувлар, мунозара ва муҳокамалардан сўнг Ўзбекистон Олий Кенгаши ўн биринчи сессиясида, 1989 йил 21 октябрида “Ўзбекистон ССР Давлат тили ҳақида” Қонун қабул қилинди.

Ўзбекистонда Давлат тили тўғрисидаги Қонуннинг қабул қилиниши ўзбек халқининг, республикамызда яшовчи бошқа халқларнинг ҳам маданий-маънавий ва сиёсий ҳаётида рўй берган ғоят муҳим воқеадир.

Қонунга биноан, ўзбек тили — Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили деб эълон қилинди. Бу халқимизни беҳад қувонтириб юборди, миллий гурурни кучайтирди.

Тилимиз, тарихимиз, маданиятимиз, бутун маънавий ҳаётимиз тазйиқ остига олинганлигини, диний, ахлоқий, миллий қадриятларимиз оёқ ости қилинганлигидан қанчалик азият чекканлигимизни ҳали унутган эмасмиз.

Ўзбекистон Республикаси ўзбек тили ва маданиятини бутун чоралар билан ривожлантиради ва унинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётининг барча соҳаларида тўлиқ амал қилинишини таъминлайди. Бу ҳақда Қонунда айтиб ўтилган.

Ўзбек тилининг қўлланиш соҳаларининг кенгайиши бошқа тилларни ривожланиш имкониятларини чекламайди.

Тил ҳақида Қонун қабул қилиниши натижасида корхона, муассаса ва ташкилотларда ҳисоб-китоб ва молия ҳужжатлари республика давлат тилида олиб бориладиган, нотариал ишлар, фуқаролик ҳолатини қайд этувчи ҳужжатлар ҳамда турли шаҳодатномалар ўзбек тилида ёзиладиган бўлди. Яқин-яқинларгача ҳам ана шу масалалар бўйича ўзбек тилига менсимасдан қараш одат тусига кириб қолганди.

Республикамызда илмий ишларни ўзбек тилида тақдим этиш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқи таъминланганлиги, миллий қадриятларимизни тиклаш ва ривожлантириш йўлидаги энг катта ютуқлардан бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистонда чиқадиган китоблар, газета ва журналлар, даврий хабарномалар, дарсликлар, ўқув қўлланмаларнинг асосан давлат тилида нашр этилиши, телевидение кўрсатувлари ва радио эшитиришларни кўпинча ўзбек тилида олиб борилиши халқимизнинг маданий-маънавий савиясини юксалтириш, миллий онгини ўстиришда ўзининг ижобий таъсирни кўрсатиб келмоқда.

Ўзбекистон давлат мустақиллигининг асосий мақсадларидан бири шахсни ҳар томонлама камолоти учун барча имкониятларни яратиб беришдир. Бу эса авваломбор, ҳозирги замон фани, техникаси ва маданиятининг ҳамма ютуқларини эгаллашни тақозо этади. Бу вазифани ҳал этишда фақат она тилининг ўзини билиш кифоя қилмайди. дунёдаги бошқа халқлар ва миллатларнинг тилларини

билиш ҳар бир шахснинг ҳар томонлама ривожланиши учун, жамиятнинг ижтимоий ва маънавий тараққиёти учун зарур омилга айланиб бормоқда.

Бошқа тилларни билиш ҳар бир маълумотли кишининг бурчидир. Ҳар бир тил миллатнинг тарихини, маънавий бойликларини, ижтимоий ҳаёти, маданияти ва руҳиятини янада чуқурроқ эгаллаб олиш учун хизмат қиладиган олтин калитдир. Тил билган тақдирдагина миллатнинг руҳини, унинг кадр-қимматини тушуниш ва баҳолаш мумкин. Кимки бошқа миллат ва халқ тилини билса, у шу халқнинг дилини ҳам англайди. Халқ ўртасидаги бирлик, аҳиллик, меҳр-оқибат ва ҳурматини унинг тили ва маданиятини билишдан бошланади.

Кўп тилни билиш ўзини маданий киши деб ҳисоблашни орзу қиладиган ҳар бир инсон учун фарздир. Ингизча, арабча, немисча, французча ёки италянча тил билиш дунё маданияти хазинасига йўл очади. Шу тилларни билмаслик илғор фан, техникани, халқлар маданиятини ўрганишда анча мушкуллик туғдиради.

Ўзбекистон Республикасида ҳозирги пайтда ёшлар мактаблар ва олий ўқув юртларида рус, инглиз, француз, немис, испан тиллари билан бир қаторда бизга қадимдан маданияти, дини, тарихи ва урф-одатлари яқин бўлган Шарқ халқлари тилларини ҳам катта қизиқиш билан ўрганмоқдалар. Араб, форс, ҳинд тилларини билиш Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон, Хитой сингари дунёнинг бир неча миллиард аҳолиси яшайдиган мамлакатлар билан муносабатимизни яқинлаштириш ва яхшилашга сабаб бўлади.

Жаҳон фани ва маданиятининг бебаҳо хазиналаридан баҳраманд бўлиш ўзбек халқи тили ва маданиятини ривожлантириш, миллий қадриятларимизни умуминсоний қадриятлар негизига кучайтиришда беқиёс ўрин тутати. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон давлат мустақиллигининг иқтисодий, сиёсий, маданий-маънавий асосларини мустаҳкамлашда ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

Тил ҳақидаги Қонунда Ўзбекистонда истиқомат қилаётган бошқа миллат ва элат вакилларининг давлат тилига катта ҳурмат ва эътибор билан қарашлари, уни ўрганишлари зарурлиги таъкидланган.

Ўзбекистон кўп миллатли давлатдир. Ҳозир Ўзбекистонда яшаётган қардош халқлар ва миллатлар вакиллари-нинг ўзбек халқи тили, тарихи, маданияти, анъаналарини, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк улушини ўрганишлари учун қулай имконият ва шарт-шароитлар яратилляпти.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлиги бошқа миллат ва миллий тил соҳибларининг Конституциямизда белгиланган ҳуқуқларини заррача камситмайди.

Ўзбек тили инсон фаолиятининг ҳамма соҳалари учун, энг мураккаб илмий тушунчаларни ва инсон қалбининг энг нозик туйғуларини ифодалаш учун бой имкониятларга эга бўлган тиллардан биридир.

Ўзбек тили бу қадар қадимий ва етуқ, имкониятлари битмас-туганмас бўлмаганда, унда илмий, фалсафий, бадиий тафаккурнинг бунчалик кўп ва жозибали дурдоналари яратилмас эди. Бунга буюк мутафаккир Алишер Навоийнинг она тилининг хазиналарини очиб, бу тилнинг ҳам бадиий, ҳам илмий асарлар яратиш учун бой ва тўла имкониятларига эга эканлигини намоён қилиб, сўз санъатининг “Ҳазойинул маоний”, “Ҳамса”, “Лисонут-тайр”, “Маҳбулул-қулуб” каби ўлмас обидаларини “Мажолисун-нафоис”, “Мезонул-авзан” ва “Муҳокаматул-луғатайн” сингари қимматли илмий асарлар ёзиб қолдирганлиги мисол бўлади.

Маданият ва маънавият ўз халқининг тарихини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади. Тарих халқ хотирасидир. Хотирасиз баркамол инсон бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди.

Тарих — халққа билим, маърифат, таълим-тарбия беради. Тарих одамларни ўйлашга, воқеаларни чуқур илмий таҳлил қилишга, содир бўлган воқеа ва жараёнлардан бугунги кун ва истиқбол учун тегишли хулосалар чиқариб олишга ёрдам беради. Ота-боболаримиз донолигини тушунишимизда кўҳна тарихимиз, бетакрор маданият, маънавий меросимиз, ажойиб-ғаройиб обидалару, асори-атиқаларимиз қимматли манба бўлиб хизмат қилади.

Ўзбек халқи ўзининг 3 минг йиллик бой тарихи билан ҳар қанча фахрланса арзийди. У жаҳон фани ва маданияти

тараққиётига шу қадар кўп ҳисса қўшганки, буни дунё аллақачон тан олган. Мовароуннаҳр халқлари дунёга Абу Наср Форобий, Ал Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Ал Фарғоний, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур сингари алломаларни етиштириб берган. Аҳмад Яссавий, Исмоил Бухорий, Баҳовуддин Нақшбанд, Термизий, Хўжа Аҳрор каби уламолар халқимиз гуруридир.

Ўзининг юксак маданияти, буюк алломалари, доворак саркардалари билан дунёга маълум ва машҳур бўлган Туркистон халқларининг, жумладан ўзбекларнинг тарихи мустабид тузум даврида ҳаддан ташқари сохталаштирилди.

Узоққа бормасдан, Амир Темур бобомизга бўлган муносабатни, темурийлар даврига берилган сохта, ғайри-илмий баҳо нимадан иборатлигини олиб кўрайлик. Минг афсуски, асримиз бошларидан бошлаб 70—80-йилларга қадар ҳам Амир Темурга нисбатан “қонхўр”, “жаллод”, “босқинчи”, “эл-юртни талаган” дея жар солинди. Улуғ бобомиз шахси ва фаолиятига берилган бундай “илмий баҳолар” китоблардан-китобларга кўчаверди. Ҳатто шундай “мукамал” илмий, бадиий, фалсафий-тарихий асарларга катта-катта мукофотлар ҳам берилди. Амир Темур ёвузликда Наполеон ва Гитлерга тенглаштирилди. Унинг Европа ва Осиё халқлари, бутун дунё олдидаги буюк тарихий хизматлари ҳақида лом-мим дейилмади. Амир Темур шахсига баҳо берилганда тирноқ остидан кир қидириб, фақат салбий томонларини кўришди. Ҳолбуки, Ўрта Осиёнинг мўғуллар зулмидан озод қилиниши ва қайтадан марказлаштирилиши, ўзаро феодал урушларнинг тугатилиши, илм-фан, маданият, адабиёт ва санъатнинг, ҳунармандчилик, савдо-сотик, зироатчиликнинг гуллаб-яшнаши, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Шаҳрисабзда, умуман Мовароуннаҳрда, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Туркия, Арабистонда қанчадан-қанча бинолар, қасрлар, масжид-мадрасалар, ҳашаматли меъморчилик обидалари қурилиши, ажойиб боғлар, расталар, сув иншоотларининг ташкил этилиши, савдо йўлларининг очилиши амир Темур ва темурийлар номи билан боғлиқ.

Жаҳонгир Амир Темур барпо этган қудратли марказлашган давлат туркий миллатнинг бирлашиши ва жиپслашишига таянч бўлиб хизмат қилди, миллатнинг равнақ

топишига, миллий туйғунинг уйғонишига ёрдам берди, унинг маданияти юксалишида мислсиз аҳамият касб этди. Бу даврда турк халқлари тарихига доир Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома”, Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”, Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкиратуш шуаро”, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Ибн Арабшоҳнинг “Амир Темур тарихи” каби машҳур асарлари ёзилди, Мирзо Улуғбекнинг астрономия мактаби иш олиб борди ва “Зижи жади-ди Кўрагоний” си дунёга келди.

Амир Темур ва темурийлар даврида пойтахт шаҳар Самарқанднинг шон-шухрати дунёга ёйилди, курраи заминнинг сайқали деб баҳоланди. “Афлотунлар чоғинда Афина, Румо салтанатида, Аббосийлар даврида Бағдод қанча тараққий қилган бўлса, — деб ёзган Фитрат, — Темур ва Улуғбеклар замонида Самарқанд шунча тараққий қилган эди”.

Амир Темурнинг бошқа мамлакатларга қилган юришлари ҳақида оғиз кўпиртириб гапирадилар-у, лекин унинг Тўхтамиш ҳукмронлигига— Олтин Ўрта давлатига қақшатқич зарба бериш билан Россиянинг мўғуллар асоратидан озод бўлишини тезлаштирганини ёки 1402 йили Туркия султони Боязид Йилдиримни тор-мор келтириб, Болқон ярим оролидаги халқларни Усмонли турклар истибодидан қутқариб қолганини ҳисобга олмадилар.

Ўзбек адибларининг тарихий мавзудаги асарларига душманлик кўзи билан қаралди. Фитратнинг “Ҳинд ихтилофчилари”, “Абулфайзхон”, “Темур сағанаси”, “Або Муслим”, Чўлпоннинг “кеча ва кундуз”, Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, Ойбекнинг “Навойи”, Мақсуд Шайхзоданинг “Жалолиддин Манғуберди”, Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар”, “Авлодлар довони” каби асарларига “миллатчилик” тамғаси ёпиштирилди. Суюкли шоирларимиз Эркин Воҳидов билан Абдулла Орипов ўзбеклар ва Ўзбекистон ҳақида шеър ёзганликлари учун бошларига не-не ташвишлар тушганлиги ҳали ёдимиздан кўтарилган эмас. Академик Иброҳим Мўминов “Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни” рисоласи учун бадном этилди.

Натижада нафақат Амир Темур тарихи, балки Ўрта Осиёнинг XV—XVI асрлардаги тарихи деярли ўрганилмай қолди.

Шахсга сифиниш даврининг қонуний давоми бўлган турғунлик йилларида буюк давлат арбоби, довлорак саркарда, беназр олим ва санъаткор, дунёда таниқли адиб ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг шахсига қарши ҳужумлар қилинди. Бобур фаолиятининг миллий ва умуминсоний аҳамияти камситилиб ва таҳқирланиб, у “золим” ва “босқинчи” сифатида баҳоланди.

Буюк мутафаккир ватандошимиз Бобур аслида бизлар учун ўзининг нодир “Бобурнома” асари билан қадрлидир. У ҳар доим ва ҳаминша Ватан ишқи билан яшади. Ҳиндистонда бўлган пайтларида 700дан ортиқ мустақил жамоани ягона давлатга бирлаштирди, юртни обод қилди, маориф ва маданиятни ривожлантирди. Бобур асос солган буюк бобурийлар сулоласи ҳинд халқи тарихи ривожига бениҳоя катта улуш қўшди. Шунинг учун ҳам улар Бобурни Ҳиндистоннинг асл фарзанди сифатида улуғлашади. Ҳиндистоннинг давлат арбоби ва файласуфи Жаварҳарлаъл Неру “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” ва “Дунё тарихига бир назар” китобларида Бобур шахсияти ва бобурийларга юксак баҳо бериб, Бобур дилбар шахс, Уйғониш даврининг ажойиб султони, кучли тадбиркор киши бўлиб, санъатни, гўзалликни севарди, деган эди.

Мустақиллик бизга маънавий мулкимизни, тарихимизни, улуғ боболаримиз руҳини шод этиш имкониятини қайтариб берди. Истиқлол туфайли ўтмиш тарихимизга муносабат ижобий томонга ўзгарди. Аллома боболаримиз меросларни ўрганиб идрок этмоқдамиз.

Бугунги кунда авлод-аждодларимиз тарихи тикланаётганлиги мустақиллигимизнинг ажойиб самарасидир. Ўзбек халқининг бир неча минг йиллик тарихига оид дарсликлар яратилмоқда. Халқимизнинг кечмиш тарихи ва ҳаётини ўзида мукамал акс эттирибгина қоллай, ушбу асарларнинг ўз она тилимизда илк бор нашр этилаётганлиги қувончимизга қувонч қўшмоқда. Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Гулбаданбегимнинг “Ҳумоюннома”-китобларини зўр интизорлик билан кутиб олдик. Абу Тоҳир хожа Самарқандийнинг қаламига мансуб бўлган “Самария”, Наршахийнинг “Бухоро тарихи”, Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг “Шажарайи Хоразмшохий”, Исҳоқжон Жунайдуллоҳўжа ўғли Ибратнинг “Фарғона тарихи” номли

нодир китобларини мутолаа қилиш имкониятига эга бўлганлигимиз сабабли халқимизнинг узоқ ўтмиш ҳаёти ҳақида қимматли маълумотлар, қизиқарли воқеалар, тарихий ҳақиқатни билиб олмақдамиз.

Эндиликда ўтмишимизнинг кўпгина саҳифалари ҳужжатлар, қўлёзма материаллари, биринчи манбалар асосида тикланыпти.

Мустабидлик замонида халқимиз хотирасидан атайлаб ўчирилган муътабар инсонларнинг номлари бирин-кетин тикланыпти. Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, Абдулла Қодирий ва Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитрат ва Усмон Носир каби Ватанимиз, миллатимиз озодлиги йўлида шаҳид кетган ўнлаб сиймоларнинг маънавий мерослари бугун халқимиз бисотига қайтмоқда.

Қатагончилик авжига минган йилларда қатъиян ман этилган Абдурауф Фитратнинг “Ҳинд сайёҳининг қиссаси”, “Туркистонда руслар”, “Қиёмат” номли асарлари ва кўплаб шеърлари, Абдулҳамид Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романи, “Ёрқиной” номли драматик асари, “Ўзбегим”, “Халқ”, “Бузилган ўлкага” номли ва бошқа кўплаб шеърлари, Усмон Носир ва Абдулла Қодирий асарлари ҳозирги мустақиллик даврида халқимизнинг қўлдан қўймай ўрганадиган асарларидан бўлиб қолди.

Пок номлари тикланган минглаб кишилар орасида Ўзбекистонга кўп йиллар самарали хизмат қилган, мустақиллик пойдеворига муносиб фишт қўйган, халқимизнинг атоқли фарзанди Шароф Рашидовнинг ҳам номи борлиги оқилона сиёсат натижасидир.

Мустақиллик шарофатила тикланиб қаддини ростлаётган, тўхтовсиз ривожланиб бораётган миллий маданиятимизнинг жамиятимиз тараққиётини тезлаштириш, инсонни маънавий, ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш ва камол топтиришда аҳамияти бениҳоя катта.

Халқимизнинг қаддини ростлаб олиши, ўз-ўзини англаши, тарихни ҳаракатга келтирадиган буюк кучга айланиши маданий-маънавий тараққиётига, жумладан, инсоннинг маънавий-ахлоқий камолотига ҳам маълум даражада боғлиқ эканлиги ўз-ўзидан тушунарлидир.

Жамиятимизда рўй бераётган маънавий юксалиш, инсоннинг ахлоқий, ғоявий, сиёсий камолоти мамлақати-

мизда амалга оширилаётган миллий маданий тикланиш, миллий уйғониш жараёнлари билан узвий алоқадорлик-дадир.

Инсоннинг маънавий, ахлоқий камолоти ниҳоятда кенг, кўп қиррали, мазмун-моҳияти жиҳатидан чуқур бўлиб, ўз ичига жуда кўплаб соҳаларни қамраб олади.

Инсон маънавий камолотининг энг муҳим кўриниши ва зарур шароитларидан бири сиёсий маданиятнинг ўсиб боришидир. Агар ҳар бир миллат вакилида, ҳар бир инсонда юксак сиёсий онг, сиёсий билим ва маданият, сиёсий зийраклик бўлмаса мустақиллик барқарор бўла олмайди.

Сиёсий маданият ўзида ҳалоллик ва покликни, ишчанлик ва узоқни кўзлаб иш тута билиш фазилатларини ўзида мужассам этган одамларнинг ғоявий-сиёсий етуқлиги, назарий билимлар истиқболини ёрқин тасаввур этган ҳолда амалда қўллай билиши кун тартибидаги сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва мафкуравий муаммоларни кенг миқёсларда ҳал этиш маҳорати демақдир. Сиёсий маданият айтилганлардан ташқари инсондаги фаоллик ва ташаббускорликни, юксак ахлоқийлик, қатъий иродалилиқ, хушмуомалалиқ, катта маъсулият, зийраклик, узоқни кўра билишликни ҳам ўз ичига олади.

Мустақиллигимиз даври муаммоларини, миллий истиқлолимизнинг назарий масалаларини юзаки билиш, уларнинг туб моҳиятига тушунмаслик ёки уни сўздагина шунчалиқ қайд этишни сиёсий онглиқ ҳам, сиёсий маданият ҳам деб бўлмайди. Назарий билимлар мустақилликнинг амалий масалалари билан боғланган, ҳар бир инсоннинг иймон-этиқодига, фаолияти ва хатти-ҳаракатининг мазмунига айлангандагина сиёсий маданиятнинг асоси бўлиб юзага чиқади.

Ҳозирги пайтда ҳар бир катгаю — кичик инсон, меҳнаткашлар оммаси, ўсиб келаётган ёш авлод мустақил Ўзбекистон давлати ички ва ташқи сиёсатини чуқур тушунишлари, ўзларини миллий истиқлолимиз муаммоларини бажариш йўлида сафарбар эта билишлари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Юксак сиёсий билим ва маданиятга, иймон-этиқодга эга бўлган инсон жамиятимиз, давлатимиз, халқимиз ва миллатимизнинг энг катта бойлиги ҳисобланади.

Маънавий баркамоллик ҳуқуқий онгни ҳам ўз ичига олади. Инсон муайян жамиятда яшар экан, унинг ахлоқи ва одобининг шаклланиши мавжуд ҳуқуқий мезонлар билан боғланмоғи керак. Инсондаги фаоллик қабул қилган қонун ва қоидалар чегарасида бўлмоғи керак. Жамият белгиланган, давлат қабул қилган қонунлар чегарасидан чиқиб кетган фаоллик бебошлиқдир, жамоат ва давлат манфаатларини менсимасликдир.

Етук, маънавий, руҳий баркамол, миллатпарвар, халқпарвар кишилар, ватани учун хизмат қилишни ўзи учун олий мақсад деб биладиган одамлар, ўз шахсий мақсад ва манфаатларини умумхалқ, давлат манфаатларидан устун қўймайди, бебошлиқ ва итоатсизлик, ижтимоий-сиёсий вазиятни кескинлаштиришнинг ҳар қандай кўринишларига қарши кураш олиб боради.

Жамият қабул қилган қонунларни ҳурмат қилиш, унга асосланиб иш кўриш, ҳуқуқий қонун-қоидалар ва мезонларнинг бузилишига йўл қўймаслик маънавий камолот, ахлоқий поклик белгисидир.

Инсонда ҳуқуқий маданиятнинг юқори даражада бўлиши, унинг ҳуқуқий билими ва савияси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки ўша қонунларнинг кўрсатилган соҳаларда тўла ижро этилиши билан белгиланади.

Президентимиз томонидан алоҳида таъкидлаганидек, “Ҳуқуқий маданият даражаси фақатгина қонунларни билиш, ҳуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдангина иборат эмас. У қонунларга амал қилиш ва уларга бўйсуниб маданияти демакдир. У одил судни ҳурмат қилиш, ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат этиш эҳтиёжи демакдир. Ҳуқуқий маданият дегани турли можароларни ҳал қилишда қонунга хилоф кучлардан фойдаланишни рад этиш демакдир”¹.

Инсонда ҳуқуқий онг ва маданият ўз-ўзидан шаклланмайди. У жамиятда, жамоатчилик ўртасида таълим-тарбия натижасида шаклланади. Ёшларда ҳуқуқий билим ва маданиятни шакллантириш ва ривожлантиришда умумтаълим мактаблари, техникумлар, олий таълим ва ўрта махсус ўқув юртларида амалга оширилаётган таълим-тар-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари, 29-бет.

бия ишларининг аҳамияти катта. Таълим-тарбия олдида турган асосий мақсад ўсиб келаётган ёш авлод онгида кекса авлод доно тажрибасини сингдириш, инсоний фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш, ватан ва миллат олдидаги бурч ва маъсулиятни ҳис қилишга ўргатиш, қонунларга риоя этиш фазилатларини қарор топтиришдан иборатдир.

Маданиятнинг инсон маънавий, ахлоқий камолотидаги аҳамияти айтиб ўтилганлардангина иборат эмас. Ўз эркини қўлга киритган мамлакатимиз халқлари фаолиятида миллий онг, миллий бирдамлик туйғусининг қарор топтиришдаги аҳамияти ҳам беқиёсдир. Мустақил давлатнинг асосий ишлаб чиқарувчи кучи бўлган халқда етук миллий онг бўлмаса озодлик, эркинлик, ҳурриятни қўлда ушлаб туриш беҳад мушқуллашади.

Миллий онг, миллий манфаатларни ўзида ифодалаган маънавиятдир. Миллий онг миллий маданиятнинг таркибий қисмидир. Миллий онг миллий манфаатнинг чўққисидир. Миллий онг миллий маданиятнинг миллат манфаати билан, миллат истиқболи билан, тараққиёт билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг инсон онгидаги ифодасидир.

Миллий онгнинг шаклланиши анча мураккаб жараён. У миллий маданият заминида шаклланиши, ривожланиши мумкин. Миллий маданият миллий онгнинг асосий негизини ташкил этади. Миллий маданият қанчалик юксак бўлса, миллий онгнинг шаклланиши учун имкониятлар шу қадар кенг бўлади.

Миллий маданият ва миллий онг айнан тенг эмас. Миллий маданият мазмун жиҳатдан анча кенг бўлиб, миллат маънавий камолотнинг барча томонларини ўз ичига олади. Миллий онг эса миллий маданиятнинг маълум давридаги ижтимоий онгда акс этган шаклидир.

Миллий маданиятнинг таркибий қисми бўлган миллий онг ўз навбатида миллий маданият тараққиётига катта таъсир кўрсатади. Миллий онгнинг ривожланиши миллий маданиятни тўлароқ тушунишга, унинг истиқболи билан боғлиқ бўлган янги имкониятларни топишга имкон беради.

Агар халқларда юксак миллий онг бўлмаса миллий манфаатларни англаш, ҳимоя қилиш қийинлашади. Миллий

онги етарли даражада ривожланмаган, миллий бирлик, миллий бирдамлик ва миллий ҳамкорлик туйғулари заиф бўлган халқларда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тараққиёт жуда сустлашиб кетади.

Миллий маданиятнинг бирлик ва ҳамкорликка, миллат тарихини холисона англашга, миллий тил ва маданиятни қадрлашга, миллий одоб-ахлоқ ва бошқа маънавий хислатларини сақлашга хизмат қилувчи томонлари миллий онгнинг ўзагини ташкил этади.

Инсонни маънавий-ахлоқий камолоти муомала маданиятида ҳам кўринади.

Маънавий баркамол инсон ақл-идрок асосида ҳаракат қилади. Ваганига, халқи ва миллатига тўла содиқ, садоқатли бўлиш ҳам маданиятлилик, маънавий баркамоллик, ахлоқий поклик белгиларидан бўлиб ҳисобланади.

Бировлардан кўрган муруввати ва яхшилигини унутмаслик ҳам инсонни улуғлайдиган фазилатлардан бўлиб ҳисобланади. Яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтариш энг катта инсоний бурчимиздир. Яхшилик дўстлик, биродарликни, қавм-қариндошликни кучайтиради, меҳроқибатни мустаҳкамлайди.

Жисмоний бақувват, маънавий, ахлоқий, илмий жиҳатдан етук бўлмасдан туриб шахс баркамол бўлаолмайди. Маънавий, жисмоний соғлом авлодларни тарбиялаш бу борадаги ишларнинг асосий моҳияти ва йўналишини ташкил этади.

Халқимизда, соғлом танда, соғ ақл, — деган доно нақл бор, соғлом тан ижтимоий-шахсий камолот заминига айлана олади. Бадан тарбиянинг фикр тарбиясига ҳам ёрдами бордур”, — дейди Абдулла Авлоний. “Жисм ила рух иккиси бир чопоннинг ўнг ила териси кабидир. Агар жисм тозаллик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопонни устуни қўйиб, астарини ювиб овора бўлмоқ кабиларни, ҳарвақт устидаги кир ичига урадур”.

Фикр тарбияси учун соғлом бир вужуд керакдир. Инсоннинг маънавий камолатида жисмоний ва бадан тарбиясидан ташқари ақлий ва гўзаллик тарбиясининг, шунингдек, ахлоқий, виждоний, руҳий, диний тарбиянинг ҳам аҳамияти шак-шубҳасиздир.

“Қадимги аждодларимиз комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак,

шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан мурасасиз исён бўлиши керак”, — дейди Президенти-миз И.А.Каримов.

Инсоф ва адолат туйғуси, иймон ва ҳалоллик, хушмуомалалик ва хушхулқлилик — булар инсон маънавий баркамоллигининг намоён бўлиш шакллари дир.

Шарқона урф-одат ва маданиятда одамлар хушхулқли, ширинсўз, олижаноб бўлишга даъват этилади. Одамлар халқимиз урф-одатларига қатъий амал қилиб хулқларини тузатсалар, оилаларида, жамиятда хушмуомала, меҳрибон, олижаноб бўлсалар жуда катта олқишга сазовор бўладилар.

Миллий уйғониш асосан маънавий соҳасида, миллий онг, инсоннинг маънавий, ахлоқий камолотида юз беради. Маънавий камолот фақат ўтмишни тўла тушуниб олишигина эмас, балки келажакка интилишдан иборат дир. “Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади. Техникавий билим, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик билан, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлий заковот ва руҳий маънавий салоҳият — маърифатли инсоннинг икки қанотидир”¹.

1. Миллий ғоянинг жамият тараққиётидаги аҳамияти

Ҳар қайси жамиятнинг, шу жумладан мустақил Республикаимизнинг ҳам ўз олдига қўйган аниқ мақсад ва муддаоси бор. Миллий ғоя, миллий мафкура ана шу мақсадларни ифода этадиган қудратли куч дир.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ куч дир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққоний-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 46-бст.

лиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни — халқ, миллатни — миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин”¹.

Маълумки, ўтмишда халқимизнинг табиатига тамомила бегона, жамият онгига мажбуран сингдирилган яккаю — ягона коммунистик мафкура ҳукмронлик қилиб келди. Унинг салбий асоратлари ҳанузгача сезилмоқда. Шунинг учун ҳозирги кунда мустақил Ўзбекистон жамиятининг олий мақсадларини ифода этадиган миллий ғоя, миллий мафкуранинг илмий асосларини яратиш ўта муҳим масала бўлиб турибди.

Мустақиллик туфайли бошланган буюк тарихий тараққиёт йўлидан оғишмай олға ривожланиб бораётган Ўзбекистон Республикаси олдида эндиликда бир қанча муҳим вазифа ва муаммолар турибди. Ана шулардан бири миллий истиқлол мафкурасини яратиш, уни халқ орасида жадал кенг ёйишдан иборат.

Ўзбекистон ўзининг мустақил тараққиёт йўлига қадам кўйган дастлабки кунларида — эски мафкурадан бутунлай воз кечилаётган, янги мафкура эса ҳали ишлаб чиқилмаган, илмий асослаб берилмаган кезларда, маънавият соҳасида бўшлиқ пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам янги миллий ғоя, миллий мафкурани яратиш зарурати кун тартибидаги асосий масала бўлиб қолди.

Шуни айтиш керакки, ҳеч қандай жамият ва миллат мафкурасиз яшай олмайди. Дунёдаги ҳар бир жамиятнинг, ҳар бир давлатнинг ўзига хос, ўзига мос келадиган, унинг учун хизмат қиладиган, туб мақсадлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган мафкураси бўлади. Одамлар қайси бир жамиятда яшашидан қатъи назар нимагадир ишониши, эътиқод қилиши, қандайдир бир ғояга, таълимотга асосланиб иш кўриши, фаолият кўрсатиши керак.

Ўзбекистоннинг ҳозирги даври, бундан кейинги тараққиёти ва истиқболи ҳамда мустақиллигининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий-маънавий заминларини яратиш ва мустаҳкамлаш учун мафкура сув билан ҳаводек зарур. Буни ҳаётнинг ўзи очиқ-равшан кўрсатиб турибди.

¹ И.А.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., “Ўзбекистон”, 1998, 3-бет.

Биз эртанги кунга — келажакка томон кўзни юмиб, тахминларга асосланиб, таваккалчасига иш тутиб бора олмаймиз. Кишилар ҳозирданоқ биз қайси йўлдан борамиз, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муносабатларнинг қандай шаклини яратамиз, ўз тарихий тажрибамизнинг, жаҳон тараққиёти сабоқларининг қайси жиҳатларидан фойдаланамиз, келажакда Ўзбекистонни қандай қилиб буюк давлатга айлантирамиз, мустақиллик муаммоларини ҳал этиш учун нималарга эътиборимизни қаратишимиз керак, деган ўнлаб, юзлаб саволларга жавоб топмоқлари зарур. Агар халқимизни, миллатимизни қизиқтириб келаятган барча саволларга ҳозирданоқ аниқ, илмий асосланган жавоблар, муҳим йўл-йўриқлар бўлмаса, одамлар бунга қатъий ишонтирилмаса, амалий фаолиятимизда хато кетидан хатоликларга йўл қўяверамиз. Бу кутилмаган оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Ана шундай кўнгилсиз ҳодисалар рўй бермаслиги учун халқ оммасини умумий мақсад сари якдиллик билан ҳаракатга даъват этадиган янги мафкура яратилмоғи керак.

Мафкуранинг аҳамияти яна шундан иборатки, у жамиятимизнинг ривожланиши, олға томон ҳаракат қилишини осонлаштиради, миллатни, барча фуқароларни умумий мақсад йўлида бирлаштиради.

Миллий мафкура бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ҳис-туйғусини, миллий гурур ва ифтихорини, куч-қудратини, орзу-интилошларини мужассамлаштирадиган буюк ғоявий кучдир.

Мустақилликнинг тақдири, Ўзбекистоннинг келажаги, биринчи навбатда ва асосан, одамларга, уларнинг амалий фаолиятига, ахлоқий баркамоллигига, ғоявий-сиёсий етуклик даражасига, миллий ўзлигини қанчалик чуқур ва мукамал англаб олишларига бевосита боғлиқ. Мафкурасиз оммани жамият тараққиётини, мустақиллик билан боғлиқ бўлган улкан вазифаларни бажаришга сафарбар этиш мумкин эмас. Инсоннинг фаолияти унинг илғор мафкурага қатъий амал ва эътиқод қилишига боғлиқ.

Жамият манфаати ва миллий истиқлол йўлида ўзидаги барча билим, қобилият ва истеъдодини бахшида этишга тайёр турган етук инсонлар, уддабурон ёшлар, фидойилар бўлмаса, Ўзбекистонни энг яқин ва олий келажаги билан

бевосита боғлиқ бўлган ана шу ва бошқа вазифаларни мафкуравий ишларни жонлантирмасдан туриб амалга ошириб бўлмайди.

Миллий истиқлол мафкураси кишиларда миллий маданиятнинг, миллий онгнинг, миллий гурурнинг ўсиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, у кенг жамоатчиликни халқимиз ва миллатимизнинг куч-қудрати ва имкониятларига, ғоявий-сиёсий жиҳатдан бир бутун ва яхлитлигига салбий таъсир этиши мумкин бўлган маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, қабила-уруғчилик муносабатларига қарши муросасиз кураш олиб боришга даъват этади. Мафкура миллий ҳамкорлик, миллий ҳамжиҳатликнинг кучайишига кўмак беради. У етук миллий онг, миллий гурур, миллий қадриятлар, миллий бирдамлик ва ҳамжиҳатлик туйғуси заминиде шаклланадиган ватанпарварликни ҳам ўз ичига олади. Кишиларда она заминга бўлган муҳаббат қанчалик кучли бўлса, Ватанни севиш, юксак даражада эъзозлаш тобора кучайиб борса, ҳар бир инсон ўз Ватани тарихини, миллий қадриятларини, ўз халқи тили, маданияти, миллий урф-одатларини мукамал билса, миллий манфаатларни, миллат тақдири ва истиқлолини чуқур англаб етган бўлса, жамият шунчалик мустақкам ва барқарор бўлади. Ватанимиз бахт-саодати, халқимиз, миллатимиз келажаги, истиқболимиз тақдири ҳар биримиз учун муқаддасадир.

Миллий ғоя — миллий мафкура республикамиз мустақиллигини мустақкамлаш, Ўзбекистонни келажакда буюк давлатга айлантириш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий адолатни, демократияни тўла қарор топтириш, миллатимиз ва мамлакатимиз истиқболи муаммоларини ҳал этишни биринчи ўринга қўйиш йўлида аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган хилма-хил билимлар ва хулосаларнинг муайян тизимидир.

Миллий ғоя халқнинг миллий манфаатларидан келиб чиқади ва уни ўзида ифода этади.

Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг миллий қадриятларга ҳамда умуминсоний қадриятларига асосланади. Улар мафкурамизнинг тамал тошини ташкил этади. Миллий, умуминсоний қадриятлар, ахлоқий, бадий, фалсафий, диний, ҳуқуқий қарашлар ва ғоялар мафкурамиз-

нинг инсонпарварлик моҳиятини янада тўлдиради ва бойи-тади, заминини мустаҳкамлайди, таъсирчанлигини оши-ради, амалий аҳамиятини кучайтиради.

Мафкурамизни ишлаб чиқиш ва ҳаётимизга жорий этишда фан қонунларига асосланиб иш тутиш, тўпланган ижобий тажрибалардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш зарур.

Миллий истиқлол мафкураси бир миллат — ўзбеклар-нинг манфаати билангина чегараланган эмас. Ўзбекистонда истиқомат қилаётган ўзбеклар, қозоқлар, тожиклар, рус-лар, украинлар, яҳудийлар, хуллас республикамизни ўзи-нинг жонажон Ватани деб билган, у билан фахрланадиган барча миллат ва элатларнинг тенг ҳуқуқлилигини, қадр-қимматини, ор-номуси ва миллий ғурурини, манфаатла-рини ҳимоя қилиш мафкурамиз моҳиятида катта ўрни ту-тади.

Мустақил Ўзбекистоннинг янги ўзига хос ва мос бўлган мафкурасини халқимизнинг ҳозирги ва келажакдаги туб манфаатларини, истиқлолимизнинг ривожланиш қонун-ларини назарда тутиш фан қонунларига, илмий назарияга тубдан зид бўлган субъективизм ва волюнтаризмга қара-ма-қарши иш тутиш демакдир.

Айтилганлардан кўриниб турганидек, жумҳуриятимиз-нинг миллий мафкурасини ишлаб чиқиш шунчаки оддий, жўн бир нарса эмас. Уни ишлаб чиқишда истиқболни ҳозирданоқ аниқ белгилаб олиш, кун тартибида турган энг янги вазифаларни тўла ҳисобга олган ҳолда иш кўриш та-лаб этилади.

Миллий истиқлол мафкурасини яратишга бўлган зару-риятнинг негизида халқимизнинг узоқ йиллар давомида олиб борган курашлари туфайли қўлга киритилган энг буюк тарихий воқеа — мустақиллик ётганлигини сира эсдан чи-қармаслигимиз керак.

Мустақиллик ҳаҳон тараққиётига ҳисса қўшган ўзбек халқи ҳаётида, жумҳуриятимизда яшайдиган барча халқ-лар тарихида рўй берган буюк воқеадир. Мустақиллик жамиятимиз тарихида халқимизнинг турмуши, мадания-ти, маънавияти, дунёқараши ва мафкурасида туб бурилиш-дир. Мустақиллик янги даврни — мустамлакачиликдан аба-дий қутулиб, озодликка чиқиш даврини бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги — бу халқимиз тарихидаги энг катта бурилиш, буюк ғалабадир. “Бу — халқимизнинг кўп асрлик тарихида буюк воқеадир... Бу тарихий воқеа давлатимиз йилномасига зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилади”¹.

Биз мустақилликка тасодифан ёки бўлмаса осонгина эришганимиз йўқ. Уни ҳеч ким бизга ҳадя этган эмас. Халқимиз мустақилликка кўп йиллар давом этган жиддий ва машаққатли курашлар эвазига эришди. Бу биз масалага фалсафий нуқтаи — назардан ёндошадиган бўлсак, шуни очик-ойдин эътироф этишимиз керакки, Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги — жамиятимизнинг олдинги тараққиёти томонидан тайёрланган объектив ва қонуний жараёндр.

Авлод-аждоғларимиз азалдан кураш олиб бормаганларида биз ҳеч қачон мустақилликка эришмасдик. Халқимизнинг энг асл фарзандлари яратиб кетган тағ-замин бўлмаганида, мустақиллик қасрининг тамал тоши қўйилмаганда орзуларимиз рўёбга чиқмасди.

Халқимизнинг асрий орзуси бўлган мустақилликни таъминлашда, ўзбек халқининг қадр-қимматини ҳимоя қилишда, ўлкамиз бойликларининг талон-торож қилинишига йўл қўймасликда Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг хизматлари буюк. Юртбошимизнинг кейинги бир юз ўттиз йил давомида қарам ва муте бўлиб келган ўзбек халқини озодликка чиқариб, бошини қовуштириб, сиёсий ва иқтисодий инқироз ботқоғидан олиб чиқиш йўлидаги саъй-ҳаракатларини бутун дунё эътироф этди.

Яқин ўтмишда жамиятимизда тоталитар тузум манфатини ҳимоя қилган яккаю-ягона коммунистик мафкура ҳукмрон эди. У иқтисодиёт, сиёсат ва бошқа соҳаларга кўпол равишда ўз таъсирини ўтказиб келди. Натижада жумҳуриятимиз иқтисодиёти бир ёқлама ривожланиб, хом ашё етказиб берувчи ўлкага айланиб қолди. Шўро даври мафкурасининг салбий таъсири натижасида халқимизнинг бой тарихи, маданияти, урф-одати, анъаналари оёқ ости қилинди, ижтимоий адолат мезони бузилди. Жумҳурия-

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. “Ўзбекистон”, 1992, 4-бет.

тимиз марказнинг мустамлакасига айланиб, халқимиз ўз-ўзини бошқариш ҳуқуқидан, виждон ва фикр эркинликларидан маҳрум бўлди. Шунинг учун ҳам истиқлолга эришган кунимиздан бошлаб миллий мафкура, Ўзбекистон жамиятининг миллий ғоясини яратиш масаласи долзарб бўлиб келмоқда.

Миллий мафкурамининг мазмун-моҳияти, уфқлари, унинг асосий тамойиллари Президентимизнинг асарларида ўзининг чуқур ифодасини топган.

Ислом Каримов жамият мафкурасини қандай тушуна-сиз, деган саволга қуйидагича жавоб берди: “Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айти вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан”¹.

Президентимиз таъкидлаганидек, миллий ғоя, миллий мафкура қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: 1) миллий ўзлигимизни, анъаналаримизни, халқимизнинг орзу-умидларини, жамиятимиз олдида турган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши керак; 2) жамиятимизда истиқомат қилувчи барча кишиларни ягона миллий байроқ атрофида бирлаштириб, уларни буюк мақсадлар сари чорлайдиган ғоя бўлиши керак; 3) миллатчилик, бошқа халқларни менсимаслик кайфиятидан холи бўлиб, жаҳон ҳам-жамиятида ўзимизга муносиб ўрин, ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор; 4) кишиларни, авваламбор ёш авлодларимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялашга мададкор бўлиши зарур; 5) Ватанимизнинг ўтмиши, бугунги кун ва келажагини боғлайдиган жаҳон ҳамжамиятига, умумбашарий ютуқларга элтувчи ғоя бўлиши керак.

Маълумки, ҳар бир мафкуранинг мазмуни у ёки бу жамиятнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ва бошқа соҳаларида рўй бе-

¹ И.А.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқки ё халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., “Ўзбекистон”, 1998, 11-бет.

раётган ўзгаришлар ва мақсадлари билан белгиланади. Шундай экан, ўз-ўзидан биз Ўзбекистонда қандай жамият барпо этаяпмиз, унинг моҳияти, асосий мақсадлари, ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат, деган савол туғилади, албатта.

Президентимиз Ислоом Каримов таъкидлаганидек, ҳозирги мустақил Ўзбекистон — ўз тақдирини ўзи белгилайдиган, умумбашарий қадриятлар устуворлигига асосланадиган, инсонпарварлик қоидаларини тан олган, кучли демократик, адолатли жамиятни барпо этишга қаратилган давлат. У инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаб берадиган, халқимизнинг бой тарихи, урф-одати, анъаналарини қадрлайдиган, барқарор бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишга ҳаракат қилаётган ҳар томонлама фаол ички ва ташқи сиёсатни амалга оширадиган, аҳоли турмушини яхшилашни олий мақсад қилиб қўйган, келажаги буюк ҳуқуқий демократик давлатдир.

“Содда қилиб айтганда, — дейди И.А.Каримов, — жамиятимизнинг мафкураси шу жамиятнинг таянчи бўлмиш оддий инсон ва унинг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг беҳатар, тинч-омон, фаровон, бадавлат турмушга эришиши учун куч-ғайрат манбаи бўлиши лозим”¹.

Мустақил Республикаимизнинг миллий истиқлол мафкураси жумҳуриятимиз ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий ва бошқа соҳаларида рўй бераётган жараёнларни ифодалайди.

Бир-бири билан узвий боғланган, бир-бирини тўлдирадиган йўналишлардан таркиб топган миллий истиқлол мавкураимизнинг асосий мақсадлари қуйидагиларга қаратилган.

Сиёсий соҳада — ўзбек давлатчилиги ривожининг таърихий тажрибаси ва умуминсоният томонидан эътироф этилган қонунларга асосланган ҳолда инсонпарвар ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш; давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш; фуқароларнинг сиёсий, ҳуқуқий онги ва

¹ И.А.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқки ё халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., “Ўзбекистон”, 1998, 12-бет.

маданиятини юксалтириб инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, том маънода амалда қонун устиворлигини таъминлашга эришиши; демократиянинг зарурий шарти бўлган кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш; миллий демократик давлатчиликни қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятларига бўлиниш борасидаги конституциявий тамойил асосида барпо этиш; нодавлат тuzилмалар, жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг фаолиятиини изчиллик билан ривожлантириш; эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларини ҳар томонлама ривожлантириш. Оммавий ахборот воситаларини жамиятимиздаги “тўртинчи ҳокимиятига” айлантиришга барча шарт-шароитларни яратиб бериш.

Иқтисодий соҳада — бозор муносабатларига асосланган кўп укладли иқтисодиётни қарор топтириш, уни замонавий технология асосида ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш; хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш ва шу асосида амалда мулкдорлар синфини шакллантириш; кичик ва ўрта бизнес ҳамда тадбиркорликни ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун қулай шарт-шароит яратиш; одамларда мулкка эгаллик ҳиссиётини тарбиялаш; қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотларни жадаллаштириш; иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириб мамлакатимизнинг экспорт салоҳиятини мустақкамлаш ва ривожлантириш; хорижий сармояларнинг иқтисодий тизимда фаол иштирок этишига эришиш; республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини, халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсишини таъминлаш, уларни кучли ижтимоий ҳимоя қилиш.

Маданий-маънавий соҳада — умуминсоний қадриятлар устиворлигини тан олган ҳолда миллий қадриятларимиз, тарихимиз, тилимиз, ахлоқ-одобимиз, динимизни тиклаш, уларни янги босқичга кўтариш ва таъсирчанлигини кучайтириш, миллий ўзликни англашни юксалтириб халқнинг маънавий руҳини мустақкамлаш ва ривожлантириш; Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг тили, маданияти, урф-одати ва анъаналарини ривожлантириш, уларга яратиб берилган имконият ва шарт-шароитларни

янада кенгайтириш; юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати учун қайгурадиган, янгича фикрлайдиган, иймон-эътиқоди бутун, иродаси бақувват эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш; фан, таълим-тарбия, маданият ва санъат, тиббий хизмат, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, жисмонан ва манъавий соғлом авлодни тарбиялаш соҳаларида ижобий натижаларга эришиш; ижоднинг барча турларини ривожлантириш, одамларнинг истеъдод ва қобилиятларини намоён этиш учун шарт-шароитларни яратиш, маънавий мулкни ҳимоя қилиш.

Ташқи сиёсат соҳасида — давлатимиз даҳлсизлигини таъминлаб, жамиятимизда тинчлик, тотувлик, барқарорлик, миллатлараро ҳажмиҳатликни сақлаб қолиш, чет эл мамлакатлари, МДХ республикалари билан дўстона муносабатларни ривожлантириш ва янада мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрни эгаллашига эришиш.

Президент Ислом Каримовнинг “Фидокор” газетаси мухбири саволларига жавобларида миллий истиқлол мафкурамизнинг мақсадлари ва устувор ғоялари батафсил кўрсатиб берилган. “Жамиятимиз, мамлакатимиз, — дейди И.А.Каримов, — ўз олдига қўйган эзгу муддао ва вазифаларни аниқ-равшан белгилаб олмасдан туриб миллатимизнинг асрий анъана ва урф-одатларини, ўзлигимизнинг асосий хусусиятларини мужассам этадиган миллий мафкурани шакллантириш мумкин эмас”¹.

Мафкура — бу инсон онгига, унинг қалбига йўл очиб, дунёқарашига таъсир этувчи қудратли ғоявий кучдир. Шунинг учун ҳам, ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида турлича мақсад-манфаатларини ифода этувчи ҳар хил эски қарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталарнинг пинҳона ва ошқора ўзаро курашлари, тортишувлари ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмақда. Мафкуравий курашлар ва тортишувлардан кўзда тутилган “асосий мақсад — инсон, авваламбор ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақадаги бирор миллат ёки халқнинг онгига, унинг сезги-туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан

¹ “Халқ сўзи”, 2000, 10 июнь.

заиф ва тобе қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир”¹.

Президентимиз жиддий огоҳлантирганидек, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Ҳар хил мафкуранинг таъсирига берилмаслик учун ҳар бир инсон, айниқса ёшлар мафкуравий қуролланган бўлиши зарур, чунки, “ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин”².

Ўзбекистон миллий мафкураси бунёдкорлик фаолиятимизда кучимизга куч, ғайратимизга ғайрат қўшиб, халқимизга келажаги буюк давлат қуришимиз учун мустақкам ишонч бағишлаб, руҳини тетиклаштирувчи қудратли куч. Шунинг учун ҳам миллий ғоя, миллий мафкурамизнинг олижаноб мақсадларини халққа содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда етказиб бериш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар қандай янги ғоя сингари мафкура ҳам омманинг онгига чуқур сингса, ҳаётда чуқур илдиз отса, амалиётда ўзини тўла оқласагина реал воқеликка, катта ижтимоий кучга айланади.

Агар одамларда мустақиллигимиз ҳақида билим ва ғоя, миллий мафкурамиз тўғрисида тасаввур бўлса-ю, ана шу билим ва ғоя иймон-эътиқодга, дунёқарашга айланмаса, бундай мафкуранинг замини бўш бўлади, амалий аҳамияти бўлмайди.

Мафкура фуқароларнинг, ёшлар, ижтимоий гуруҳлар ва қатламларнинг, ҳуллас, кенг жамоатчиликнинг кундалик амалий фаолиятида ўз ифодасини топа олса, жамият ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади, оммани уюштиради, бирлаштиради, амалий фаолиятга даъват этади.

Миллий мафкура ўз-ўзидан ҳаётга татбиқ этилмайди. Бу — анча мураккаб, масъулиятли жараёндир. Шошма-шошарлик қилиш, ўйламасдан иш тутиш, ўзибўларчилик

¹ И.А.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., “Ўзбекистон”, 1998, 5-бет.

² И.А.Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. Т., “Ўзбекистон”, 1998, 10-бет.

асосида ҳаракат қилиш, юксак масъулиятни унутиб қўйиш миллий мафкурамизни турмушга жорий этиш масаласига катта зиён етказиши ҳеч гап эмас. Бундан жуда эҳтиёт бўлиш лозим.

Миллий мафкурамизни ҳаётга тез ва кенг ёйиш учун, даставвал унинг моҳиятини чуқур ўрганиш, мақсадлари, асосий йўналишлари, ўзига хос хусусиятларини билиб, ўзлаштириб олиш, халқ ўртасида кенг тарғиб-ташвиқ этиш лозим. Бунинг учун мавжуд кучлар ва имкониятларни тўла сафарбар этиш, турли восита ва шакллардан фойдаланиш талаб этилади.

Президентимизнинг барча асарларидаги бебаҳо назарий қоидалар, дастурий йўл-йўриқлар халқимизнинг гоъвий-сиёсий, умуман бутун маънавий дунёсини фаоллаштиришда катта аҳамиятга эга. Чинакам сиёсий донишмандлик намунаси бўлган ушбу китобларда мустақиллигимизнинг энг долзарб муаммоларининг назарий асослари, илмий-амалий ечимлари чуқур ва ҳар томонлама ёритилибгина қолмай, айти бир пайтда миллий истиқлол мафкурамизни омма онгига сингдиришнинг йўл-йўриқлари ҳам белгилаб берилган.

Ҳозирги пайтдаги асосий вазифа ана шу назарий қоида ва йўл-йўриқларни мукаммал ўзлаштириб, юракдан ўтказиб, қалбдан чуқур ҳис этиб, уларни удабуронлик билан ҳаётга татбиқ этиш, уларга суяниб ва асосланиб, бунёдкорлик ишларини дадиллик билан олиб боришдан иборатдир.

Миллий мафкурамизни тарғиб қилиш, омма онгига сингдиришда халқимизнинг зукко фарзандлари — шоиру ёзувчилар, олиму санъаткорлар, зиёлилар зиммасига жуда катта масъулият юклатилади. Аҳли донишларнинг ҳар бир каломи, таъсирчан. Сермаъно асарлари инсон онгининг гоъят нозик қирраларига, жумҳуриятмиз мустақиллигининг долзарб масалаларига даҳлдор бўлиб, одамларнинг қалби ва онгига, ҳис-туйғуларига таъсир этиб, ҳаётимиздаги камчиликлар, нуқсонларни бартараф этишга, янги инсон дунёқарашини, унинг маънавий ҳамда эстетик қарашларини шакллантиришга қўмаклашади.

Бугунги кунда халқнинг ижтимоий онгини шакллантиришга айтиқса публицистика, бадиий адабиёт ўзининг

сезиларли таъсирини кўрсатаётти. Шу боисдан ҳам у ҳозир халқимизнинг ноёб маънавий қадриятлари ҳисобланмиш ҳалоллик, поклик, иймон-этиқод, раҳм-шафқат, мурувват кабиларни одамлар қалбига чуқур сингдиришни ўз олдига асосий мақсад қилиб олган. Бадиий адабиёт халқнинг руҳини кўтаришда, порлоқ истиқбол учун курашга чорлашда ўзининг муносиб ҳиссасини қўшмоқда.

Республикамиз оммавий ахборот воситалари ходимлари давлатимиз мавқеини дунё миқёсида янада ошириш, Президентимиз раҳбарлигида олиб борилаётган мустақил ички ва ташқи сиёсатнинг инсонпарвалик, тинчликсеварлик моҳиятини жаҳон афкор оммасига етказиш сингари улкан вазифаларни адо этмоқдалар.

Оммавий ахборот воситалари миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ва жорий этиш, асрий қадриятларимизни тиклаш ва ривожлантириш, мустақиллик ва ватанпарварлик туйғуларини ҳар бир инсон қалбига етказиш борасида ўз фаолиятларини анчагина кучайтирдилар. Улар мустақил Ўзбекистон ҳаётини ҳар томонлама ёритмоқдалар.

Миллий гоя, миллий мафкурамиздаги энг муҳим қоидалар ва гояларнинг ҳаётга жорий этилиб, катта ижтимоий кучга айланишида таълим ва тарбиянинг аҳамияти катта бўлишини унутмаслик керак.

Жамият тараққиёти ва шахс камолоти учун зарур бўлган маънавий ва ахлоқий покланиш, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат, кексаларга ҳурмат сингари чинакам инсоний фазилатлар ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Ҳаммасининг заминидида-оилада, умумий таълим мактабларида, халқ таълими тизимининг бошқа тармоқларида ёш авлодга бериладиган таълим-тарбия ётади.

Жамиятнинг, давлатнинг, инсоннинг келажаги оиладан бошланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида таъкидлаганидек: “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир”. Оилада сингдирилган тарбия, Ватан, эл-юрт, Мустақиллик, Озодлик ҳақида бериладиган илк тушунча ва тасавурлар боланинг мурғак қалбида бир умрга муҳрланиб қолади.

Мактабгача болалар муассасалари оила билан ҳамкорлик қилган ҳолда кичкинтойларни ҳар томонлама камол

топтириш ва тарбиялашга даъват этилган. Мактабгача таълимнинг вазифаси бола камолоти асосларини шакллантиришдан, унинг маданий-ахлоқий эҳтиёжларини, дастлабки меҳнат кўникмаларини мустаҳкамлашдан иборатдир. Ана шуларга эътибор бермасдан туриб, болаларнинг мурғак қалбида Ватанимиз ва Мустақиллик ҳақида, Президентимиз, давлат рамзлари тўғрисида илк тасаввурларнинг шаклланиши, илдиз ота бошлаши учун замин яратиб бўлмайди. Бу нарса мафкурамиз учун жуда муҳимдир.

Мустақиллик шароитида ёшларда миллий кадриятларнинг бизга мақбул бўлган томонларини шакллантириш, уларга тарихимиз, маданиятимиз, маънавиятимиз ва дунёвий фанлардан пухта билим беришда ҳамда миллий мафкурамиздаги асосий ғояларни сингдиришда умумий таълим мактаблари, ҳунар-техника, ўрта махсус билим юртлари ҳамда олий таълим алоҳида ўрин тутади.

Миллий мафкурамиз ғояларини омма онгига сингдириш ва амалга оширишнинг энг муҳим ва зарур шартларидан яна бири — халқимиз тарихини чуқур ва мукаммал, уни қандай бўлса, шундайлигича ҳолисона ўрганишни йўлга қўйиш, бунинг учун зарур бўлган барча имконият ва шарт-шароитларни яратишдан иборатдир.

Миллий мафкурамизнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, у ижтимоий-иқтисодий муносабатларни акс эттирибгина қолмай, сиёсий бошқарув тизимининг фаолиятини ҳам ўзида ифодалайди. Шунинг учун ҳам миллий мафкурамизни ҳаётга татбиқ этишда сиёсий билимларни омма ўртасида кенг ёйиш, тарғиб-ташвиқ этиш, шак-шубҳасиз катта аҳамиятга эга. Сиёсий билимлар қанчалик мукаммал бўлса, халқнинг онги шунча ўсади, фаоллиги ошади. Сиёсий маданияти, миллий онги, ватанпарварлик туйғуси ўсган, ўзини-ўзи англаб етган халқ ва миллат ўзининг истиқболи билан боғлиқ бўлган масалаларга ҳеч қачон бефарқ қарамайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мафкуравий ишлар умухалқ, умумдавлат ишидир. Мафкуравий ишларнинг қўйилиши, унинг кўлами ва мазмуни, аҳамияти, аввало, ана шу ишга мутасадди бўлган кадрларнинг масъулиятини қанчалик чуқур ҳис қилишлари, қанчалик бой билимга эга эканликлари, амалий тажрибаларига бевосита боғлиқ.

Миллат равнақи, халқимиз фаровонлиги, Ўзбекистоннинг порлоқ келажаги учун астойдил ишлайдиган ходимлар бўлмаса, миллий истиқлол мафкурасидан кўзланган мақсадга эришиш қийин.

Озодлик, Эркинлик, Мустақиллик йўли биз учун орқага қайтмайдиган йўлдир. Шу йўлдан оғишмай дадиллик билан борсак, Президентимиз атрофига яқдиллик билан уюшсак, халқимиз, миллатимиз муродига етади, асрий орзуларимиз ижобат бўлади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Маънавий ҳаёт тушунчаси нимани ифодалайди?
2. Маънавиятнинг мазмун-моҳиятини очиб беринг
3. Қадриятлар нима? Уларнинг асосий турлари ҳақида сўзланг
4. Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг муштараклиги ҳақида ўз фикрларингизни айтинг
5. Мустақиллик туфайли маданиятимизнинг тикланиши ва унинг жаҳон цивилизациясига киришдаги аҳамияти нималарда ифодаланади?
6. Миллий ғоя, миллий мафкура нима? Миллий ғоянинг жамият тараққиётидаги аҳамияти ҳақида нимлар дея оласиз?
7. Миллий ғоя, мафкурамизнинг асосий мақсад ва йўналишлари ҳақида сўзлаб беринг
8. Миллий ғояни ҳаётга татбиқ этиш йўллари нималардан иборат?
9. Мафкуравий иммунитет нима?
10. Ҳозирги кунда мафкуравий курашларнинг кучайиб бораётганлигининг сабаблари ва уларнинг олдини олиш учун нималар қилиш керак?

Таянч тушунчалар

- Маънавият — жамият ва алоҳида шахснинг маънавий олами, руҳий ҳолатининг маъно мазмунини ифодаловчи тушунча.
- Қадриятлар — инсон манфаатларини ифодаладиган, шунинг учун улар томонидан қадрланадиган табиат ва жамият ҳодисалари
- Маданият — инсон фаолияти туфайли яратилган моддий ва маънавий бойликларнинг мажмуи
- Миллий ғоя — миллатнинг орзу умидлари, мақсадларини ифодаловчи қарашлар, мажмуи
- Мафкура — нуқтаи назар, фикрлар, эътиқодлар тизими, мажмуи
- Миллий мафкура — халқнинг, миллатнинг эътиқоди
- Мафкуравий иммунитет — бегона ғоя ва қарашларга ён босмаслик

15-мавзу: ИНСОНИЯТ ИСТИҚБОЛИ

(29-маъруза)

РЕЖА

1. Жамият тараққиётини олдиндан кўра билиш-инсон оқилона фаолиятининг зарур шарти
2. Ҳозирги замон умумбашарий муаммолари, уларни ҳал қилиш йўллари ва истиқболлари
3. Инсон ва инсоният тақдирининг муштараклиги

АДАБИЁТЛАР

- Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997 йил (3-134 б.)
- Туленов Ж., Ғофуров З. Фалсафа. Дарслик. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1997 йил (359-378 б.)
- Юсупов Ў. Қўшнинг тинч-сен тинч. Т., “Меҳнат”, “Ўзбекистон”, 2000 йил (3-21 б.)

1. Жамият тараққийтини олдиндан кўра билиш — инсон оқилона фаолиятининг зарур шарти

Жамиятни илмий билиш ва бошқаришда унда содир бўлаётган жараёнлар тараққийтининг оқибатини олдиндан кўра билиш катта аҳамият касб этади. Башорат қилиш нима? Инсон ҳаётида рўй бермаган, фан учун ҳозирча ноъмалум ҳисобланган, имконият тариқасидагина мавжуд бўлган бирон-бир ижтимоий-сиёсий воқеа ёки ҳодисанинг келажакда қандай рўй беришини, унинг ҳолати, ривожланиш қонунлари ва оқибатларини муайян илмий далиллар, назарий хулосалар ва маълумотларга асосланган ҳолда олдиндан айтиб бериш — башорат қилишдир.

Инсон фақат орқага, ўтмишга қараб яшай олмайди, балки ўтмиш авлодлар томонидан яратилган барча илмий билимларни чуқур ўрганиш ва ўзлаштириш, уларга ижодий ва танқидий ёндашиш асосида келажакни олдиндан кўришга, тўхтовсиз илгарилаб боришга ҳаракат қилади. Ўтмишни, тарихни билмасдан туриб келажакни билиш, олға ривожланиш мумкин эмас. Келажакка умидворлик билан қараш, бугун билмаган нарса ва ҳодисани эртага мукамал билишга интилиш, орқага эмас, олдинга, келажакка томон ҳаракат қилиш — инсоннинг энг муҳим фазилатларидан бўлиб ҳисобланади. Инсон ўзининг келажagini тахмин ва гумонларга асосланиб эмас, балки фан ва амалиётнинг чуқур илмий хулосаларига асосланиб билиб олади. Фан ва амалиёт — келажакни олдиндан кўришнинг энг ишончли қуролидир. Инсон фан ёрдамида дунёни илмий асосда билади, ундан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланади. Бирон-бир нарсадан фойдаланиш учун аввало ўша нарса ва ҳодисани билиш, атрофлича ўрганиш керак бўлади.

Ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини олдиндан билиш, режалаштириш, программалаштириш, лойиҳалаштириш, бошқ-

ариш назариялари билан ўзаро алоқадорликда амалга оширилади. Мураккаб жараёнларни олдиндан билишга айрим фанлар, мутахассисларнинг кучи етмаслиги сабабли илмнинг барча тармоқларидаги етук омилларнинг ўзаро ҳамкорлиги талаб қилинади. Келажакни, мавжуд тарихий жараёнларни башорат қилишнинг энг қулай усули **эксперт баҳолашдир**. У тарихий жараён ҳақидаги чуқур ва аниқ илмий тасаввурларга, илмий тадқиқот усуллариининг натижаларига асосланиб иш кўради ва хулоса чиқаради.

Жамият тараққиёти қонунларини олдиндан кўра билишнинг **экстраполяция** (муайян бир шароитда рўй берадиган қонуниятларни ҳозирги давр ва келажакка мослаш), **тарихий аналогия** (ўтмиш ҳодисаларига қараб хулоса чиқариш), ижтимоий ҳодисаларни **компьютер орқали намуналаштириш**, келажак ҳодисаларини тасвирлаш, **экспериментал баҳолаш** (тарихий илмий тажрибага асосланган ишларга) баҳо бериш сингари асосий усуллари мавжуд. Буларнинг ҳаммаси биргаликда жамият тараққиётини олдиндан кўришга имкон беради.

Амалиёт шуни кўрсатадики, мавжуд воқеаларнинг ҳал қилувчи йўналишларини фақат равшан тушина олган тақдирдагина тўғри, илмий жиҳатдан асосланган сиёсат юритиш мумкин. Содир бўлаётган воқеаларни унинг объектив мантиқни чуқур тушуниб олиш, давр ҳаракатини ифодаловчи тўғри хулосалар чиқара билиш осон эмас, лекин бу гоят зарур ишдир.

Мавжуд воқелик, мамлакатимизда, жаҳон миқёсида мунтазам равишда содир бўлиб турган ҳодиса ва жараёнлар, жаҳон фани ва техникасининг, инсон ақл идроки ва тафаккурининг ҳайратомуз даражада тўхтовсиз ривожланиб бораётганлиги, ҳозирги замон илмий-техника ютуқлари инсониятнинг келажаги ҳақида мукамал илмий хулосалар чиқариш учун бой материал бермоқда.

Мамлакатимизнинг келажаги ҳақида аниқ режалар ишлаб чиқариш, уларни амалга оширишнинг энг оқилона ва мақсадга мувофиқ йўллариини белгилаб олиш учун халқ билан маслаҳатлашиш, унинг фикрига қулоқ солиш, мададига суяниш, унинг талаб-истакларини бажариш зарурлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Ҳозирги пайтда жаҳон тараққиёти ўзига хос янги даврга қадам қўйди. Бу даврнинг ўзига хос, олдинги пайтлар-

дан фарқ қиладиган аломатлари, характерли белгилари бор. Булар қуйидагилардан иборатдир:

Ер юзидаги давлатлар ва халқлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ҳамкорликнинг юксалиб бориши жаҳон тараққиёти ҳозирги босқичининг ўзига хос хусусиятидир. Бошқача айтганда, кенг қамровли интеграция — (лотинча сўз бўлиб, кириб бориш, тўлдириш, ўзаро яқинлашиш маъносида ишлатилади) — бутун ҳозирги оламшумул жараён бўлиб, ҳар бир халқ ва давлатнинг порлоқ истиқболи умуминсоний цивилизация йўлидаги барча куч-ҳаракатларини бирлаштиришга кўмаклашади.

Маълумки, асримизнинг бир неча ўн йилликлари мобайнида Европа билан Осиёдаги мамлакатлар, Фарб билан Шарқ, бир-бирига душманлик нуқтаи назаридан қараб келди.

Ҳозирги пайтда жаҳонда шундай бир вазият вужудга келдики, дунёдаги кўпчилик мамлакатлар ва ўзларининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий тараққиёт даражаларининг ҳар хиллиги, ривожланишининг турлича босқичларида эканликлари, ҳатто мафкуравий қарашлардаги фарқларга қарамасдан ўзаро яқинлашмоқдалар. Ҳозирги пайтда ўтмишдаги ўзаро душманлик ва ихтилофлар сиёсатидан ҳамкорликка ўтиш амалга оширилмоқда. Бу сиёсий халқаро муносабатларда кенг қўлланилмоқда. Дунёдаги бир қанча энг йирик ва қудратли бошлиқлари (президентлар), турли сиёсий партиялар, ижтимоий ташкилотлар, корхоналар, концернлар, оммавий ҳаракатлар раҳбарлари, диний арбоблар, мутахассислар ўзаро учрашиб бир-бирларига ён беришиб халқаро муносабатларда юзага келган энг долзарб масалалар, муҳим ҳаётий муаммоларни тинч йўл билан ҳал қилишни баҳамжиҳат келишиб олмоқдалар. Давлатлар ва халқлар ўртасида яқинлашув жараёнлари ва ҳамкорликни кучайтириш тўғрисида икки томонлама ва кўп томонлама ўзаро битимлар ва мажбуриятлар қабул қилиниб турибди.

“Жаҳон миқёсидаги умумий тараққиёт, одамлар дунё-қарашининг ўзгариши, коммуникациялар юксалиши, халқаро муносабатларнинг ривожланиши ва унинг одамзод ҳаётига таъсири давлатлар ва халқлар ўртасидаги ўзаро бирлашишга интилишни кучайтирмоқда. Айни вақтда миллий хусусияталар ва анъаналарни, сиёсий ва маънавий

меросни сақлаб қолиш тамойиллари ҳам яққол сезилмоқда”¹.

Инсониятни қизиқтириб келаётган умумбашарий, миллий, минтақавий ва бошқа муаммоларни илгаригидек ихтилофлар йўли билан ҳал қилиб бўлмайди. Шу жиҳатдан қараганда, ихтилофлар эмас, соғлом кучларни бирлаштириш, қарама-қаршиликларнинг бирлиги юзага келган муаммоларни ҳал қилишнинг муҳим омили эканлигини жаҳон тараққиётининг ҳозирги босқичи кўрсатиб ва амалда исботлаб турибди.

Шунинг билан бир қаторда жаҳонда мулкий тенгсизлик — саноати ривожланган мамлакатлар билан ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги тафовут ва зиддиятлар кучаймоқда.

Бу ҳолат жаҳон ресурсларини тақсимлашда яққол кўринадди. Яъни, табиат ресурслари аслида ривожланаётган мамлакатларнинг асосий бойлиги ҳисобланса ҳам, саноат юксак ривожланган мамлакатлар бу бойликларни назорат қилишни ўз қўлига олишга интиломоқдалар.

Қолаверса, илмий ва техникавий билимлар, шунингдек, илғор технологиялар соҳасида, эркин сармояни тўплаш ва жойлаштириш соҳасида ҳам жуда катта тафовутлар мавжуд.

Ҳозирги замон тарихий жараёнларининг асосий белгиларидан яна бири — дунёдаги аксарият мамлакатларнинг, хусусан, яқинда мустақилликка эришган давлатларнинг энг кучли, энг катта ҳалқаро банкилар, нуфузли халқаро ташкилотларга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириб куч-ғайратлари ва иқтисодий имкониятларини умумий мақсадлари йўлида бирлаштираётганликларидадир. Буни Ўрта Осиё мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистон Республикаси мисолида кўриш мумкин.

Қисқа вақт ичида республикамиз кўпгина нуфузли халқаро ташкилотларга, хусусан БМТ га, Қўшилмаслик ҳаракатига, халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Европа қайта тиклаш ва тараққиёт банки, Иқтисодий ҳамкорлик Ташкилоти ва бошқа шу каби машҳур халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотларга қабул қилинди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т., 1995, 59-бет.

Ҳозирги давр учун хос бўлган яна бир хусусият шундан иборатки, фан ва техниканинг энг янги ютуқларига асосланган замонавий технология — саноат ва қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларига жорий этилмоқда. Бу эса ўз навбатида жамиятнинг илдам одимлар билан олға тараққий этишида замин яратмоқда.

2. Ҳозирги замон умумбашарий муаммолари, уларни ҳал қилиш йўллари ва истиқболлари

Умумбашарий муаммолар мазмунан бой ва чуқурлиги, қамровининг кенглиги, бутун инсоният ҳаётига тааллуқлилиги, миллий, регионал чегаралар билан чекланиб қолмаганлиги ва бошқа қатор хусусиятларига кўра айрим халқ ва миллатга, алоҳида бир ижтимоий-иқтисодий тузумга бевосита тегишли бўлган муаммолардан кескин фарқ қилади. Умумбашарий муаммолар инсониятнинг ҳозирги даври учунгина эмас, балки келажакдаги ҳаётий манфаатлари учун ҳам жуда муҳим ва катта аҳамиятга эга. Ҳозирги замон умумбашарий муаммолари — бу инсоният цивилизациясининг тараққиёти билан боғлиқ бўлган энг муҳим ва асосий муаммолардир.

Ҳозирги замонда инсоният цивилизациясининг тараққиёти билан боғлиқ бўлган энг муҳим ва асосий муаммо — бу Ер юзидаги тинчликни сақлаш, ядровий урушнинг олдини олиш, халқаро хавфсизликни таъминлашдир. Биз шуни аниқ англаб олишимиз зарурки, инсоният атом энергиясига, ҳарбий аҳамият бахш этилган ядровий куроллар асрига қадам қўйиб, абадийликдан маҳрум бўлиб қолди. Агар ядровий уруш бошланиб кетса, Ер юзидаги ҳамма жонли нарсалар йўқ қилиб ташланади. Мавжуд ядровий аслаҳахоналар шундайки, уларда Ер юзида яшайдиган ҳар бир киши ҳисобига унинг атрофидаги жуда катта минтақани вайрон қилишга қодир бўлган зарядлар жамлаб қўйилган. Ҳозир битта стратегик сув ости кемасининг “йўқ қилиб ташлаш кучи” бир неча иккинчи жаҳон урушига тенг бўлган куч-қудратини ўзи билан олиб боради. ҳолбуки, неча ўнлаб ана шундай сув ости кемалари бор.

Атом энергиясидан ҳарбий мақсадлар йўлида фойдаланиш инсониятнинг бундай кейинги тақдирини хавф ос-

тида қолдиради. Чунки ядро қуроли қўлланса, Ер юзидаги барча тирик мавжудот қирилиб, цивилизация йўқ бўлиб кетади, бунга ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ.

Ҳозир дунёда илгариги давлатлардагига нисбатан ядро қуроли ва уларни ташиш мосламалари анча кўпдир. АҚШ билан собиқ шўро ҳудудидаги ядро қуролларининг талофат кучи 60 минг мегатоннани ташкил қилади. Олимларнинг тахминича, агар уруш бошланиб, ядро қуроллари қўлланиладиган бўлса, бу ҳолда фақат 12 минг мегатоннагача қувватидан фойдаланилади. Солиштириш учун кўрсатиш мумкинки, иккинчи жаҳон урушида қўлланилган барча портлатиш қуролларининг умумий қуввати атиги 6 мегатоннани ташкил қилган. Бошқача айтганда, ядровий уруш бўладиган бўлса, бунда портлаш кучи беш йил давом этган иккинчи жаҳон урушидагига нисбатан икки минг баробар кўп бўлиб, у фақат бир ёки икки кунда юз беради.

Термоядро қуролларининг учта техник хусусияти инсониятни, цивилизацияни катта хавф-хатар остига қўяди.

Биринчидан, термоядро қуроли катта талофат кучига эга.

Иккинчидан, термоядро қуроли ишлаб чиқариш қиймати олдинги урушда минглаб фойдаланилган ҳарбий самолётларни ишлаб чиқаришга сарфланган маблағга нисбатан анча арзон.

Учинчидан, ядро-ракета ҳужумидан ҳимояланишга интилишнинг амалий самара бермаслиги.

Юқоридаги сабабларга қўра, термоядро қуролидан фойдаланиш мумкинлиги инсоннинг генотип сифатидаги ҳамда инсоният цивилизациясининг мавжудилигини катта хавф-хатар остига қўймоқда. Дунёда инсоннинг биологик тур сифатида яшашига бевосита хавф-хатар мавжуд.

Демак, бутун инсоният олдида турган умумбашарий муаммолар — термоядро қуролининг қўлланилиши ва инсониятнинг атом ёнғини натижасида ҳалокатга дучор бўлиши хавфини бартараф этишдан иборат. Ҳозирги пайтда тинчликни астойдил сақлаш ва мустаҳкамлашдан қўра зарур ва муҳимроқ вазифа йўқ. Тинчлик бўлмаса тараққиёт ҳам, тарихнинг ўзи ҳам бўлмайди, зеро тинчлик инсоният турмушининг туб шартидир.

Ядро урушида қолиб бўлмагани каби қуролланиш пойгасида ҳам ютиб чиқиш мумкин эмас. Ер юзидаги бундай

пойгани давом эттириш, айниқса, уни космосга ҳам ёйиш ядро қуролини такомиллаштириш суратини яна ҳам тезлаштиради. Ер юзидаги вазият бундан кейин сиёсатчиларга боғлиқ бўлмай қолиши мумкин, у тасодифнинг “қули” бўлиб қолади.

Модомики, ядровий урушнинг олдини олиш, тинчликни сақлаш умуминсониятнинг олдида турган долзарб вазифа экан, унга эришиш учун жаҳондаги ҳамма кучлар, ҳаракатлар бирлаштирилиши лозим. Инсониятнинг ўз-ўзини сақлаб қолиши, унинг бугунги, эртага, ҳаммиша бахт-саодатли бўлиши учун унинг куч-ғайратларини бирлаштиришга эҳтиёж кундан-кун ортиб бормоқда. Бундан биз бир-биримизга боғлиқ эканлигимизни, дунёнинг яхлитлигини яққолроқ кўряпмиз. Чернобилда юз берган авариялар, атом қурулларини синовдан ўтказувчи ҳарбий томонларининг атроф-муҳитга, аҳолига кўрсатилаётган салбий таъсири, радиоактив чиқиндиларни сақлаш ва шу каби муаммолар турли мумлакатларда яшовчи кишиларнинг тақдирига дахлдор эканлигидан яққол далолат беради.

Келтириб ўтилган далиллар уруш ва тинчлик муаммоси ҳозирги замоннинг ҳар қандай умумбашарий муаммосини ижобий ва оқилона ечишнинг зарур шarti ва асоси эканлигини очиқ-ойдин кўрсатиб турибди. Шуни эътиборга олган ҳолда ҳозирги кунда минтақада барқарорлик ва миллик хавфсизлик кафолатларининг шарт-шароитларини аниқлаш ва таъминлаш ғоят муҳим аҳамият касб этади.

Президентимиз эътироф этганидек, биз давлатларнинг тинч-тотув яшаш, халқаро масалаларни ҳал қилишда куч ишлатмаслик, таҳдид қилмаслик тамойилини ташқи сиёсатимизга асос қилиб олганмиз. Ўзбекистон муддати 1995 йилда узайтирилиши лозим бўлган ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартномани, ядро қуролини йўқ қилиб ташлаш тўғрисидаги шартномага айлантириш тарафдоридир. Шунингдек, биз худди кимёвий қуруллар бўйича қабул қилинган шартнома каби биологик қурулларни ҳам таъқиқлаш тўғрисидаги шартнома қабул қилиниши тарафдоримиз. Бу Ўзбекистон тинчликсевар мамлакат эканлигининг яққол далилидир.

Дунё аҳолисининг тўхтовсиз кўпайиб бораётганлиги ҳозирги даврнинг энг муҳим хусусиятларидан бўлиб ҳисобланади.

Файласуфлар, социологлар, демографлар жаҳон аҳолисининг сони 2025 йилларга бориб 8 миллиардга етишини тахмин қилмоқдалар.

Ҳисоб-китобларга қараганда, келажакда сайёрамиз аҳолисининг тескари равишда табиий бойликлар — нефть, тошкўмир, торф, тоза сув, унумдор тупроқ секин-аста камая боради. Агар чуқур сув запаслари билан қизиқадиган бўлсак, у унчалик кўп эмас. Сўнгги маълумотларга кўра, унинг ҳажми 35 миллион куб километрدير, яъни сайёрадаги умумий сув ҳажмининг 2 фоизини ташкил этади. Бу, албатта жуда оз. Мана шу масалаларга оқилона ёндашиш ҳам ҳозир барча халқларнинг олдида турган долзарб умум-башарий муаммолар туркумига киради.

Ҳозирги даврда бутун инсониятнинг олдида турган яна бир муҳим муаммо — бу, қашшоқликни тугатишдир. XX асрнинг ҳозирги босқичида — фан ва техника гуркираб ривожланаётган, коинот ўзлаштириляётган даврда узоқ йиллар давомида мустамлакачилик ҳукмронлиги остида келган мамлакатлардаги бир миллиарддан кўпроқ аҳоли озик-овқат етишмаслиги, яшаш уй-шароитининг йўқлиги, табобат хизматининг ёмонлиги туфайли қашшоқликда ҳаёт кечирмоқдалар. Натижада кишиларнинг ўртача умри бу мамлакатларда АҚШ, Япония, Италия, Франция, Германия ва бошқа ривожланган мамлакатлардагига қараганда камида 20 йил бўлмоқда. Кейинги ўн йилликлар мобайнида “учинчи дунё” деб аталган мамлакатларда қашшоқлик шу қадар кенг ёйилган ва шу қадар кучайганки, бу инсоният учун шармандалиқдан бошқа нарса эмас. Қашшоқликнинг олдини олиш учун ривожланган мамлакатлар қашшоқ мамлакатларга ёрдам беришни кучайтириши лозим. Шунинг билан бир қаторда ер юзидаги мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш зарур. Самарали, тенг ҳуқуқликка асосланган, планетанинг ресурсларидан умуминсоний бойлик сифатида оқилона фойдаланишни таъминлаб берадиган халқаро усуллар ва механизмларга бўлган эҳтиёж борган сари аниқ кўринмоқда.

Бу шундан далолат берадики, ҳозирги дунёда ҳаммамиз борган сари бир-биримизга боғлиқ бўлиб қоляётирмиз, бир-биримизга керакли бўлиб қоляпмиз. Бинобарин, бу дунёда ҳозир бизнинг тақдиримиз бир эканлиги-

ни, битта сайёрада яшаб турганлигимизни, унинг манбаларидан фойдаланаётганимизни, бу манбаларни бир-биримиз билан айирбошлаётганимизни ва улар чексиз эмаслигини, уларни сақлаш кераклигини кўриб турган эканмиз, бу ҳаммамиз учун ойдин воқелиқдир. Тараққиёт жиҳатидан орқада қолиб кетаётган мамлакатлар аҳолисининг қашшоқлигини тугатишда, уларнинг кундалик эҳтиёжларини қондириб, керакли ноз-неъматлар билан таъминлаш учун экин экиладиган ерларга минерал ўғитлар билан ишлов бериш, суғориш тизимини такомиллаштириш, агротехникани кучайтириш, денгиз манбаларидан самарали фойдаланиш, сунъий муҳсулотларни яратиш каби тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Бу маслаларни ҳал этишда ривожланган мамлакатларнинг ёрдами катта ўрин тутади.

Инсон ҳаётини сақлашда ҳозирги пайтда барча мамлакатларда кенг тарқалиб кетаётган касалликлар билан курашиш, унинг олдини олиш ҳам катта аҳамият касб этади. Фан-техника ривожланиши билан бир қаторда ҳозирги кўп жойларда юрак ва қон-томир касалликлари, рак, СПИД, наркомания ва шу каби касалликлар авж олиб кетаяпти. Бу ўз навбатида инсониятнинг куч-қувватларини тўплаб, фан ютуқларидан фойдаланиб, юқорида кўрсатилган касалликларни йўқ қилиш йўллари аниқлаб олишни талаб қилмоқда. Бу борада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, жумладан, Бутунжаҳон Соғлиқни сақлаш Ташкилоти (ВОЗ)нинг фаолиятини янада жонлантириш катта аҳамиятга эгадир.

Халқаро терроризм, коррупцияга қарши курашни кучайтириш, нашавандлик, алкоголизм, харитали касалликларнинг (СПИД, рак ва ҳоказолар) олдини олиш, уларни тарқалиб кетишига йўл қўймаслик, шунингдек, маориф ва ижтимоий таъминот, маданий мерос ва умуминсоний қадриятлардан оқилона фойдаланиш каби муаммолар ҳам жаҳон мамлакатларининг олдида турган умумбашарий муаммоларидир.

Дунёдаги барча мамлакатларга тааллуқли бўлган умумбашарий муаммолардан яна бири — инсониятнинг энергияга нисбатан тўхтовсиз ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш йўллари излаб топишдан иборатдир. Энер-

гия хомашёси масаласи шунинг учун ҳам жаҳон аҳамиятига эга бўлган муаммолардир, инсон усиз ҳаёт кечира олмайди. Энергия инсоният учун ўта зарур ҳисобланадиган материалларни, табиат яратмаган моддий буюмларни ишлаб чиқариш ва яратиш имкониятини беради. Демак, энергиясиз инсон тараққиётини тасаввур қилиб бўлмайди. Табиат энергияга бой. Фан ютуқларига суянган ҳолда шуни айтиш мумкин, табиий энергия манбалари — кўмир, нефть, ёнувчи сланец, газ ва бошқа табиат бойликлари ер бағрида ҳар қанча кўп бўлгани билан битмас-туғунмас манба эмас. Шунинг учун республикамизда ҳам улардан оқилона тежаб-тергаб фойдаланиш лозим. Табиат ва унинг бойликларини кўз қорачиғидай сақлаш умуминсониятнинг энг муқаддас бурчидир.

Умуминсоният олдида турган яна бир муҳим муаммо бу ирқчилик, миллатчилик, фашистик тоталитар тузумлар хавфи авж олиб кетишига йўл қўймасликдир, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, демократия, ошкораликни ривожлантириш йўли билан халқлар ўртасидаги янги муносабатни тиклашдир.

Ирқчилик, миллатчилик авж олган давлатларда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари муқаррар равишда чекланади, тоталитар система барпо этилади, натижада руҳий, виждон эркинлиги оёқ ости қилинади, инсон ҳаётининг ўзи хавф остида қолади. Гитлеризм, сталинизм тизимларининг оқибатида неча миллионлаб кишилар ҳалок бўлди.

Ҳозирги мамлакатлар ўртасида янги муносабатлар ривожланмоқда, улар демократия, ошкоралик, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, маънавий алоқаларнинг ривожланиши ҳам ана шу умуминсоний манфаатларни қўллаб-қувватлашга боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги замондаги мавжуд мамлакатларнинг бир-биридан фарқи, уларнинг тараққий даражаси хусусиятлари, энг аввало, инсониятнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қандай даражада ҳимоя қилинаётганлиги, демократик жараённинг ривожланиши билан белгиланмоқда. Улар ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, маънавий алоқаларнинг ривожланиш истиқболлари ҳам ана шулар билан узвий боғлиқдир. Шунинг учун ҳам инсон ҳуқуқини ва эркинлигини таъмин-

лаш, демократияни янада ривожлантириш барча инсон ва инсониятнинг олдида турган долзарб муаммолар бўлиб қолиши ҳам бежиз эмас.

Маълумки, инсоният келажаги унинг фан-техника ютуқларидан қай даражада унумли фойдалана олишига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлиги ҳеч кимга сир эмас. ҳозирги замон фан-техникасида бир-бирига тубдан қарама-қарши бўлган икки хил имконият — Ер юзидаги жамики жонли мавжудотни батамом қириб ташлаш ҳамда инсоният ман-фаатлари учун хизмат қилиш имкониятлари мавжуд. Ана шу имкониятларнинг қайси биридан фойдаланиш масаласи фан-техника инқилобининг ўзига эмас, балки ижтимоий тузумнинг хусусиятига, фан-техника ютуқларидан оқилона фойдаланишга бевосита боғлиқдир. Бошқача айтганда, фан-техника инқилобининг мақсад ва ижтимоий оқибатларини ижтимоий тузумнинг моҳияти ва хусусияти белгилайди. Фан-техника инқилоби самараларидан қандай мақсадларда фойдаланиш тўғрисидаги масала ҳозирги замон ижтимоий-сиёсий курашида асосий масалалардан бири бўлиб қолди. Замонамиз фани ва техникаси Ер юзида неъматларнинг мўл-кўллигини, жамиятнинг равнақи учун, шахснинг камол топиши учун шарт-шароитлар яратиш имкониятини беради. Аммо бу имкониятлар уни амалга ошириш борасидаги камчиликлар сабабли инсоннинг ўзига қарши қаратилмоқда. Инсоният XXI аср бўсағасида мана шундай даҳшатли зиддият билан етиб келди.

Айтиб ўтилган умумбашарий, умумжаҳон муаммолар жуда кўп ва хилма-хил, кенг миқёсли ва ўта мураккаб эканлиги, айти пайтда улардан ҳар бирининг инсониятнинг бугунги ва эрганги ҳаёти, жаҳон цивилизациясининг, қолаверса, сайёрамизнинг ҳам тақдири учун нақадар муҳим ва зарурлиги ўз-ўзидан кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ҳозирги пайтда бутун инсоният учун умумбашарий муаммоларни ҳал этишдан кўра зарур ва муҳимроқ вазифа йўқ. Умумбашарий муаммолар ечилмаса, экологик фалокатлар олди олинмаса, тинчлик бўлмаса, тараққиёт ҳам, тарихнинг ўзи ҳам бўлмайди.

Бутун сайёрамиз миқёсида давлатлар ва халқларнинг биргаликдаги амалий, бунёдкорона ўзаро ҳаракатини йўлга қўйишни тарихнинг бориши, жаҳон ижтимоий тараққиё-

ти жараёни тобора қатъий талаб қилмоқда. Ижтимоий тараққиёт жараёни умумбашарий муаммоларни биргаликда амалий тартибда ечишни талаб қилибгина қолмай, шу билан бирга бунинг учун зарур сиёсий, социал, моддий шарт-шароитларни яратиш ҳам бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Ўрта Осиёдаги, шунингдек, Мустақил Давлатлар ҳамдўстлигидаги, дунёдаги бошқа давлатлар билан биргаликда куч-ғайрат сарфлаб бутун инсоният учун ғоят муҳим бўлган умумбашарий муаммоларни ҳал этишда фаол иштирок этмоқда.

3. Инсон ва инсоният, улар тақдирининг муштараклиги

Ҳар бир инсоннинг бахт-саодати, унинг келажак ҳаёти бутун инсониятнинг тақдири билан узвий боғлиқдир. Инсон биологик ва ижтимоий омилларнинг мажмуидир. Жамият биологик омилларнинг инсонни камол топтиришдаги аҳамиятини янада оширишга қодир эмас. Лекин инсонни мукаммаллаштиришда асосий ўрин тутадиган ижтимоий омиллар родини ошириш мумкин. Ана шу нуқтаи-назардан ҳозирги даврда бутун инсоният олдида турган умумбашарий муаммоларни ҳал қилиш, мамлакатлар ўртасидаги савдо, иқтисодий, маданий алоқаларни мустаҳкамлаш катта аҳамият касб этади.

Ҳозирги тарихий жараёнларнинг ривожланиши, бир томондан, ҳар хил давлатлар ўртасидаги муайян зиддиятларнинг сақланиб қолиши билан, иккинчи томондан, жаҳон ҳамжамияти давлатларининг ўзаро боғлиқлиги тобора кучайиб бориши, турли халқларнинг ижтимоий ҳаёти ва турмуш тарзининг байналмилал тус олиб бориши билан тавсифланади. Ана шундай қарама-қаршиликлар кураши орқали зиддиятли, аммо ўзаро боғлиқ, кўп жиҳатдан яхлит дунё қийинчилиги билан таркиб топиб бормоқда.

Айни пайтда барча халқлар учун муносиб, чинакам инсоний турмушнинг моддий ва маънавий шарт-шароитларини яратиш, сайёрамиздаги ҳаётни таъминлаш, унинг бойликларига, аввало, энг катта бойлик — инсоннинг ўзига, унинг имкониятларига авайлаб муносабатда бўлиш — давримизнинг долзарб муаммоларига айланиб қолганлиги бежиз эмас.

Инсон тақдирининг бутун инсоният истиқболи билан муштарак эканлиги халқимиз онгига сингиб кетган. Шунинг учун ҳам улар минтақамиздаги қўшни мамлакатлар билан бир қаторда жаҳон халқлари билан ҳам яхши қўшничилик ва ўзаро ҳурмат-иззатда бўлишига доимо интилиб келганлар.

Ўзбеклар азал-азалдан кўҳна Туркистон заминида қозоқлар, тожиклар, туркманлар, қирғизлар билан елкама-елка, бир тану бир жон, ака-ука, дўст-биродар, қон-қариндош бўлиб яшамоқда. Ўлкамиздаги моддий ва маънавий маданиятни яратиш ва ривожлантиришга улар ўз ҳиссаларини қўшишган, мустамлакачилик зулми ва истибдодига қарши ҳамкорликда курашганлар. ҳамкорликда яшаш, ҳамкорликда меҳнат ва ижод қилиш, ҳамкорликда курашиш, бир-бирини қўллаб-қувватлаш, яхши кунларда ҳам, оғир пайтларда ҳам биргаликда бўлиш уларнинг ҳаммасига хос умумий фазилатдир. Бу — уларга авлодлар мероси, тарихан хос хусусиятдир. Буни умумий чегараларгина эмас, тил ва урф-одатлар, анъаналарнинг яқинлиги, дини ва дилининг бирлиги, маданияти ва турмуш тарзининг, маиший ҳаёти ва ишлаб чиқариш фаолиятларининг деярли бир хил эканлиги белгилаб берилган.

Бир неча минг йиллардан бери ягона бир ҳудудда ўзаро дўстлик ва ҳамкорликда яшаб келган ўзбек, тожик, қозоқ ва қирғизлар собиқ шўро тузуми даврида бир-бирларидан деярли ажратиб ташланган, иқтисодий, маданий, сиёсий алоқа иплари узилиб қўйилган эди. Шунинг учун ҳам улар ўзаро узоқлашиб қолишганди. Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон сингари қардош республикалар ўртасидаги иқтисодий, маданий, сиёсий алоқалар Марказ ижозатсиз амалга ошмасди.

Ижтимоий тараққиёт қонунларини, халқларнинг хоҳиш-иродасини назар-писанд қилмаслик, турмуш воқеалари, халқларимизнинг талаб-истакларига илмий, одилона асосда эмас, балки ақидапарастларча бўлиш туфайли кўриладиган моддий, маънавий-руҳий зарар ва бошқа оворая-сарсонгарчиликка Марказдаги раҳбарлар аҳамият бермаганлар. Уларнинг — ягона мақсади қардош республикалар халқлар ўзаро яқинлашиб бирлашиб кетмасалар бўлгани эди.

70 йил давомида ўтказиладиган тобелик сиёсатининг оқибати сифатида Ўрта Осиёнинг мустақилликка эришган республикалари ва халқлари олдида ўтмишда юзага келган қатор муаммолар кўндаланг бўлиб турганди. Буларни давлатлараро ва миллатлараро муносабатларнинг жуда кўплаб масалаларида кўриш мумкин.

Ота-боболаримиз минглаб йиллар мобайнида бир-бирлари билан яқин қўшни бўлиб яшаб, пахта, ғалла, ипак, гўшт, нефть, кўмир, мис, олтин, кумуш ва бошқа бойликлар яратган, иқтисодий ва маданий алоқаларни ривожлантириб келган бўлсалар-да, лекин маъмурий — буйруқ-бозлик йилларида ана шу масалаларда ҳам оғир қийинчиликлар ва қатор муаммолар юзага келиб, кескинлашиб кетган эди.

Мамлакатимиздаги мустақил республикаларнинг тарихан ўзаро чамбарчас боғланган ва бир-бирига таъсир ўтказиб келган маданий, маънавий, хўжалик алоқаларини сақлаб қолиш ва мустақамлашни, яхлит энергетика, транспорт, ирригация тармоқларидан, газ ва сув таъминоти тизимидан биргаликда фойдаланишни йўлга қўйиш ва яхшилашни ҳозирги пайтда даврнинг ўзи талаб қилмоқда. Минерал хом-ашё ресурсларини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасида таркиб топган ички, минтақавий, республикалараро муносабатлар ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

Ўзбеклар, қозоқ ва қирғизлар ва бошқа туркий халқлар ўртасида азалий дўстлик ва қардошликнинг, иқтисодий, маданий-сиёсий алоқадорликнинг йўлга қўйилганлиги, янги босқичга кирганлиги мустақилликнинг буюк самарасидир. Президентлар ва ҳукумат бошлиқларининг Тошкент, Олмати, Бишкек, Ашгабаддаги учрашувларида Ўрта Осиё халқлари ҳаётига оид кўпгина иқтисодий, маданий-сиёсий муаммолар муҳокама қилиниб уларни ҳал қилиш йўллари молиявий асослари белгилаб олинганлиги ва ҳозирданоқ уларнинг амалий натижалари сезилаётганлиги диққатга сазовордир.

Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон Республикалари Президентлари ўртасида ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш тўғрисида Шартнома тузилганлиги, унинг турмушга татбиқ этиш механизми ишлаб чиқари-

либ амалга ошириладиганлиги Ўрта Осиёдаги қатор минтақавий муаммоларнинг ечилишига кенг йўл ва истиқбол очиб беради.

Ҳозирги пайтда инсоният олдида шундай долзарб, ўткир муаммолар турибдики, уларни ҳал этиш учун дунёдаги кўпчилик мамлакатлар ва халқларнинг куч ва имкониятларини сафарбар этишга тўғри келади.

Шуни ҳисобга олган ҳолда 1995 йил 3 март, Тошҳовуз шаҳрида бўлиб ўрган кенгашда Ўрта Осиё давлатлари Президентлари Қўшма баёнот қабул қилишиб, унда ҳозирги даврнинг муҳимлигини ҳисобга олиб, мамлакатларимиз халқлари ҳаётининг ҳозирги ҳолати ва келажаги учун масъулиятни ҳис этган ҳолда, биз тенг ҳуқуқли ҳамкорлик, яхши кўшничилик ва ўзаро ҳурмат давлатларимизнинг бир-бирига ўзаро муносабатида асосий тамойиллар бўлиб қолишини тасдиқлаймиз, деб эътироф этдилар.

Мазкур минтақада истиқомат қиладиган халқлар тарихий, маданий тараққиётнинг муштаракалиги билан бирлашгандир, уларни анъаналар ва маънавий қадриятлар жипслаштириб туради. Улар ҳар доим ўзаро ҳурмат, тинч-тотувлик ва яхши кўшничилик руҳида биргаликда яшаб келишган.

Умумий маънавий қадриятлар билан бир қаторда бизни, шунингдек, энергетик, сув ва минтақанинг бошқа табиий ресурсларидан фойдаланишга асосланган анъанавий савдо, иқтисодий алоқалар ҳам бирлаштириб туради.

Президентлар мамлакатларимиз ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий, илмий-техник, маданий ва ижтимоий соҳаларда мустаҳкам ҳамкорлик қилиш учун мақбул шарт-шароит яратиб беришга ҳар томонлама кўмаклашишга тай-ёр эканлигини, буюк аждодларимиздан қолган бой меросни бундан кейин янада бойитиш, бу бойликдан мамлакатларимиздаги мавжуд иқтисодий салоҳиятни янада юксалтириш йўлида фойдаланишга амалий ишлар билан кўмаклашамиз, деб баён қилдилар.

Ўрта Осиё мамлакатлари бугунги кунда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, МДҲ ҳамда бошқа нуфузли халқаро ташкилотларга аъзодир. “Биз, — деб айтилган Қўшма баёнотда, — ташқи сиёсатда халқаро ҳуқуқларнинг барча эътироф эт-

ган тамойилларига риоя этган ҳамда уларга амал қилган ҳолда ҳудудий яхлитлик ва бир-биримизнинг мустақил-лигимизни сўзсиз ҳурмат қилиш, тарихий шаклланган че-гараларни тан олиш лозимлигини эътироф этамиз. Биз, шунингдек, ҳар бир давлатнинг ўз тараққиёт йўлини, дав-лат ва жамият андозаларини танлаб олиш ҳуқуқини эъти-роф этамиз, ўзимизнинг бир-биримизга нисбатан мақсад-ларимиз бирлигига шубҳа уйғотувчи, ташқи кучлар ман-фаатларига хизмат қилувчи баёнотлардан тийилиб туришга тайёр эканлигимизни баён этамиз...

Биз бир-биримиз билан ҳамда бошқа мамлакатлар би-лан ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама, ҳам тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали ҳамкорлик қилишга тайёр экан-лигимиз, мамлакатларимиз ва халқларимизнинг гуллаб-яшнаши ва равнақ топишига эришишнинг асоси бўлиш ва бу тамойилларга оғишмай амал қилишимизни таъкид-лаймиз”, дейилади баёнотда.

Истиқлол Ўрта Осиё мамлакатлари учун баҳамжиҳат бўлиб жаҳон ҳамжамиятига қўшилиб демократик тамой-илларга асосланган, ҳар томонлама ривожланган, келажа-ги буюк давлатни барпо этиш учун барча имкониятни яра-тиб берди. Уни қўлдан бой бермай олга силжитиш — бар-чамизнинг муқаддас, шарафли бурчимиздир.

Жаҳон ҳамжамиятига қўшилишда жамиятимиздаги тинч-лик-тотувлик, барқарорлик катта воситачилик вазифаси-ни бажариб келмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, “бизни социалистик тузумдан кейинги бир қатор мамла-катлардан фарқлаб турган, юксак даражада ривожланган юксак маданий демократик давлатлари билан яқинлаш-тириб турган, жаҳон ҳамжамиятига ҳар томонлама қўши-либ кетиш учун йўл очиб бераётган нарса — фуқаролар тинчлиги, миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарор-ликдир”. Барқарорлик, тинчлик, миллатлараро тотувлик халқимизнинг буюк ижтимоий-сиёсий қадриятларни таш-кил этади, уларни авайлаб сақлаш ва мустаҳкамлашга ин-тилиш азалдан халқимизнинг ўзига хос фазилати бўлиб келган ва ҳозирги вақтда ҳам шундай бўлиб келмоқда. Халқлар ўртасида тинчлик-тотувлик, дўстлик ва ўзаро ҳам-корлик муносабатларини ўрнатиш мамлакатимизнинг он-гига, қонига чуқур сингиб кетган.

Ўзбекистон жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, тинчликсевар мамлакатлар билан ҳар томонлама ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш ҳамда тараққиётга эришишнинг ўзига хос йўлини танлаб олган. Шунинг учун ҳам унинг жаҳон жамиятидаги обрў ва эътибори тобора ортиб бормоқда.

Барқарорлик, тинчлик, тотувлик булар давлатимизнинг янги биносини барпо қиладиган пойдеворидир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган тўғри йўлдир.

Маълумки, умумжаҳон хавфсизликка эришишдан, муайян минтақадаги давлатларнинг ҳамжиҳатлиги ва бирликдаги ҳаракатидан бошланадиган жараён. Шунини эътиборга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов БМТ нинг 48, 50, 55 сессияларида сўзлаган нутқида Афғонистон ва Тожикистонда барқарорлик тинчликка эришиш учун мазкур минтақаларда жойлашган давлатларнинг бир-бирини ўзаро англаш ва биргалашиб ҳаракат қилишларининг зарурлигини уқтириб ўтди ва бир неча таклифларни олға сурди. Биз учун ягона тўғри йўл, — дейди И.А.Каримов ҳалокатли равишда ўз қобиғига ўралиб қолиш эмас, балки бу жараёнда маълум қийинчилик ва номукамалликлар мавжудлигига қарамасдан, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш йўлидир.

Ҳозирги ўта мураккаб ва зиддиятли жараён вақтида ҳукуватимиз томонидан узоқни кўзлаб олиб борилаётган инсонпарварлик сиёсати туфайли экани юртимизда осойишталик, тинчлик ва тотувлик фуқароларнинг кундалик турмуш тарзига айланиб кетган.

Бу эса ўз навбатида республикаимизни жаҳон ҳамжамиятига қўшилишига катта замин яратмоқда.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, мустақилликка эришган ҳар бир мамлакат ўз доирасида чегараланиб қолмасдан, бошқа халқлар билан дўстона муносабатда бўлган тақдирдагина тараққиёт йўлига туша олади. Буни биз ўз ҳаётимиздан яққол кўриб турибмиз.

Такрорлаш учун саволар

1. Сизнингча жамият тараққиётини олдиндан кўра билишнинг моҳияти нимадан иборат?
2. Ҳозирги давр тарихий жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг намоён бўлиш шакллари ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларингизни қисқача баён этинг.
3. Ҳозирги замон умумбашарий муаммолари, уларни ҳал этиш йўллари ва истиқболлари қандай?
4. Инсон ва инсоният, улар тақдирининг муштараклиги ҳақида нималар дея оласиз?

Таянч тушунчалар

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) — собиқ Иттифоқ тарқалиб кетгандан кейин ташкил топган давлатлар алоқаларининг янги шакли

Интеграция — кириб бориш, тўлдириш, ўзаро яқинлашиш

Барқарорлик — тинчлик, осойишталик

Хавфсизлик — бирор давлатга ёки кимсага хавф туғдирмаслик, осойишталик ҳолати

Умумбашарий муаммолар — жаҳондаги барча мамлакатларга таалуқли муаммолар